Vol. I
No. 2

Tuesday
23rd February, 195

HYDERABAD LEGISLATIVE ASSEMBLY DEBATES

Official Report

PART II—PROCEEDINGS OTHER THAN QUESTIONS AND ANSWERS

CONTENTS

Note:—In this part, a star (*) at the beginning of a speech denotes confirmation not received.

GOVERNMENT PRESS
HYDERABAD-DN
1954

THE HYDERABAD LEGISLATIVE ASSEMBLY

Tuesday, the 23rd February, 1954

The House met at Half past Two of the Clock

[MR. SPEAKER IN THE CHAIR]

QUESTIONS AND ANSWERS

(See Part I)

Motion for Adjournment re: 'Kasara' Forms

Mr. Speaker: I received notice of an adjournment motion yesterday, but in the notice no mention was made of the date on which the moti n should be taken up by the House. Some similar motions have been given notice of even today, but the text of all the motions is almost the same; the only difference is that the dates of these notices are different. The adjournment motion given notice of yesterday reads thus :-

"I hereby give notice of my intention to ask for leave to make a motion for adjournment of the business of the Assembly for the purpose of discussing a definite matter of urgent public importance, namely—

Recently, the district authorities of Karimnagar have taken the 'Kasara forms' work in Karimnagar and Sultanabad taluqas. The Patel Patwaries have been empowered to do this job. These village officials are collecting thousands of rupees of illegitimate gratification from the petty land-owners in each village. They are making the kisans frightened that once their land positions and its pattas are not entered in the Kasara forms they will lose their positions and pattas of the same for ever. They are demanding registered deeds and not accepting 'Sada-Bainamas' as proof of positions. They are refusing to enter into the Kasara forms according to the 'Pani-Patrika' and the present positions. Tenants and their positions are not being entered properly. This is a common problem everywhere in the above taluqs. Specially this kind of corruption is prevailing in a large scale in Choppadandy and Karimnagar areas of Karimnagar taluq. A village of 1500 population named Rukmapur can be given as an example where more than Rs. 4000 have been illegally collected by the village officers and their henchmen. The District

Authorities are not taking prompt measures to check the above-mentioned illegitimate gratifications, when approached by the kisans. Some of the lower officers such as Revenue Inspectors are also involved in extracting the above huge sums. There is every possibility of this habit spreading on other neighbouring districts and encourage the corrupted officers to do their jobs for their mean ends. So it is a definite matter of urgent public importance and should be discussed in the Assembly.''

This is the budget session and the discussion on Supplementary Demands for grants will begin within two or three days. There will be adequate opportunity for Members to discuss such matters in the House. I therefore, dó admit this adjournment motion.

شری سی - ایچ - وینکٹ رام راؤ (کریم نگر) - میں نے جو نوٹس دی ہے اس کے الگ الگ اشیوز ہیں - الگ الگ اڈجرنمنٹ موشنس ہیں اور الگ الگ اشیوز کے جو مسائل ہیں ان کی الگ الگ اہمیت ہے - ابھی آنریبل ممبر بچیا صاحب کے سوال کے جواب میں چیف منسٹر صاحب فرما رہے تھے کہ ۱۰ دن کی مدت ہے - اگر ہم اس مسئلہ کو بجٹ کے سلسلہ میں ڈسکس کرنے کے لئے انتظار کریں تو اس وقت تک غلط اندراجات ہو جائینگے - بعد میں دنیا بھر کے جھگڑے پیدا ہونگے اور عوام کو تکالیف کا سامنا کرنا پڑیگا -

مسٹر اسپیکر - اس پر بحث کے لئے دو روز کے بعد موقع ملیگا -

شری سی - ایچ - وینکٹ رام راؤ - ۱۰ - دن کا جو موقع دیا گیا ہے وہ کافی نہیں ہے - جو غلط اندراج ہوگا اس کے لئے کورٹ میں جانا پڑیگا - یہ ایک اہم مسئلہ ہے اس لئے میں عرض کر رہا ہوں کہ اس کو قبول کیا جائے -

Mr. Speaker : This matter Can be brought up at the time of discussion on Supplementary demands for grants.

श्री. व्ही. डी. देशपांडे (अिप्पागुडा) :—मैं जनाब स्पीकर साहब की तवज्जह अेक चीज की तरफ दिलाना चाहता हूं। खालसा फार्म का जिकर आया था तब मैंने कहा था कि देहातों में अभी भी रिश्वत ली जा रही है आपने १५ दिन की जो मुद्दत रखी है वह काफी नहीं है। यह जो रिश्वत आदि लीं जा रही हैं। अुसको डिसकस करने के लिये यह अॅडजोरनमेंट मोशन लाया जा रहा है। कहा जा रहा है कि सप्लिमेंट्री बजेट जब पेश होगा तब अिसके बारे में बहस की जा सकती है। लेकिन जो सप्लीमेंट्री बजेट आ रहा है अुसमें यह मद आ रहा है या नहीं अिसका हमें कोअी पता नहीं है। जैसा कि हमें तजूर्बा है कि सप्लीमेंट्री बजेट सिर्फ पुलिस की हद्दतक ही आया करता है। अिस लिये मेरा सजेशन यह है कि अिसको अलग से अभी डिसकस करने का मौका दिया जाय तो ज्यादा अच्छा होगा। अिसके पूरे तौरपर डिसकस करने की जरूरत है अिस लिये अिसका मौका दिया जाय तो ज्यादा अच्छा होगा। अिसलिये अिस अॅडजोरनमेंट मोशन की अिजाजत देना जरूरी है।

Mr. Speaker: Of course, the matter has been brought to the notice of the Government, and if they think it necessary, they will take action.

میرے پاس شری گوپڈی گنگا ریڈی کی بھی ایک درخواست آئی ہے - کل انہوں نے میری توجہ اس طرف مبذول کروائی تھی کہ راج پرمکھ کے بھاشن کا ترجمہ دیاجائے - ترجمہ کا مسئلہ ایک اہم مسئلہ ہے۔ راج پرمکھ کے بھاشن کا ترجمہ قبل از قبل نہیں ہوسکتا۔ پھر اس کا ترجمہ کرنے کے لئے مدت بھی کافی نہیں تھی - لیکن اس کے باوجود آفس کی جانب سے اس کی کوشش کی گئی اور اس کا ترجمہ کر واکے سائکلو اسٹائلڈ کا پیان منگوالی گئی ہیں۔ میں سمجھتا ہوں کہ وہ تقسیم کی جائینگی بلکہ کچھ تقسیم بھی ہوئی ہیں - اس لئے اون کی درخواست لینے کی ضرورت نہیں ہے۔

श्री. गोपिडी गंगा रेड्डी (निर्मल-आम) :—मैं अभी तो यह वापस ले रहा हूं लेकिन कभी कभी अैसा होता है कि हमें तर्जूमे की कॉपीज नहीं मिलती है। यह बात याद दिलाने के लिये मैं कह रहा हूं तो फिर क्या होगा ?

مسٹر اسپیکر - ہم تو اپنی طرف سے کوشش کررہے ہیں - دوسری چیزیہ بھی ہوتی ہے کہ اڈجورنمنٹ موشن وغیرہ بھی ملکی زبانوں میں آتے ہیں۔ کانسٹی ٹیوشن میں یہ بتایا گیا ہے کہ قانون وغیرہ انگریزی زبان میں پیش ہوا کریگا - ابھی کانسٹی ٹیوشن نے ہم کو اس کی اجازت نہیں دی کہ ملکی زبانوں میں کام کیا جائے - اڈجورنمنٹ موشن کے سلسلہ میں اس کے الفاظ وغیرہ کی کافی اہمیت رہتی ہے۔ اگر ملکی زبانوں میں دیا جائے اور ہمارے پاس اوس کا ترجمہ ہو تو یہ اعتراض بھی کیا جاتا ہے کہ اسکا صحیح ترجمہ نہیں ہے۔ اس کی ذمہ داری لینا مشکل ہے -

شری کے - وی - رام راؤ (چنا کونڈور)- اڈجورنمنٹ موشن کو قانون کا جو درجہ دیا جارہا ہے وہ قابل غور ہے - ممبرس کو یہ حق ہے کہ اسٹیٹ لینگویجس میں سوالات یا اڈجورنمنٹ موشنس بھیج سکتے ہیں - اس لئے اڈجورنمنٹ موشن کی حد تک یہ قید عائد کرنا کہ وہ انگریزی زبان میں ہی پیش کئے جائیں اور دوسری زبانوں میں پیش نہ کئے جائیں مناسب نہ ہوگا -

مسٹر اسپیکر - میں نے قطعی طور پر ایسا نہیں کہا ہے۔ ایسی صورت میں ترجمہ کی ذمہ داری آنریبل ممبرس پر ہی رہیگی -

شری کے - وی - رام راؤ- دوسری زبانوں میں ویسا ہی ترجمہ کیا جاسکتا ہے -

مسٹر اسپیکر - اس کے متعلق عنقریب رولس آئینگے - اس کے لئے میں ایک کمیٹی مقرر کررہا ہوں جو ان تمام چیزوں کی صراحت کردیگی - میں اسی سشن میں عنقریب وہ کمیٹی مقرر کررہا ہوں - کانسٹی ٹیوشن کے لحاظ سے اس کے متعلق ہاؤز کی منظوری لینا چاہیئے۔

Announcement by the Speaker re: the Bills passed by the Assembly during the Third Session 1953, which have received the assent of the Rajpramukh or the President

Mr. Speaker : The following are the Bills passed by the Assembly during the Third Session 1953, which have received the assent of the Rajpramukh or the President as the case may be :

Statement showing Bills Passed by the Legislative Assembly during the III Session 1953 and assented to by the Rajpramukh or the President.

Srl. No.	Title of the Bill and number	Member in charge	Date on which introduced	Date on which passed	Date of Rajapramukh's assent	Act No.	Date of publication in the Gazette
1.	The Code of Civil Procedure (Hyderabad Second Amendment) Bill, 1953 (No. XXV of 1953).	Shri Vinayak Rao Koratkar.	16- 9-53	21- 9-53	25-11-53*	XVIII of 52	2-12-53
2.	The Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1953 (XXVII of 1953).	Dr. G. S. Melkote ..	29- 9-53	10-12-53	2- 1-53	XX of 53	1-1-54
3.	The Hyderabad Legislative Assembly (Speaker and Deputy Speaker) Salaries (Amendment) Bill, 1953 (XXVIII of 1953)	do ..	29- 9-53	10-12-53	6- 1-54	XXI of 53	7-1-54
4.	The Hyderabad Agricultural Income Tax (Amendment) Bill, 1953 (XXX of 1953).	do ..	6-10-53	7- 1-54	27- 1-54	I of 54	27-1-54
5.	The Hyderabad Agricultural Income Tax (Validity of Notices) Bill, 1953 (XXXII of 1953).	do ..	14-12-53	7- 1-54	27- 1-54	II of 54	27-1-54
6.	The Hyderabad Tenancy and Agricultural Lands (Amendment) Bill, 1953.	Dr. B. Ramakrishna Rao ..	3-3-53	7- 1-54	31- 3-54*	III of 54	4-2-54

*Assented to by the President.

Motion to increase the strength of the Committee on Unemployment & Under-employment.

The Minister for Public Works and Labour (Dr. G.S. Melkote) Sir, I beg to move :

"That leave be granted to increase the strength of the Committee on Unemployment and Under-employment constituted by the House on 18th July, 1952, from 12 to 13 and to include Shri Vinayak Rao Vidyalankar, Minister for Finance and Statistics, as its Member."

Mr. Speaker: Motion moved. We shall take up this matter ter on.

Motion to elect six Members to serve on the Committee on Public Accounts.

The Minister for Finance, Statistics, Commerce & Industries (Shri V. K. Koratkar): Sir, I beg to move:

"That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (2) of Rule 189 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, six members from among them to serve on the Committee on Public Accounts for the financial year 1954-55."

Shri V. D. Deshpande: I should like to know from the hon. Finance Minister why the Committee on Public Accounts had not been able to do any work for the last two years, and why the Auditor General, Government of India, had not been able to submit any Audit Reports so far. I wonder whether in the coming year there is any prospect of the Auditor General submitting a Report.

Dr. G. S. Melkote rose—

Mr. Speaker: The hon. Minister for Finance may please find out the position.

The Question is:

"That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (2) of Rule 189 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, six Members from among

them to serve on the Committee on Public Accounts for the financial ye..r 1954-55."

The motion was adopted.

Motion to elect seven members to serve on the Committee on Estimates

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to move :

"That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (1) of Rule192 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, seven members from among them to serve on the Committee on Estimates for the financial year 1954-55"

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :–मेरा सवाल पूछने का मतलब यह हैं कि यह जो कमिटी है अुसका अभी तक कुछ काम नही हुआ है जिसकी वजह क्या है ? यह मैं जानना चाहता हूं। अेक्स फायनान्स मिनिस्टर साहब तो जवाब दे सकते हैं। अकाअुंटंट जनरल ने भी अपनी रिपोर्ट पेश नहीं की है। और अिस कमिटी ने आज तक कुछ भी काम नहीं किया हें तो हमें अिस कमिटी पर मेंबर रखते समय यह सोंचना चाहिये कि क्या यह कमिटी काम करेगी या नहीं ?

Dr. G. S. Melkote: Mr. Speaker, Sir, There is no fault with the Finance Department and so far as I know, there it no fault with the Accountant-General also, in this regard. The fact is that balance work for a number of years has to be completed. When I took charge of Finance in 1952, I was told that arrears of work for four years was still there. I think that arrears of work of three years has since been completed. I hope that the remaining workwill be completed shortly.

Mr. Speaker. The Question is :

"That the Members of this House do proceed to elect in the manner prescribed by sub-rule (1) of Rule 192 of the Hyderabad Legislative Assembly Rules, seven members from among them to serve on the Committee on Estimates in the financial year 1954-55."

The motion was adopted.

Mr. Speaker: The date for filing nominations and the last date for withdrawal is 1-3-1954 and 2-3-1954, respectively for both these committees. The date on which the poll will be taken will be announced later if necessary.

L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The bill is introduced.

L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly Members' Salaries and Allowances (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly Members' Salaries and Allowances (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

Statement laid on the Table of the House.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to lay on the table of the House the a statement of Supplementary Demands for grant for the year 1953-54.

Mr. Speaker: The Statement is laid on the table of the House.

Discussion on motion of Address by the Rajpramukh

* شری سری پت راؤ نواسیکر (اورنگ آباد) ۔ مسٹر اسپیکر سر ۔ کل میں نے ایک تحریک معزز ایوان کے سامنے اس غرض سے پیش کی تھی که راج پرمکھ نے اسمبلی میں کل جو اڈریس دیا تھا اس کے لئیے ان کا شکریه ادا کیا جائے ۔ میں نے جو ریزولیوشن پیش کیا ہے وہ انگریزی میں ہے اس کے الفاظ یه ہیں :۔

"The Members of the Hyderabad Legislative Assembly in Session are deeply grateful to the Rajpramukh for the address which he has been pleased to deliver to the House."

دستور کے لحاظ سے راج پرمکھ کی جو پوزیشن ہے وہ معزز ایوان پر واضح ہے ۔ کانسٹی ٹیوشن کے آرٹیکل ۳۶۲ اور ۳۶۳ کےتحت اسٹیٹس کے سابقہ رولرس کو اختیارات دیئے گئے ہیں ان کے ذریعہ ان کےحقوق کی حفاظت کی گئی ہے ۔ اس لحاظ سے دستور میں راج پرمکھ کا ایک خاص پوزیشن ہے اور انہیں کانسٹی ٹیوشنل ہیڈ لیجسلیچر کے اغراض کے لئے مانا گیا ہے ۔ چنانچہ کانسٹی ٹیوشن کے آرٹیکل (۱۷۵) کے لحاظ سے راج پرمکھ یا گورنر کو یہ حق ہے کہ وہ اسمبلی کے سامنے آکر اڈریس دے ۔ اور اس کے ساتھ ساتھ جبتک کہ ہم کانسٹی ٹیوشن کو مانتے ہیں ہمارا بھی فرض ہوجاتا ہے کہ ان کے اڈریس کو یہاں بیٹھکر سنیں ۔ مجھے اس سے زیادہ کہنا نہیں ہے ۔ لیکن راج پرمکھ کی جو کانسٹی ٹیوشنل پوزیشن ہے لیجسلیچر کے نقطہ نظر سے بہت اہمیت رکھتی ہے ۔ برٹش پارلیمنٹ میں جس طرح پارلیمنٹ کے دونوں ہاؤس ، ہاؤز آف کامنس اور ہاؤس آف لارڈس اور کنگ کو ملاکر یعنی تینوں کو شامل کرکے پارلیمنٹ کی حکومت سمجھی جاتی ہے ۔ اسی لحاظ سے ہند میں بھی ہاؤس آف پیپلس ، کونسل آف اسٹیٹس اور پریسیڈنٹ تینوں کو ملاکر پارلیمنٹ سمجھی جاتی ہے اور انہیں کی حکومت سمجھی جائیگی ۔ اسی لحاظ سے اگر اسٹیٹس (States) کے تعلق سے غور کیا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ لیجسلیچر کا جزو ہوجاتے ہیں ۔ چنانچہ راج پرمکھ کی یہ جو کانسٹی ٹیوشنل پوزیشن ہے اس کے لحاظ سے انہوں نے یہاں آکر اڈریس دیا ۔ یہ طریقہ دیگر ممالک میں بھی ہے ۔ اسی طریقہ پر یہاں بھی عمل ہوا ۔ یہ طریقہ محض اس لئے ہے کہ گورنمنٹ کی آئندہ پالیسیز کا اظہار ہو اور یہ معلوم ہو کہ آئندہ مختلف ڈپارٹمنٹس میں کام کسطرح ہونے والا ہے ۔ گورنمنٹ کن خاص پالیسیز کے تحت عمل کررہی ہے ان کا عوام پر اظہار کیا جائے اس کا یہی مطلب ہوتا ہے ۔ اسٹیٹ لیجسلیچر کی حد تک غور کیا جائے تو یہ ظاہر ہوگا ۔ دیگر ممالک کے عام انٹرنیشنل پالیسیز پر غور کرنا پڑتا ہے ۔ اس کے لئے پالیسیز معین کی جاتی ہیں ۔ وہ چیز یہاں اسٹیٹ لیجسلیچر میں موجود نہیں ہے ۔ کیونکہ آرٹیکلس ۳۸ سے ۵۱ تک کانسٹی ٹیوشن میں جو چیز ہے اس کے لحاظ سے جنرل پالیسی آف دی اسٹیٹ پر بحث ہوگی ۔ اور انہی حدود کی حد تک اسٹیٹ لیجسلیچر کی پالیسی کو محدود رکھنا پڑتا ہے ۔ اب اگر اس امر پر غور کیا جائے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ کو کس طرح کی پالیسی رکھنی چاہیئے تو معلوم ہوگا کہ ہر شخص کو اپنی زندگی بسر کرنے اور معاش حاصل کرنے کے مواقع فراہم کرنے کے لئے تدابیر اختیار کی جائیں ۔ اسی طرح ایسی تدابیر اختیار کی جانی چاہئیں جن سے ملک کی دولت سے ملک کے عوام کو فائدہ پہنچے ۔ محنت کا معاوضہ برابر ملے ۔ عوام کو فری تعلیم دیجائے ۔ جائدادوں کی تقسیم اس طرح ہو جس سے اچھا سماج قائم ہوسکے ۔ یہ چند بنیادی اصول ہیں جن کا میں نے تمثیلاً تذکرہ کیا ۔ یہ بتلایا گیا ہے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ ان ہی قیود کے تابع رہیگی ۔ اور اسٹیٹ گورنمنٹ کی پالیسی اسی کے لحاظ سے ہونی چاہئے ۔ ان ہی اصولوں کے لحاظ سے اسٹیٹ گورنمنٹ قوانین بناتی ہے اور اڈمنسٹریشن چلایا جاتا ہے ۔ اس نقطہ نظر سے اگر ہم غور کریں

L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. I of 1954, the Hyderabad Salaries of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The bill is introduced.

L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. II of 1954, the Hyderabad Allowances of Ministers (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly Members' Salaries and Allowances (Amendment) Bill, 1954.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to introduce L. A. Bill No. III of 1954, the Hyderabad Legislative Assembly Members' Salaries and Allowances (Amendment) Bill, 1954.

Mr. Speaker: The Bill is introduced.

Statement laid on the Table of the House.

Shri V. K. Koratkar: Sir, I beg to lay on the table of the House the a statement of Supplementary Demands for grant for the year 1953-54.

Mr. Speaker: The Statement is laid on the table of the House.

Discussion on motion of Address by the Rajpramukh

* شری سری پت راؤ نواسیکر (اورنگ آباد) ۔ مسٹر اسپیکر سر ۔ کل میں نے ایک تحریک معزز ایوان کے سامنے اس غرض سے پیش کی تھی کہ راج پرمکھ نے اسمبلی میں کل جو اڈریس دیا تھا اس کے لئیے ان کا شکریہ ادا کیا جائے ۔ میں نے جو ریزولیوشن پیش کیا ہے وہ انگریزی میں ہے اس کے الفاظ یہ ہیں :۔

"The Members of the Hyderabad Legislative Assembly in Session are deeply grateful to the Rajpramukh for the Address which he has been pleased to deliver to the House."

دستور کے لحاظ سے راج پرمکھ کی جو پوزیشن ہے وہ معزز ایوان پر واضح ہے ۔ کانسٹی ٹیوشن کے آرٹیکل ۳۶۲ اور ۳۶۳ کے تحت اسٹیٹس کے سابقہ رولرس کو اختیارات دیئے گئے ہیں ان کے ذریعہ ان کے حقوق کی حفاظت کی گئی ہے ۔ اس لحاظ سے دستور میں راج پرمکھ کا ایک خاص پوزیشن ہے اور انہیں کانسٹی ٹیوشنل ہیڈ لیجسلیچر کے اغراض کے لئیے مانا گیا ہے ۔ چنانچہ کانسٹی ٹیوشن کے آرٹیکل (۱۷۵) کے لحاظ سے راج پرمکھ یا گورنر کو یہ حق ہے کہ وہ اسمبلی کے سامنے آکر اڈریس دے ۔ اور اس کے ساتھ ساتھ جبتک کہ ہم کانسٹی ٹیوشن کو مانتے ہیں ہمارا بھی فرض ہوجاتا ہے کہ ان کے اڈریس کو یہاں بیٹھکر سنیں ۔ مجھے اس سے زیادہ کہنا نہیں ہے ۔ لیکن راج پرمکھ کی جو کانسٹی ٹیوشنل پوزیشن ہے لیجسلیچر کے نقطہ نظر سے بہت اہمیت رکھتی ہے ۔ برٹش پارلیمنٹ میں جس طرح پارلیمنٹ کے دونوں ہاؤس ، ہاؤز آف کامنس اور ہاؤس آف لارڈس اور کنگ کو ملاکر یعنی تینوں کو شامل کرکے پارلیمنٹ کی حکومت سمجھی جاتی ہے ۔ اسی لحاظ سے ہند میں بھی ہاؤس آف پیپلس ، کونسل آف اسٹیٹس اور پریسیڈنٹ تینوں کو ملاکر پارلیمنٹ سمجھی جاتی ہے اور انہیں کی حکومت سمجھی جائیگی ۔ اسی لحاظ سے اگر اسٹیٹس (States) کے تعلق سے غور کیا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ لیجسلیچر کا جزو ہوجاتے ہیں ۔ چنانچہ راج پرمکھ کی یہ جو کانسٹی ٹیوشنل پوزیشن ہے اس کے لحاظ سے انہوں نے یہاں آکر اڈریس دیا ۔ یہ طریقہ دیگر ممالک میں بھی ہے ۔ اسی طریقہ پر یہاں بھی عمل ہوا ۔ یہ طریقہ محض اس لئیے ہے کہ گورنمنٹ کی آئندہ پالیسیز کا اظہار ہو اور یہ معلوم ہو کہ آئندہ مختلف ڈپارٹمنٹس میں کام کسطرح ہونے والا ہے ۔ گورنمنٹ کن خاص پالیسیز کے تحت عمل کررہی ہے ان کا عوام پر اظہار کیا جائے اس کا یہی مطلب ہوتا ہے ۔ اسٹیٹ لیجسلیچر کی حد تک غور کیا جائے تو یہ ظاہر ہوگا ۔ دیگر ممالک کے عام انٹرنیشنل پالیسیز پر غور کرنا پڑتا ہے ۔ اس کے لئیے پالیسیز معین کی جاتی ہیں ۔ وہ چیز یہاں اسٹیٹ لیجسلیچر میں موجود نہیں ہے ۔ کیونکہ آرٹیکلس ۳۸ سے ۵۱ تک کانسٹی ٹیوشن میں جو چیز ہے اس کے لحاظ سے جنرل پالسی آف دی اسٹیٹ پر بحث ہوگی ۔ اور انہی حدود کی حد تک اسٹیٹ لیجسلیچر کی پالیسی کو محدود رکھنا پڑتا ہے ۔ اب اگر اس امر پر غور کیا جائے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ کو کس طرح کی پالیسی رکھنی چاہیئے تو معلوم ہوگا کہ ہر شخص کو اپنی زندگی بسر کرنے اور معاش حاصل کرنے کے مواقع فراہم کرنے کے لئیے تدابیر اختیار کی جائیں ۔ اسی طرح ایسی تدابیر اختیار کی جانی چاہئیں جن سے ملک کی دولت سے ملک کے عوام کو فائدہ پہنچے ۔ محنت کا معاوضہ برابر ملے ۔ عوام کو فری تعلیم دیجائے ۔ جائدادوں کی تقسیم اس طرح ہو جس سے اچھا سماج قائم ہوسکے ۔ یہ چند بنیادی اصول ہیں جن کا میں نے تمثیلاً تذکرہ کیا ۔ یہ بتلایا گیا ہے کہ اسٹیٹ گورنمنٹ انہی قیود کے تابع رہیگی ۔ اور اسٹیٹ گورنمنٹ کی پالیسی اسی کے لحاظ سے ہونی چاہئیے ۔ انہی اصولوں کے لحاظ سے اسٹیٹ گورنمنٹ قوانین بناتی ہے اور اڈمنسٹریشن چلایا جاتا ہے ۔ اس نقطہ نظر سے اگر ہم غور کریں

تو معلوم ہوگا کہ حیدرآباد گورنمنٹ نے گذشتہ ڈیڑھ سال میں لینڈ ریفارمس بل پیش کیا ۔ کیونکہ ہمارے ملک کا ایک بہت بڑا طبقہ زراعت پیشہ ہے ۔ اور پھر یہ مسئلہ ایک عرصہ سے رعایا کو ستا رہا تھا اسکو حل کرنا ضروری تھا ۔ گورنمنٹ نے اس مسئلہ کو اپنے ہاتھ میں لیا اور تمام پہلوؤں پر غور کرتے ہوئے لینڈ ریفارمس پیش کئے جسکو اس ایوان نے منظور کرلیا ۔ ہندوستان کی تاریخ میں ایک بہت بڑا قدم ہمارے اسٹیٹ نے اٹھایا ہے ۔ کیونکہ اس قسم کے قوانین پورے ہندوستان میں موجود نہیں ہیں ۔ یہ ایسا قانون ہے جس سے ہندوستان کے دیگر اسٹیٹس رہنمائی حاصل کرینگے ۔ اسی لئے سنٹرل گورنمنٹ کے پلاننگ کمیشن کا مشورہ بھی اس میں شریک رہا ۔ ایوان کے اوس جانب کے آنریبل ممبرس نے بھی اس میں حصہ لیتے ہوئے اسکو زیادہ سے زیادہ پروگریسیو (Progressive) بنانے کی کوشش کی ۔ اس جانب کے آنریبل ممبرس نے بھی اس مقصد کے تحت اس میں حصہ لیا ۔ چنانچہ ایک قانون ہمارے پاس عمل میں آیا جسکا راج پرمکھ نے اپنے اڈریس میں ذکر کیا ہے ۔ مجھے بھی اس سلسلے میں یہ عرض کرنا ہے کہ اس قانون کے محض کاغذ پر تحریرمیں آنے سے اس کا حقیقی فائدہ رعایا کو نہیں پہنچ سکتا بلکہ صحیح فائدہ تو اس وقت ہوگا جبکہ اسپر ٹھیک طور سے عمل ہو ۔ اس غرض کے تحت عنقریب لینڈ کمیشن مقرر ہوگا ۔ اس لینڈ کمیشن کے ذریعہ اس سلسلے میں تمام امور تکمیل پائینگے ۔ اس کے لئے ہر شخص کا تعاون عمل حاصل ہونا بھی ضروری ہے ورنہ اس سے غریب رعایا اور زراعت پیشہ طبقہ کو خاطر خواہ فائدہ نہیں پہنچ سکتا ۔ اس سلسلہ میں یہ کہکر رعایا میں غلط فہمی پیدا کی جا رہی ہے کہ اس کی وجہ سے بید خلیاں ہونگی ۔ لیکن یہ قانون اس طرح نہیں بنایا گیا ہے ۔ یہ نہونا چاہئے کہ اس بارے میں پہلے ہی سے پبلک میں غلط فہمیاں پیدا کردی جائیں ۔ اس کے لئے تعاون عمل بھی ہونا چاہئے ۔ یہ اصل چیز ہے ۔

دوسرے ہم یہ دیکھتے ہیں کہ گورنمنٹ نے زراعت پیشہ لوگوں کے فائدہ کے لئے ہی سابقہ جاگیری ایریاز کا اسسمنٹ کرلیا ہے اور اسسمنٹ کر کے ہی وہاں لینڈ ریوینیو قائم کرلیا ہے ۔ بعض مواقع پر اسکو معاف بھی کیا گیا ہے اور تقاوی وغیرہ دیکر غریب رعایا کو فائدہ پہنچایا ہے ۔ اس لحاظ سے گورنمنٹ کی جو پالیسی ہے وہ قابل تعریف ہے ۔

عام طور سے جو اسٹیٹ کے اندرونی مسائل ہیں وہ روزمرہ کی اغراض کے لئے ہی ہوتے ہیں ۔ اس لحاظ سے ہم دیکھیں تو جو فوڈ سچویشن (Food situation) ہے وہ تشفی بخش ہے ۔ اسکے متعلق کوئی شکایت نہیں ہے ۔ سابق میں گورنمنٹ نے ”غلہ زیادہ اگاؤ مہم ،، کو اپنے ہاتھ میں لیا اور اس وقت ۶۰ لاکھ سے ۷۰ لاکھ ایکر زمین پر غلہ اگایا جاتا ہے ۔ سنہ ۱۹۵۲ع کے آخر میں ۲۴۴۰۱ لاکھ ٹن اناج زیادہ اگانے کے لئے طے کیا گیا تھا ۔ اسطرح گورنمنٹ نے زیادہ سے زیادہ زمین کو کام میں لانے کا انتظام کیا ہے ۔ کپاس کے سلسلہ میں بھی ۷۸ ہزار بیل پیدا وار کی گئی ہے ۔ اس لحاظ سے فوڈ اور دیگر

کراپس کے سلسلہ میں بھی گورنمنٹ نے پلان ہمارے سامنے رکھا ہے ۔ یہاں اس کا تذکرہ بھی ضروری ہے کہ فوڈ کے سلسلہ میں یہ اعتراض کیا جاتا ہے کہ فوڈ پرائسس بہت بڑھ گئی ہیں ۔ اسپر ایک شارٹ نوٹس کوئسچن بھی پیش کرکے بحث کی گئی ۔ آنریبل منسٹر نے اسبارے میں تشفی بخش جوابات دئے ہیں ۔

اسکے بعد میں یہ بھی عرض کرنا چاہتا ہوں کہ سابق میں مرہٹواڑہ میں چند مقامات پر قحط کے حالات نمودار ہوئے تھے ۔ وہاں پانی کی بھی بڑی قلت ہوئی تھی کیونکہ وہ موسم گرما تھا ۔ اس وقت گورنمنٹ نے تقریباً ۱۰ لاکھ روپیہ سے زیادہ رقم اس کام کے لئے مہیا کی اور جہاں تک ہوسکا مرہٹواڑہ کے لوگوں کو ریلیف دینے کی کوشش کی گئی ۔

اڈرس میں یہ بھی بتلایا گیا ہے کہ مرہٹواڑہ میں خاص طور پر یہ اعتراضات کئے جاتے ہیں کہ میڈیم ارریگیشن پراجکٹس نہیں بنائے گئے ہیں ۔ جیسا کہ گورنمنٹ کہتی ہے بڑے پراجکٹس کے لئے وہاں حالات مناسب نہیں ہیں اور اکسپرٹس کی بھی یہی رائے ہے ۔ جہاں تک مجھے خیال ہے آنریبل چیف منسٹر نے بھی یہ بتلایا ہے کہ تین کروڑ کی رقم سنٹرل گورنمنٹ سے لیگئی ہے جسکو مرہٹواڑہ کی اسکیمس کے لئے کام میں لایا جائیگا ۔ گورنمنٹ سے میری یہ پرارتھنا ہے کہ جو رقم حاصل کی گئی ہے وہ مرہٹواڑہ پر ہی خرچ کی جائے ۔ اسکو دوسری اسکیمات پر خرچ نہ کیجائے ۔ نندی کنڈہ پراجکٹ پر ایک لاکھ خرچ ہوگئے ہیں ۔ اس اسکیم پر اتنے .....

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—अभी नंदिकोंडा प्रॉजेक्ट शुरू नहीं हुआ।

شری سری پت راؤ نو اسیکر ۔ میں تمثیل کے طور پر عرض کیا آنریبل لیڈر آف دی اپوزیشن سے یہ عرض کرتا ہوں کہ ایسا نہ کہا جائے کہ فلاں فلاں کام میں خرچ ہوگئی اسلئے میں گورنمنٹ سے یہ پرارتھنا کرتا ہوں کہ ان تین کروڑ روپیوں کو مرہٹواڑہ میں ہی خرچ کیا جائے اور وہاں ارریگیشن پراجکٹس قائم کئے جائیں ۔

یہ ایک خوشی کی بات ہے کہ ۹ ارریگیشن اسکیمس کی پلاننگ کمیشن نے منظوری دی ہے اور بجٹ میں اس کے لئے پراویژن رکھا جارہا ہے ۔ اگر یہ واقعہ ہے تو گورنمنٹ کی پالیسی قابل تعریف ہو جاتی ہے ۔

اب دوسرا سوال مکانات کے بارے میں ہے ۔ مزدوروں کے رہنے کے لئے مکانات نہیں ہیں جس سے انکو رھائش کے لئے بڑی تکلیف ہوتی ہے ۔ گورنمنٹ نے اس مسئلہ کو حل کرنے کے لئے ھاؤزنگ اسکیم جاری کی ہے ۔ یہ معلوم ہوا ہے کہ ۳۲ لاکھ کی رقم ۱۳۸۰ مکانات بنانے کے لئے دیگئی ہے اور ۸ لاکھ کی رقم ۲۴۰ مکانات بنانے کے لئے دیگئی ہے ۔ اسطرح سے ۱۶۲۰ مکانات مشیرآباد ۔ چکڑ پلی اور صنعت نگر کے احاطہ میں بنانے کی اسکیم ہے اور اس اسکیم کو روبہ عمل لایا گیا ہے اور کچھ مکانات بنائے گئے ہیں ۔

فائیوایر پلان میں۔ ہم دیکھتے ہیں کہ ۱۰ ہزار مکانات مزدور پیشہ لوگوں کے لئے بنانے کی تجویز ھے جسکے لئے گورنمنٹ آف انڈیا نے ۲۰ لاکھ اور حیدرآباد گورنمنٹ نے ۱۰ لاکھ روپیہ خرچ کرنا طے کیا ھے ۔کس ضلع میں کتنے مکانات بنائے جائینگے س پر گورنمنٹ غور کر رہی ھے ۔

اسکے بعد پولیس کے محکمہ کے تعلق سے مجھے یہ عرض کرنا ھے کہ سابقہ دو شنس میں یہ کہا گیا تھا کہ یہ پولیس بجٹ ھے ۔ گورنمنٹ نے آھستہ آھستہ پولیس کے بجٹ میں کمی کی ھے اور اس سال تو یہ نوبت ھے کہ ایچ ۔ ایس ۔ آر۔ پی بٹالین کو ھی رٹرنچ کردیا گیا ھے اور یہیں کی پولیس کی اچھی طرح تنظیم کرکے کام لیا جانے والا ھے ۔ س طرح پولیس کے محکمہ کے اخراجات میں کافی کمی کی گئی ھے ۔

اس ضمن میں دوسرا قابل غور پہلو یہ ھے کہ جیلوں کا سدھار کرنے کی کوشش ی جارھی ھے تاکہ جرائم پیشہ لوگوں کا اخلاقی معیار بلند ھو تاکہ جب وہ چھوٹ جائیں تو سماج میں اچھی طرح زندگی بسر کریں ۔ اس طرح کی تدابیر ھوم ڈپارٹمنٹ ی جانب سے مختلف طریقوں سے اختیار کیجا رھی ھیں ۔ چنانچہ اس سلسلہ میں پرزنرس بل با پرزنس بل آنے والا ھے ۔ جرائم پیشہ لوگوں کے متعلق سابق میں جو قانون تھا ہ قانون کانسٹیٹیوشن کی وجہ سے بیکار ھو جائیگا ۔ اسکے علاوہ کرمنل ٹرائبس ایکٹ کے بجائے ھیبیچویل افنڈرس رسٹرکشن اینڈ سٹلمنٹ بل ھاؤز کے سامنے پیش ھوچکا ھے جوآئندہ پیش ھوگا ۔ اسطرح ھوم ڈپارٹمنٹ میں بھی جو پالیسی گورنمنٹ نے اختیار کی ھے وہ قابل تعریف ھو جاتی ھے ۔

جب ھم لوکل سلف گورنمنٹ ڈپارٹمنٹ کو دیکھتے ھیں تو معلوم ھوتا ھے کہ آج تک ۱۰۲۰ گرام پنچائت پورے اسٹیٹ میں قائم ھوئی ھیں ۱۱۶ ٹاؤن کمیٹیز اور ۳۸ مینوسپالٹیز اور ۲ کارپوریشنس ھیں ۔ ھم یہ بھی دیکھتے ھیں کہ ڈسٹرکٹ لوکل بورڈ کا بل سلکٹ کمیٹی میں پیش ھے اور جہاں تک میں سمجھتا ھوں وہ اس سشن میں معزز ایوان کے سامنے پیش ھوگا ۔ اسطرح لوکل گورنمنٹ ڈپارٹمنٹ نے جو کام کیا ھے وہ قابل تعریف ھے ۔

[*Mr. Deputy Speaker* in the chair :]

اسکے بعد تعلیم کے سلسلہ میں مجھے یہ عرض کرنا ھے کہ رعایا کے نقطہ نظر سے یہ ایک اھم مسئلہ ھے ۔ اس بجٹ میں تعلیم کے لئے ۵ کروڑ کی رقم فراھم کی گئی ھے ۔ ۲۷ لاکھ کی رقم گورنمنٹ آف انڈیا سے پرائمری ایجوکیشن کے لئے مل چکی ھے اور پرائمری ایجوکیشن کے سلسلہ میں محکمہ تعلیمات نے بہت کچھ کام کیا ھے ۔ اس وقت جو مدارس موجود ھیں وہ ۱۰۵۳۰ ھیں ۔ ان میں ایک مدرس والے ۔ بہت سے دو مدرس والے پرائمری اسکولس ھیں ۔ اس طرح ھم دیکھتے ھیں کہ پرائمری ایجوکیشن کے

سلسلہ میں معزز ایوان نے جو قانون پاس کیا ہے اسکی تعمیل میں مختلف تدابیر اختیار کی جارہی ہیں - چنانچہ تعلیم کے سلسلہ میں گورنمنٹ نے جو کام کیا ہے وہ قابل تعریف ہے -

انڈسٹریز کے سلسلہ میں مجھے یہ کہنا ہے کہ کار خانوں میں مال زیادہ پیدا ہو رہا ہے - اور ظاہر ہے کہ انڈسٹریز کے سلسلہ میں عام طور پر جو ترغیب لوگوں کو دیجانی چاہئے اسبارے میں گورنمنٹ ضروری اقدام کررہی ہے - گورنمنٹ کے پاس اتنی گنجائش نہیں ہے کہ وہ خود انتظام سنبھالے اس مقصد کےلئے متمول طبقہ بنی حصہ لے تو گورنمنٹ انکو انکریج کرسکتی ہے - شاہ‌آباد سمنٹ ورکس اور سربور پیپر ملز وغیرہ کا کام تشفی بخش ہے اور پروڈکشن روز بروز بڑھ رہا ہے - اس لحاظ سے میں عرض کرونگا کہ مختلف ڈپارٹمنٹس کا کام دیکھیں تو یہ ظاہر ہوگا کہ گورنمنٹ کی جو پالیسی ہے وہ ترقی پذیر ہے - وہ رعایا کی فلاح و بہبودی کے لئے ہے جسکے متعلق راج پرمکھ نے اپنے اڈرس میں تفصیل بتلائی ہے - اسلئے میں یہ اپیل کرونگا کہ جو تحریک میں نے پیش کی ہے معزز ایوان اسکو منظور کرے -

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اب ہم امنڈ منٹس لینگے -

श्री. व्हि. डी. देशपांडे: —मै यह पूछना चाहता हूं कि अमेंडमेंटस के पहले जनरल डिसकशन होगा या बाद में। आम तौर पर यह रिवाज रहा है कि पहले जनरल डिसकशन हो।

شری بی - ڈی - دیشمکھ (بھوکردن عام) - اور بھی امنڈ منٹس ہیں - مناسب ہوگا اگر آدھے امنڈ منٹس آج لئے جائیں اور آدھے کل - اسلئے جنرل ڈسکشن ہوتو اچھا ہے -

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - میں سنا ہوں کہ امنڈ منٹس کے لئے ۱۲ بجے تک ٹائم مقرر کیا گیا تھا لیکن بعض امنڈ منٹس ایک بجے کے بعد آئے ہیں -

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—असके सिलसिले में मैंने कल स्पीकर साहब से पूछा था। कल मैं हाअुस में भी ऑबजेक्शन (Objection) लेनेवाला था लेकिन हमारे लिये कल बहुत कम मौका मिला। मेरी यह गुजारिश है कि थोडा वक्त पहले जनरल डिसकशन के लिये दिया जाय और बाद में अमेंडमेंटस लिये जायें।

श्री. वि. के. कोरटकर :—समय के बाद जो संशोधन अुपस्थित किये गये हैं अुनको कबूल करना या नहीं यह आली जनाब के निर्णय की बात है। अगर वे अुसको नामुनासिब समझें तो अुनको नहीं लिया जा सकता। लेकिन अब तक जो रवैया रहा है वही बहुत मुनासिब मालूम होता है। क्योंकि जनरल डिसकशन के बाद अगर संशोधन लिये जायेंगे तो हमारा अनुभव है कि वही बातें बार बार दोहराओ जाती हैं। असलिये यही ठीक होगा कि संशोधन रखे जायें और आम बहस

भी अुसके साथ साथ की जाय। अिस तरह से हम चलेंगे तो समय भी कम खर्च होगा, और काम भी ज्यादा हो सकेगा। अिसलिये मैं कहूंगा कि आली जनाब ने जो प्रोसीजर कायम किया है वही बेहतर है, और अुसीके मुताबिक कार्यवाही जारी रखी जाय तो अुनचित होगा।

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اگر هاؤز اگری (Agree) کرتا ہے -

श्री. वि. के. कोरटकर :—यह तो आली जनाब के डिस्क्रीशन (Discret on) की बात है।

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - جو امنڈمنٹس آج آئے هیں میں سمجھتا هوں که اسپیکرصاحب اون کا تصفیه کرینگے - لیکن کل جو امنڈمنٹس آگئے هیں وه ڈسٹریبیوٹ (Distribute) هو جائینگے اوراون کی حد تک تقاریر هو نگے - چونکه ایک بجے تک امنڈ منٹس پیش کرنے کا موقع دیا گیا هے اس لئے ان کے لئے بهی موقع دینا مناسب هوگا -

شری جی - هنمنت راؤ (ملگ) جیسا که کنونشن هے پہلے جنرل ڈسکشن هونا چاهئے اس کے بعد امنڈمنٹس پیش هوکر تقریریں هوں تو مناسب هوگا -

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - جنرل ڈسکشن اور امنڈمنٹ پر ساتھ ساتھ تقریریں هوں تو وقت بچ سکتا هے -

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—अमेंडमेंटस तो बाद में भी पेश करके अुसपर डिसकशन किया जा सकता है। अिस सिलसिलेमें रूल अैसा है कि

"The Motion shall be taken for consideration on a subsequent day or days to be appointed by the Speaker for the purpose and the Assembly may then discuss generally the matters referred to in the Address.

बात यह है कि कअी मेंबर्स अैसे रहते हैं जो कि अमेंड्मेंट पर नहीं बोलना चाहते, बल्कि गव्हर्नमेंट की पूरी पॉलिसी, आर्थिक और सियासी पॉलिसी पर बोलना चाहते हैं। अिस लिये पहले जनरल डिसकशन होना चाहिये।

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اس میں ریپٹیشن (Repetition) هونے کا امکان هے - لیکن اگر سب آنریبل ممبرس یہی چاهتے هیں که جنرل ڈسکشن الگ هو اور پهر امنڈ منٹس پیش هوکر اون پر تقاریر هوں تو مجهے کوئی اعتراض نہیں هے -

شری اناجی راؤ گوانے (پربهنی) لیکن یه بهی هوسکتا هے که جن لوگوں نے امنڈ منٹس نہیں دئے هیں اون کو بولنے کا موقع نه ملے -

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - وه بهی تقریر کر سکتے هیں -

شری انا جی راؤ گوانے - جن لوگوں نے اسنڈمنٹس نہیں دئے ہیں وہ کیسے بول سکتے ہیں ؟
[Pause]

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—पहले जनरल डिसकशन हो और बाद में अमेंडमेंटस् मुव्ह किये जायें, और फिर अुनपर डिसकशन हो तो अच्छा होगा।

श्री. रतनलाल कोटेचा (पाटोदा) :—यह जो सजेशन लाया गया है कि पहले जनरल डिसकशन हो और बाद में अमेंडमेंटस् ला कर अुन पर डिसकशन किया जाये यह सजेशन ठीक है। अगर अैसा ही किया जाय तो सब को अपने ख्यालात का अिजहार करने का मौका मिलेगा।

ڈپٹی منسٹر فار پبلک هلتھ اینڈ میڈیکل (شری بھگونت راؤ گاڑھے) عالی جناب نے جو طریقه معین کیا ھے وہ مناسب معلوم ھوتا ھے - البته جن لوگوں نے اسنڈمنٹس نہیں دئے ھیں اون کو بھی اپنے خیالات ظاھر کرنے کا موقع دینا مناسب ھوگا -

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اس کے لئے کیا ٹائم مقرر کیا جائے ؟

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—आज जनरल डिसकशन हो और कल अमेंडमेंटस् लाये जायें। अिस से आज गव्हर्नमेंट की ब्रॉड पॉलिसी (Broad policy) पर मेंबर्स अपने ख्यालात का अिजहार कर सकेंगे।

श्री. वि. के. कोरटकर :—हमारा कोअी खास ऑबजेक्शन (Objection) नहीं है। आज का दिन जनरल डिसकशन (General discussion) के लिये दिया जा सकता है। अितनी छोटी बात पर हम अिसरार करना नहीं चाहते हैं। अलबत्ता जनरल डिसकशन आज खतम होना चाहिये।

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - آج جنرل ڈسکشن ھوگا اور کل امنڈ منٹس لینگے - لیکن جنرل ڈسکشن بہر حال آج ختم ھونا چاھئے -

श्री. व्ही. डी. देशपांडे :—अध्यक्ष महोदय, आज राजप्रमुख का भाषण सभागृह के सामने आया है और अुसपर धन्यवाद देने के लिये प्रस्ताव लाया गया है। अिस भाषण के बारे में मैं अपने विचार सभागृह के सामने रखना चाहता हूं। मैं विरोधी विचार रखने वाला हूं, और विरोधी पार्टी की तरफ से आया हूं, अिस लिये मैं जो विचार रखूंगा अुसके बारे में सोचने की जरूरत नहीं है अैसा ख्याल नहीं होना चाहिये। अिस तरह की गलत फहमी न हो अिस लिये मैं शुरूमे सेही अर्ज कर देना चाहता हूं।

मैं आज जो बातें यहां रखना चाहता हूं वह पार्टी स्पीरिट (Party spirit) के तहत नहीं रखना चाहता हूं, बल्कि आज हमारे मुल्क के हालात क्या हैं, और पूरा भारत हैद्राबाद की तरफ किस निगाह से देखता है, यह मैं आपके सामने रखना चाहता हूं। और आज सभागृह को यह बताना चाहता हूं कि बाहर के लोग हैद्राबाद के बारे में क्या सोचते हैं। मुझे अिस बात

का बडा दुख है कि आज हैदराबाद के अंदर जो बातें चल रही हैं अुनको देखकर तो पूरे हिंदुस्थान के लोग हंसी अुडाते हैं। हैद्राबाद के मंत्रि मंडल में जो चेंजस (Changes) बार बार हुआ करते हैं अुन्हें तमाम हिंदुस्तान के लोग देखते हैं। यहां के मंत्री मंडल में बार बार तबदीलियां हुआ करती हैं, यह देख कर बाहर के लोगों को बडा आश्चर्य होता है।

हमारे यहां का मंत्रि मंडल तो अेक पत्ते के घर के समान है। आपने पहले १३ रूम्स् बनाये फिर अुसको तोडकर १० कमरे रखे, बाद में यह समझा गया कि यह १० कमरे काफी नही है अिस लिये अिसी पर और आठ कमरे बनाये गये। शायद यह पत्ते का जो घर है वह अपना ही भार न सम्हाल सकेगा, और अेक दिन गिर जायगा। गये दो साल में तीन बार मंत्री मंडल में परिवर्तन किया गया यह यहां की जनता ने देखा होगा। राजप्रमुख के अॅड्रेस में यह कहा गया कि दो साल के अंदर हम ज्यादा काम नहीं कर सके हैं। दो साल का अर्सा तो बहुत कम होता है। दो साल के अंदर अिससे ज्यादा काम नहीं कर सकते हैं। जनता के फायदे का काम तो नहीं हो सकता-लेकिन दो साल में तीन मर्तबा मंत्री मंडल तबदील हो सकता है, यह देखकर मुझे बडा दुःख होता है। आज हमारे मुल्क के सामने कअी अहम सवालात हैं। बैरूनी कुव्वतें और अंदरूनी अेकानॉमिक हालत अिन सब बातों की तरफ हमें अच्छी तरह देखना चाहिये आज हमारे यहां बेरोजगारी का सवाल है। अनाज का सवाल हमने अब तक पूरी तरह से हल नहीं किया है। आर्थिक संकट भी हमारे मुल्क पर आ रहा है। अिन सब सवालात को हमें हल करना है।

आज आर्थिक संकट तो अैसा आया है, और बेरोजगारी तो अितनी बढी है कि लोगों को मुल्क के अंदर काम नहीं मिलता है। बाहर काम नहीं मिलता है अिस लिये लोग जेल में जाना पसंद करते हैं। मुझे मालूम है कि हालही में यहां हैद्राबाद में अेक व्यक्ति को पुलिस ने किसी वजह से पकड लिया था। अुसने पुलिस से कहा कि मैं बेकार हूं। मुझे यदि आप जेल में भेजेंगे तो अच्छा ही होगा, क्योंकि वहां कम से कम मुझे खाने को तो मिलेगा, और अैसी हालत में मुझे घर में जाकर अपना मुंह दिखाने की नौबत न आयेगी। जब हमारे स्टेट में अैसे हालात हैं तो हमारा राष्ट्रीय कर्तव्य होता है कि हम बेरोजगारी का मुकाबला करें। लेकिन जिस तरह से हमें अिसे करना, चाहिये वैसा हम नहीं कर रहे हैं। जिस तरह रोम शहर जल रहा था और नीरो अपनी सारंगी बजा रहा था, अुसी तरह आप भी, जब की अव्वाम भूखे प्यासे, बेरोजगारी की वजह से मर रहे हैं, आप मंत्री मंडल में अेक सीट मिले या दो सीट मिले अिस लिये झगड रहे हैं। जब की अव्वाम भूखी प्यासी और नंगी है और बेरोजगारी के कारण त्रस्त है, अैसे समय आप मंत्रि मंडल में कितने मंत्री रहें कितने डेप्युटि मिनिस्टर्स रहें, और अुनको कितनी तनख्वाह मिले, अिन्हीं बातों पर झगडते रहें तो यह अच्छी बात नहीं है। जिस तरह नीरो को सारंगी बजाते देखकर वहां की अव्वाम शांत न बैठ सकी, अुन्होंने वहां क्रांति कर दी, अुसी तरह यहां भी अव्वाम जब भूखी प्यासी है तो, आपको अिस तरह सीटों के लिये झगडते देखकर वह चुपचाप नहीं बैठेगी। वह भी अेक दिन जरूर अुठकर खडी होगी, और आपके विरुद्ध आवाज अुठायेगी। अिस लिये सीटों के लिये यह जो आपकी आपसी लडाअियाँ चल रही हैं वह जल्द से जल्द बंद होनी चाहिये, तभी हमें आगे बढने का मौका मिल सकता है। नहीं तो फिर अव्वाम को अपनी ताकत से आगे कदम बढाना पडेगा। वह शांत नहीं बैठ सकती। अगर आप अिन सब बातों को टालना चाहते हैं, तो आपको अपना आपसी झगडा जल्द से जल्द बंद करना होगा।

दूसरी बात जो मै आप लोगों के सामने रखना चाहता हूं वह यह है कि हैदराबाद के जबान के लिहाज से खास हालात हैं। राजप्रमुख के भाषण मे जबान के बेसेस पर भाषावार प्रांत रचना करने के सिल सिलेमें कुछ नहीं कहा गया है। जबान के लिहाज से हैदराबाद का डिसअिंटिग्रेशन (Disintegration) होना चाहिये अिस बारे में कुछ भी जिक्र अिस अड्रेस में नहीं आया। अिस तरफ कुछ न कुछ अिशारा करना जरूरी था।

लेकिन बात यह है कि मंत्री मंडल में ही कुछ लोग अैसे हैं कि जो अिस बात को नहीं चाहते हैं कि हैदराबाद स्टेट का भाषावार विभाजन हो। और वे कोशिश कर रहे हैं कि अिसको किसी न किसी तरह से रोका जाय। अिधर अव्वाम को गरीबी में रखकर ये लोग आपस में झगड रहे हैं। यह बडे अफसोस की बात है। अिस अॅड्रेस के अंदर जो बात बहुत जरूरी थी अुसकी तरफ अिशारा भी नहीं किया गया है। जबान के लिहाज से अभी से स्टेट में काम करने की कोशिश की जानी चाहिये। स्टेट्स रिऑर्गनाअिजेशन कमिशन (States Reorganization Commission) मुकर्रर हुवा है, और वह अपना काम अिस दिशा में करने वाला है। अुसके सामने अपने विचार रखने की जिम्मेदारी आप लोगों पर आनेवाली है तो अुसके लिये अभी से तैयारी करनी चाहिये। यही बात मैं आपको सुझाना चाहता हूं। अिस आनेवाली जिम्मेदारी का ख्याल रखना बहुत जरूरी है।

जब कि आंध्र राज्य का निर्माण हुवा मुझे अुम्मीद थी कि हैदराबाद राज्य में यह दिन राष्ट्रीय दिन के तौरपर मनाया जायगा। लेकिन मुझे बडा अफसोस हुआ क्योंकि जैसा वह दिन मनाया जाना चाहिये था वैसा नही मनाया गया। हमारे रेव्हिन्यु मिनिस्टर साहब ने यह दिन अपने घर में ही मनाया। मै भी अुस समय वहां था। मुझे यह देख कर बडा दुःख हुआ कि अिस तरह का राष्ट्रीय दिन भी यहा अितना चुपचाप मनाया गया। अेक सुनसान जगह में लोगों को बुलाकर वहां अेक पार्टी की जाती है। हुकूमत की तरफ से वह दिन मनाने के लिये छुट्टी आदि कुछ नहीं दी गअी, और न हुकूमत की तरफ से यह दिन मनाया गया। वाकअी में हमारे हुकूमत को तो आंध्र राज्य दिन बडे धूमधाम से मनाना चाहिये था। आंध्र राज्य दिन जैसा खुशी का दिन भी हमारे यहां चुपचाप मनाया गया, यह बडे शरम की बात है। मुझे यहां अेक बात याद आती है, जब कि मैं मोमिनाबाद के स्कूल में शिक्षक का काम करता था। तब अेक वकील साहब के कमरे में हमने २६ जनवरी का स्वातंत्र्य दिन चोरी छिपे मनाया था। क्योंकि अुस समय की हुकूमत अिसे खुले आम नहीं मनाने देती थी। वैसे ही आज की हमारी लोकशाहि हुकूमत में भी हमें आंध्र राष्ट्र दिन भी चोरी छिपे मनाना पडा, जैसा हमें अुस जमाने में २६ जनवरी मनाना पडा था।

अगर आप लोग यह समझते हैं कि अिस तरह लिंग्विस्टिक स्टेटस् (Linguistic States) कर के हम हिंदुस्तान के टुकडे कर रहे हैं तो अिस तरह सोचना गलत है। हम हिंदुस्तान के टुकडे नहीं कर रहे हैं, बल्कि जबान के लिहाज से हम अेक मजबूत फेडरल स्टेट (Federal State) बना ना चाहते हैं। लेकिन अिसके लिये जो जरूरी चीजें करनी चाहिये वह हम नहीं कर रहे हैं। अुसकी तरफ ध्यान नहीं दे रहे हैं।

अिस बात की तैयारी के लिये तो हमें अभी से काम शुरू करना चाहिये। पहले हमें डिस्ट्रिक्ट बाअुंडरी कमिशन (District Boundary Commission) नियुक्त करना चाहिये। तेलंगाना

मराठवाडा और कर्नाटक के लिये यह कमिशन अलग अलग होना चाहिये। और यह जो बाअुंडरी कमिशन होगा अुसे अिस बात को सोंचना चाहिये कि कौनसे हिस्से कौनसे विभाग में जाने चाहिये। आगे चल कर संयुक्त महाराष्ट्र, अैक्य कर्नाटक, और विशाल आंध्र यह तीन स्टेटस् निर्माण होनेवाले हैं। लेकिन अुसके लिये तो पहले हैदराबाद को कदम अुठाना होगा, हैदराबाद में जो लोग अिस बात को चाहते हैं कि हैदराबाद का डिसअिंटिग्रेशन होना चाहिये अुन्हे ज्यादा काम करने का मौका ही नहीं मिला है। अब यदि कोअी चाहे कि हिंदुस्तान में जो भाषावार प्रांतरचना की मांग है अुसे रोकना चाहिये तो वह अुस मांग को किसी हालत में नहीं रोक सकता है। अव्वाम तो अपनी अिस मांग को लेकर ही रहेगी। अैसी हालत में हमारा यह फर्ज होता है कि हम अिस जबानी सूबोंकी मांग के सवाल को हल करने की कोशिश करें अभी हम हमारे स्टेट की हदतक तो अिस सवाल को म्युच्युअल अंडरस्टँडिंग (Mutual un lerstanding) से हल करें तो ज्यादा मुनासिब होगा। आज यह सवाल ज्यादा आसानीसे हल हो सकेगा। आगे चलकर आपस में यदि कटुता आ जाये तो फिर यह सवाल हल करना बडा मुष्किल होगा। अिस लिये डिस्ट्रिक्ट बाअुंडरी कमिशन अभी मुकर्रर करके अभी से मराठवाडा, कर्नाटक, और आंध्र की बाअुंडरीज तय करने की कोशिश की जाय तो ज्यादा अच्छा होगा।

दूसरी जो बात मुझे हुकूमत के सामने रखनी है वह यह है कि आज जो दो कुव्वतें काम कर रही हैं हमारे यहां अुनमेंसे अेक अैसी है कि जो तरक्की पसंद है, और अपनी पैदावार ज्यादा से ज्यादा बढाना चाहती है। मुल्क के हालात सुधारने की कोशिश करती है। अव्वाम के हालात अच्छे हों, और जमीन की पैदावार बडे, अेसा चाहती है। किंतु दूसरी जो कुव्वतें हमारे देश में हैं वह देश के प्रोग्रेस (Progress) को रोकना चाहती है। अपने व्हेस्टेड अिंटरेस्ट (Vested interest) को बरकरार रखना चाहती है। हो सके तो जो दस कदम जाना चाहते हैं अुन्हे आठ ही कदम जाने देना चाहती है। तो अिन दोनों कुव्वतों में से आप किसका साथ देना चाहते हैं, और किसको मदद करना चाहते हैं यह सवाल है। जो लोग प्रोग्रेसिव्ह हैं अुनकी मदद करना चाहते हैं, या जो लोग प्रोग्रेसिव्ह नहीं हैं अुनकी मदद करना चाहते है? मुझ कहना पडता है कि हमारे चीफ-मिनिस्टर साहब का झुकाव कदामत पसंद लोगों की तरफ ज्यादा है। आज कोंग्रेस ऑरगनाअिजेशन में जो बातें होरही हैं अुनसे पता चलता है कि आज मुल्क के अंदर जो नॉन प्रोग्रेसिव्ह (Non-prog:essive) कुव्वतें हैं अुनकी बात को माननेवाले लोग ही कोंग्रेस के पदोंपर आ रहे हैं। और कोंग्रेस में ही आज काफी झगडे हो रहे हैं, और अन सोशल अेलिमेंट (Unsocial element) कॉंग्रेसमें आ रहा है। हत्तुल अिमकान जो जमीनें कायम रखना चाहते हैं अैसे लोग कॉंग्रेसमें आज ज्यादा तादाद में हैं। क्योंकि वह अैसे ही लोगोंकी अिमदाद करना चाहते हैं। और कॉंग्रेस में देखेंगे तो यह मिनिस्टर होना या वह मिनिस्टर होना अिन्हीं बातों पर झगडे होते हैं, और काफी वक्त अिसीमें खर्च होता है। लेकिन यह बात ठीक नहीं है। अिससे अुन लोगों को मौका मिलेगा जो कदामतपसंद हैं। अगर अिसी तरह कोंग्रेस का रिऑरगनाअिजेशन होगा तो वह ठीक नहीं हो सकता है। आज हमारे सामने जमीन का सवाल है। वह अिस कानून के आने से भी पूरी तरह हल नहीं हुवा है।

यह कहा जा रहा है कि हमने सीलिंग (Ceiling) कायम किया है जो कि हिंदुस्तान में कहीं भी नहीं किया गया है। लेकिन यह गलत स्टेटमेंट हमारे सामने रखा जा रहा है। यह सीलिंग नहीं कायम किया गया है, बल्कि अेक अप्पर लिमिट (Upper limit) कायम की गअी है। लेकिन यहां पर अैसे अल्फाज है जिसका मतलब यह होगा कि प्रापर्टी (Property) पर सीलिंग कायम की गअी है। अगर यह सही है तो मै पूछना चाहता हूं कि किस तारीख से यह कायम होनेवाली है? कानून पास होने के पहले पिछले अधिवेशन में हमने यह मांग रखी थी कि अिसके लिये अेक तारीख मुकरर की जाय, ताकि जमींनदारों को गैरवाजिबी तरीके से कानून का फायदा अुठाने का मौका न मिल सके। लेकिन हुकूमत वह करने के लिये तैयार नहीं है। चीफ मिनिस्टर साहब का कहना है कि जमीन का बंटवारा करने के लिये हमने यह बिल नहीं लाया है। हाअुस में अुन्होने अिसका वादा नहीं किया था लेकिन राजप्रमुख के अेड्रेस में कहा जाता है कि जमीन का बटवारा अिक्वीटेबल डिस्ट्रीब्यूशन (Equitable distribution) के लिहाजसे करन के लिये हम कोशिश कर रहे हैं।

"This is a step which many other States in India are still hesitant to take."

अिस तरह की बात यहां रखी जाती है। लेकिन अिस कानून के खोखलेपन को, और जमीनदारों को अपनी जमीन का रीअार्गनायजेशन करने के लिये या अुसको अपनी सुविधा के अनुसार बेचने के लिये जो मौका दिया गया है अुसको, हम कभी भूल नहीं सकते। अैसी हालत में हमें यह कहने का अेख्तियार नहीं हो सकता कि हमने सीलिंग कायम किया है।

अिसके बाद यह भी दावा किया जा रहा है और नारा लगाया जा रहा है कि "लैंड टु दि टिलर" (Land to the tiller)। नारा तो लगाया जाता है लेकिन अुसको अमल में लाने के लिहाज से जो जरूरी अेकदाम करने चाहिये वह करने के लिये हुकूमत तयार नहीं है। सिर्फ नारे से फंसाने के दिन अब बाकी नहीं रहे हैं। पिछले वक्त जब मैंने कहा था कि किसानों को आप बेदखल करेंगे तो हमें अुसका मुकाबला करना पडेगा, तो चीफ मिनिस्टर मेरे अूपर गुस्सा हुअे थे। अुन्होंने कहा था कि आप तो मुकाबला करने की बात करते हैं तो हम आपके साथ कोऑपरेशन कैसे कर सकते हैं? अिसीलिये शायद चीफ मिनिस्टर साहब ने मुनासिब नहीं समझा कि अिस तरफ के मेंबर अुनके कमीशन पर आयें। किसानों को बेदखल नहीं किया जायगा यह अगर अुनका असली दावा है तो हमारे मुकाबले का अुनको डर क्यों मालूम होता है? अगर सचमुच कसनेवाले की जमीन होनेवाली है तो कम्युनिस्ट पार्टी के साथ आपको क्यों मुखालिफत महसूस होती है? हमारा यह कहना है कि कसनेवाले की जमीन होनी चाहिये और अगर अुनको बेदखल किया जायगा तो किसान और अव्वाम अुसका मुकाबला करने के लिये मजबूर हो जायेंगे और अव्वाम की पार्टी के नाते हमें भी अुनका साथ देना पडेगा। लेकिन अिसके साथ साथ पिछले वक्त मैंने यह भी जाहिर किया था कि जहां जहां किसानों की मदद करने के लिये हुकूमत आगे बढेगी वहां वहां हमारा कोऑपरेशन (Co-operation) का हाथ हमेशा सामने रहेगा, फिर चाहे किसी भी पार्टी की हुकूमत हो। लेकिन अिस कानून के अंदर तो बेदखली को रखा जा रहा है। अुसमें भी लैंड डिस्ट्रिब्यूशन (Land distribution) का सरल तरीका न रखते हुअे लैंड कमीशन मुकरर करके तीन साल-

तक यह सवाल आगे बढाने की कोशिश की जा रही है । लोगों के सामने अेक मायाजाल सा फैलाया जा रहा है कि हम जमीन का सवाल हल कर रहे है । लेकिन अिस तरह से यह सवाल हल नहीं हो सकता । बेदखलियां होती रहेंगी और कानून अपनी जगह पर रहेगा । और आखिर हुकूमत को किसानों की जद्दोजहद का मुकाबला करना पडेगा । आज हमारा देश किस हालत में है अिसके बारे में हुकूमत जरा सोंचे । हमारे मुल्क पर संकटों के बादल मंडरा रहे हैं, बेरोजगारी दिन ब दिन बढती जा रही है, हमारी आजादी पर बाहरी देशों से हमले होने के अिमकानात है । अिस वक्त हमें त्याग की जरूरत है और सब के सहकार्य की आवश्यकता है । अिसलिये किसानों के अिस कौमी सवाल में हुकूमत को अिमदाद पहुंचानी चाहिये । अुनको अपना मुखालिफ नही बनाना चाहिये । अिसलिये मैं हुकूमत से अपील करूंगा कि अिस दृष्टीसे अिस सवाल की तरफ देखें और अगर बेदखलियां होने लगें तो अुनको रोकने की कोशिश करें ।

अेक और चीज हुकूमत के सामने मुझे रखना है । जब कभी किसानों का कोअी मसला सामने आता है, कोअी प्रोजेक्ट बनाने का सवाल आता है, तो हमसे कहा जाता है कि पैसा नहीं है । आपके पास काफी पैसा जमा हो अिसलिये जब हम सुझाते हैं कि अिस स्टेट के जो फ्यूडल अिंटरेस्टस् (Feudal interests) हैं, अुनको जो पैसा आप दे रहे हैं, वह बंद किया जाय, तो हुकूमत कहती है कि कान्स्टीटयूशन हमारे आडे आती है । हुकूमते हिंद ने हुकूमते हैदराबाद से पूछा था कि किसानों को जमीन आसानी से मिल सके और अव्वाम के दीगर मसायल हल करने में हम अिमदाद पहुंचा सकें अिस लिहाज से कान्स्टीटयूशन में कौनसी तबदीलियां करना आप जरूरी समझते हैं । अिसके साथ साथ यह भी पूछा गया था कि पिछले दो साल में कान्स्टीटयूशन का वर्किंग (Working) कैसा हुआ, और अब आगे बढने के लिये कौनसे कदम अुठाने चाहिये । मैं यह जानना चाहूंगा कि हुकूमत ने अिसका क्या जवाब दिया है । राजप्रमुख की सिस्टम (System) हमको नहीं चाहिये यह हम आज तक कहते आये हैं । अुसको खतम करने के लिये हुकूमत ने क्या किया है ? हमारी यह भी मांग रही है कि बगैर मुआवजे या कम से कम मुआवजे में, किसानों को जमीन मिलनी चाहिये और अुसके लिये सेक्शन ३१ में तबदीली करनी चाहिये । अिसके बारे में भी हैदराबाद हुकूमत ने कौनसी मिसाल पेश की है यह भी हम जानना चाहते हैं । अगर आपकी यह ख्वाहिश है कि किसानों को बगैर मुआवजे के जमीन मिलनी चाहिये, तो यह बात आप हुकूमते हिंद पर वाजे कर सकते हैं । कश्मीर में जिस तरह से कदम अुठाया गया है अुसी तरह से हैदराबाद में भी क्यों नहीं अुठाया जा सकता ? लेकिन सचमुच हुकूमत किसानों की अिमदाद करना चाहती है या नहीं यही पहला सवाल है । आज हमारी हुकूमत हुकूमते हिंद पर असर डालने में कमजोर साबित हो रही है । अिसकी वजह क्या है ? यही है कि हैदराबाद की पौने दो करोड जनता से वह अिमदाद नहीं लेना चाहती । वह समझती है कि हाअुस की जितनी कमेटियां हैं और अुसकी पार्टी के जितने मेंबरान हैं अुन्हीं की ताकत पर वह सबकुछ कर सकती है और अिसीलिये वह हुकूमते हिंद को अपनी मांगें मंजूर करवाने पर मजबूर नहीं कर सकती । हुकूमते हिंद से अपनी मागें पूरी करवाने के लिये वह हैदराबाद रियासत की पूरी अव्वाम को अेक जगह ला सकती है और संविधान में तबदीली करवा सकती है । राजप्रमुख की पद्धति को बंद करवा सकती है । हैदराबाद का डिसअिन्टिग्रेशन भी किया [illegible] । लेकिन हुकूमत अव्वाम की ताकत को लेकर आगे बढना नहीं चाहती । अिन सवालों

को हल करने के लिये हम कहते हैं तो कहा जाता है कि कुछ अेकानॉमिक अेंड अदर लिमिटेशन्स (Economic and other limitations) हैं। वह कौनसे लिमिटेशन्स हैं यह हम जानना चाहते हैं। कौन से अैसे अिंटरेस्टस् आपके आडे आते हैं ? क्या वह राजप्रमुख हैं, या कोअी बडे जमीनदार हैं ? प्रताप रेड्डी हैं या रघोतम रेड्डी हैं ? कौन हैं ? अगर अैसे व्हेस्टेड अिंटरेस्टस् (Vested interests) से आप दबेहुवें है तो कभी आगे नहीं बढ सकते। अिसलिय फ्यूडेलिस्टस में आपके जो अिंटरेस्टस हैं अुनको आपको तोडना पडेगा, वरना आप कोअी कदम आगे नहीं बढा सकते। कहा जाता है कि हम अिसकी कोशिश कर रहे हैं। लेकिन अभी अभी मैंने ऑनरेबल मिनिस्टर फॉर कॉमर्स अेंड अिंडस्ट्रीज से बताया कि अेक मिल के १८०० मजदूर बेरोजगार हो रहे हैं अुनके लिये आप क्या करने जा रहे हैं। मैंने कहा कि आप अुस मिल को चालू रखने के लिये मॅनेजमेंट को मजबूर कीजिये। अुन्होंने कहा कि अैसा करने के लिये हुकूमत को कोअी अेख्तियार नही है। कारखाने को हम अपने कब्जे में लेकर नहीं चला सकते, और हमारे पास पैसा भी नहीं है। अिसलिये मैं मिनिस्टर फॉर कॉमर्स अेंड अिंडस्ट्रीज और साथ साथ चीफ मिनिस्टर साहब से भी पूछना चाहता हूं कि अगर आपके घर में बच्चा भूखा रहा तो क्या आप अुसको यह जवाब देंगे कि मेरे पास पैसा नहीं है, मैं तुम्हें खिला नहीं सकता ? अुसके लिये कुछ न कुछ रास्ता आप निकाल ही लेंगे जब अेक लोकतांत्रिक राजसंस्था आप कायम करना चाहते हैं तो क्या अपने को लोकप्रतिनिधि कहने का दावा करनेवाले अिस मंत्रि मंडल का यह फर्ज नहीं होता कि मुल्क के अंदर कोअी बेरोजगार न रहे, कोअी भूखा न रहे और कोअी अशिक्षित न रहे ? अगर आप अिस फर्ज को पूरा नहीं कर सकते तो आपको यह हक्क है कि आप असेंब्ली डिजाल्व्ह (Dissolve) करें और अव्वाम से जाकर बतायें कि हम हुकूमते हिंद से अिसके लिये मांग करते आये लेकिन वह हमारी मदद करने के लिये तैयार नहीं है आप हमारी मदद कीजिये, हम हुकूमते हिंद को आपकी मागें पूरी करवाने के लिये मजबूर करेंगे। मुझे विश्वास है कि हैदराबाद की अव्वाम आपका जरूर साथ देगी। अंग्रेजों के जमाने में जब कभी जद्दोजहद के मौके आये, जब कभी अंग्रेजों ने हमारी मागें मानने से अिन्कार किया तो मंत्रि मंडल से अिस्तीफा देकर हमने अव्वाम की मदद मांगी थी, और अुसकी ताकत पर हमने विदेशी हुकूमत का मुकाबला किया था। अुसी तरह से आप आज फिर अव्वाम के पास जाअिये। आज हम कहते हैं कि सेंटर में हमारी हुकूमत है। वहां तीन चतुर्थांश मेजॉरिटी (Majority) कॉंग्रेस की है। फिर यह कैसी बात है कि हमारे चाहने पर भी हम दस्तूर में कोअी तबदीली नहीं कर सकते। यही सवाल अगर अव्वाम आपसे पूछे तो आपके पास कोअी माकूल जवाब नहीं है। किसी तरह से आप अुसको टालना चाहेंगे या दबाना चाहेंगे। मुमकिन है अभी आधे घंटे के अंदर वे १८०० मजदूर अपनी मागें पेश करने के लिये असेंब्ली के सामने आकर खडे हो जायें। मुझे मालूम है कि अुस-वक्त आपकी अिमदाद करने के लिये ऑनरेबल मिनिस्टर फॉर होम आपके पास बैठे हुवे हैं। अुनके पास टिअर गैस (Tear gas) हैं, लाठियां हैं, और अेच. अेस. आर. पी. (H. S. R. P.) की बटेलियन्स भी हैं। वे लोगों को भगाने के लिये टिअर गैस का अिस्तेमाल करेंगे, या लाठी चार्ज करेंगे, और जरूरत पडी तो गोलियां भी चलायेंगे। लेकिन मैं संजीदगी के साथ कहूंगा कि अिस तरीके से ये मसायल हल नहीं होंगे। अगर व्हेस्टेड अिंटरेस्ट के सामने आप झुकते रहेंगे तो अव्वाम के मसायल हल नहीं हो सकते, और अव्वाम की ताकत को आप दबा भी नहीं सकते।

यह कितने दु:खकी बात है कि हर अधिवेशन के समय हमको असेंब्ली के पास पुलिस रखने पडते हैं, ताकि अव्वाम हमारे पास आकर अपनी मांगों को पेश न कर सके। क्या आप समझते हैं कि सोशलिस्ट कम्युनिस्ट या दीगर किसी पार्टी ने जानबूझकर लोगों को अुभाडने के लिये अुस मिल को बंद किया है क्या वह अुन गरीबों की पेट की मांग नहीं है ? क्यों आप यह महसूस करते हैं कि वे सब आपके खिलाफ हैं अिसलिये आपके पास आ रहे हैं ? वे मांग करने के लिये आते हैं कि हम भूखे हैं, नंगे हैं, कोअी न कोअी रास्ता निकालिये, अिसमें अुनका क्या दोष है ? लेकिन आप समझते हैं कि वे शरारत पसंद हैं। आप समझते हैं कि बंदूक की ताकत पर हम अुनको रोकेंगे। लेकिन अिस तरह से आप कितने दिन तक अुनको रोक सकते हैं ? किसी भी मुल्क में अिस तरह से अव्वाम की आवाज को नहीं दबाया जा सका है। अिसलिये मैं हुकूमत से अपील करूंगा कि जो बेरोजगारी हो रही है अुसको रोकनेके लिये फैक्टरी को अपने कब्जे में लेना होगा। जहां जहां पैसा खडा पडा है अुसको बाहर लाना पडेगा। हमने कअी बार हाअुस के सामने रखा है कि हैदराबाद के निजाम के पास दौलत का खजाना पडा है। गये करीब तीन सौ साल में हैदराबाद की अव्वाम को लूटकर वह जमा किया गया है। अुस पर अव्वाम का हक है। अिसी तरह से दीगर लोगों के पास अलगअलग मुकामात पर जो दौलत के खजाने पडे हैं अुन पर हुकूमत को कब्जा करना चाहिये और वह चाहे तो कर भी सकती हैं। मैं हुकूमत को आगाह करना चाहता हूं कि अगर हम अिस काम को नहीं करेंगे तो आपके ला अेंड ऑर्डर को तोड कर अव्वाम खुद अुस पर कब्जा करने के लिये मजबूर हो जायगी। हम यह जानना चाहेंगे कि क्या हुकूमत अव्वाम को अिस तरह का मौका देना चाहती है, या खुद हुकूमत अव्वाम को अपने साथ लेकर अिस दौलत को अपने हाथ में लेना चाहती है ? हम देख रहे हैं कि गये दो साल में अव्वाम की जरूरतों को पूरा करने में हम कामयाब नहीं हो सके। पांचसाला प्रोग्राम भी फेल हो रहा है। अिसलिये मैं समझता हूं कि अिस वक्त हुकूमत को हिम्मत के साथ कदम अुठाने की जरूरत है। ये तमाम चीजें हैं जिनपर मैं हुकूमत को तवज्जेह दिलाना चाहता हूं।

अिसके बाद राजप्रमुख के अिस अेड्रेस में अलगअलग डिपार्टमेंटस् का मानो अेक केटलॉग (Catalogue) पेश किया गया है। लेकिन यह मौका अैसा कॅटलाग पेश करने का नहीं है आज जो सवाल हमारे सामने आ रहे हैं अुनके लिहाज से किस तरह से हम कदम अुठा रहे हैं अुसको अिसमें रखा जाना चाहिये था। भाषावार प्रांत रचना का प्रश्न हमारे सामने है। बगैर मुआवजा किसानों को जमीन देने का सवाल हमारे सामने है। लेकिन अैसे सवालों का अिस अेड्रेस में कोअी जिक्र नहीं किया गया है। कृतज्ञता ज्ञापन प्रस्ताव के प्रस्तावक महोदय ने सभा के सामने बताया कि पुलिस का खर्च भी कम किया गया है। अेक अेच.अेस.आर.पी. की बटेलियन को कम कर दिया गया है। लेकिन मैं कहना चाहता हूं कि अब तक तो पूरे अेच.अेस.आर.पी. को खतम किया जा सकता था। पहले जैसी अबनार्मल सिच्यूअेशन (Abnormal situation) अब नहीं रही है, अिसलिये अिसीको रखने की अब कतअी जरूरत नहीं है। पिछले साल ही हमने अिसको खतम करनेके लिये कहा था लेकिन अेक साल के बाद अब अेक बटेलियन खतम कर दी गअी है, और अभी तीन बटेलियन्स बाकी हैं। अुसके साथ साथ और चार हजार मुसल्लेह पुलिस भी हैं। यानी करीब आठ हजार मुसल्लेह पुलिस हुकूमत के पास हैं। यह सब फुजूल खर्चा है अेक तरफ हम [illegible] हैं कि तालीम के लिये, और कॉटेज अिंडस्ट्रीज के लिये हमारे पास पैसा नहीं हैं। फिर अिस

तरह का फुज़ूल खर्चा हम क्यों करें ? सिक्यूरिटी और अॅडमिनिस्ट्रेशन के डिपार्टमेंट का खर्चा कम कर के नेशन बिल्डिंग डिपार्टमेंटस् पर ज्यादा पैसा खर्च करने की आज जरूरत है। मैं यह नहीं कहता कि शांति कायम रखने के लिये संरक्षक दल की आवश्यकता नहीं है। लेकिन अुसमें ड्रॅस्टिक कट (Drastic cut) करके, और अुस पर मिनिमम (Minimum) खर्च कर के अव्वाम की बहुबूदी और भलाअी के दूसरे कामों पर ज्यादा खर्च किया जाना चाहिये।

अिसके बाद दो अेक बातों पर प्रकाश डालते हुअे मैं अपना भाषण खतम करूंगा। लोकल सेल्फ गवर्नमेंट का सवाल हमारे सामने रखा गया है। ऑनरेबल मूव्हर ने अिसकी तरफ अिशारा किया तो थोडे दिन पहले अेक्झीबीशन ग्राअुंड (Exhibition ground) पर जो कॉन्फरन्स हुअी अुसकी मुझे याद आअी। हैदराबाद और सिकंदराबाद के कारपोरेशन्स (Corporations) कॉंग्रेस के हाथ में हैं, और हैदराबाद की हुकूमत भी कॉंग्रेस की है लेकिन फिर भी मिनिस्ट्री और कार्पोरेशन्स में टसल (Tussle) पैदा हो गया है कि किसको ज्यादा हक होने चाहिये। निजाम के जमाने में रजाकारों के हाथ में जो अनियंत्रित शक्ति थी अुसीको आज की मिनिस्ट्री भी अपने काबू में रखना चाहती है। आपके ही लोगों की मेजॉरिटी (Majority) स्थानिक स्वराज्य संस्थाओं में हैं, और वे कह रहे हैं कि हमको आप अधिकार नहीं दे रहे हैं, कलेक्टर या अेक्झीक्यूटिव ऑफिसर को ही ज्यादा अधिकार दे रहे हैं। हर म्युनिसीपालिटी की यही मांग है। सिकंदराबाद म्युनिसिपालिटी ने तो यहां तक कहा कि अगर आप हमें अधिकार नहीं देंगे तो हम काम बंद कर देंगे। सब जगह कॉंग्रेसियों की मेजारिटी होने पर भी यह नौबत क्यों आअी है ? हम कहते हैं कि हमें डीसेंट्रलायजेशन (Decentralisation) करना है। अगर यह सच है तो फिर हुकूमत अपने अधिकारों को छोडने के लिये आगे पीछे क्यों कर रही है यह मेरी समझ में नहीं आता। टाअुन म्युनिसीपालिटीज और सिटी म्युनिसीपालिटीज किस तरह से डेमोक्रेटिक (Democratic) हैं, और अुनकी क्या अहमियत है, अुसको यहां दोहराने की जरूरत नहीं है। अुनको कलेक्टर या अेक्झीक्यूटिव ऑफिसरों के पंजेसे छुडाना चाहिये। अुनको पैसा खर्च करने की पूरी अिजाजत दी जानी चाहिये। कल तक जो लोग स्थानिक स्वराज्य संस्थाओं में काम करते थे वे आज मिनिस्टिर बन कर लाखों और करोडों रुपये का काम कर सकते हैं तो क्यों यह समझा जाय कि म्युनिसिपालिटी के सेक्रेटरी या प्रेसीडेंट अपना काम नहीं कर सकेंगे ? वे अपने काम को सम्हाल नहीं सकेंगे लेकिन हम मिनिस्टर बनने के बाद अपने काम को सम्हाल सकते हैं अिस तरह का जो गुरूर हममें पैदा हो गया है वह किस हद तक वाजिब है ? अगर आज के मिनिस्टर डिपार्टमेंट के सेक्रेटरी की अिमदाद से अच्छी तरह से हुकूमत कर सकते हैं तो क्या म्युनिसीपालटियों के प्रेसीडेंठ वहां के मोहतमीम की सहायता से अपना काम नहीं कर सकते ? हम अगर अुनको हिम्मत दें, अुनकी मदद करें, तो वे आगे बढ सकते हैं। अुनके हाथ से अेक दो मर्तबा गलती होगी। गलती किससे नहीं होती ? क्या हमारे मिनिस्टर गलती नहीं करते ? अुनको यह मौका मिलना चाहिये कि अव्वाम के कोऑपरेशन से वे लोगों की भलाअी के काम कर-सकें और गांव, शहर और देहातों में लोकशाही को मजबूत बना सकें। हुकूमत को अुनके रास्ते में आडे नहीं आना चाहिये।

तालीम के सिलसिले में मैं तफसील से बातें नहीं करना चाहता। हाअुस के सामने मैंने अिस चीज को कअी मर्तबा रखा है कि तालीम की तरफ जिस निगाह से हमको देखना चाहिये अुस निगाह से हम नहीं देख रहे हैं। तीन साल से अिसमें अेक तरह का डेडलाक (Deadlock) पैदा हो गया है। यहां के अव्वाम की रीजनल लैंग्वेजेस (Regional languages) हिंदी, मराठी, तेलगू और कानडी हैं, और अेक सेक्शन अुर्दू का भी है। आज हमारे विद्यार्थी न हिंदी में पढ सकते हैं, न अपनी मातृभाषा में पढ सकते है और न अंग्रेजी में भी पढ सकते हैं। अिसकी क्या वजह है? सारी जनता चाहती है कि मातृभाषा ही शिक्षा का माध्यम होना चाहिये। और अॅडमिनिस्ट्रेशन (Administration) और ज्यूडीशिअरी (Judiciary) में भी रीजनल लैंग्वेजेस का अुपयोग होना चाहिये। अिस अुसूल को हम जरूर मानते हैं, लेकिन अुसको अमल में लाने के लिये हम तयार नहीं हैं। अिसकी असली वजह यह है कि हैदराबाद का डिसअिंटीग्रेशन होना चाहिये अिस चीज को हम स्पष्ट नहीं करना चाहते और अिसीलिये यह सारा डेडलाक (Deadlock) पैदा होरहा है। अेक शख्स ने आकर मुझसे कहा कि हुकूमत अुर्दू को निकालकर अंग्रेजी में पढाअी करना चाहती है, तो अैसी हालत में अंग्रेजी के बजाय मुल्की जबान को रायज करना बेहतर है या नहीं? मैंने कहा कि जब हम कोअी नअी जबान लाते हैं तो शुरू में तकलीफ होगी। लेकिन अिसमें अैसी स्टेप ली जानी चाहिये जो हमेशा के लिये रहे। अगर हम प्रादेशिक भाषाओं को रायज करना चाहते हैं तो हमारी पॉलिसी हमेशा वही रहनी चाहिये।आज अगर हम अंग्रेजी की तरफ जाते हैं तो वह हमारी आरजी पॉलिसी है। आप आज विद्यार्थियों को अंग्रेजी सीखने के लिये मजबूर करेंगे, और पंधरा साल के बाद अुनसे कहेंगे कि हैदराबाद का डिसअिंटीग्रेशन हो गया है अब आप दूसरे स्टेटस् में जो भाषा होगी वह सीखिये और काम चलाअिये। अगर आपका मकसद साफ है तो प्रादेशिक भाषाओं को तरजीह देनी चाहिये। अुसी में अेडमिनिस्ट्रेशन, ज्युडिशिअरी और मुकामी काम होने चाहिये। अिन सारी चीजों को हैदराबाद के डिसअिंटीग्रेशन के लिहाज से देखना चाहिये। लोग कहतें हैं कि अलग अलग जबानों में ट्रॉन्सलेशन करेंगे तो कितनी दिक्कत होगी? अिसका जवाब है कि अेक बच्चा रहा तो जितनी दिक्कत होगी अुससे ज्यादा चार बच्चे होने पर होगी। माता कहती है कि अेक बच्चा होना चाहिये ताकि खर्च कम होगा। अगर आप चाहते हैं कि चार बच्चे होने चाहिये तो ज्यादा खर्च भी आपको करना पडेगा। हैदराबादमें अननेचरल सिच्यूअेशन (Unnatural situation) पैदा की गअी है। यहां चार बच्चे हैं, चार जबानें हैं, तो आपको ज्यादा खर्च करना ही पडेगा। यह अेक लाजिमी बात है। अिसलिये हैदराबाद में शिक्षा अदालत, अेडमिनिस्ट्रेशन सब जगहों पर प्रादेशिक भाषाओं से काम लिया जाना चाहिये और यह जितनी जल्द हो सके अुतना अच्छा होगा। पुलिस अॅक्शन के बाद कहा गया था कि अिंटर-मीजिअेट तक हम हिंदी जबान रायज करेंगे। लेकिन अैसा नहीं किया गया। प्रादेशिक भाषाओं में शिक्षा देने की पॉलिसी भी निश्चित नहीं है। तेलंगाना, मराठवाडा और कर्नाटक के हिस्सों में आज अेक भी कॉलिज अैसा नहीं है जो प्रादेशिक भाषा में चलता हो। अिसलिये वहां के विद्यार्थियों को दो साल तक बडी तकलीफ हुअी। अव्वाम चाहती है कि सारे कारोबार प्रादेशिक भाषा में चलने चाहिये, अिसलिये हैदराबाद के डिसअिंटीग्रेशन का ख्याल रखते हुअे हुकूमत को अिन सवालों की तरफ देखना चाहिये, और हाअूस के सामने अिस चीज को साफ साफ रखना चाहिये।

अेड्रेस के आखिर में कहा गया है कि नेशन बिल्डिंग कामों की सब से ज्यादा जिम्मेदारी अव्वाम की है। मैं अिसको मानता हूं। दूसरे मुमालिक में जहां अव्वाम की हुकूमतें हैं वहां अव्वाम की मेहनत को सरमाये के तौर पर अिस्तेमाल कर के देश की पुनर्घटना की जा रही है। अुसी तरह से हिंदुस्तान में भी होना चाहिये। मैं चीन की मिसाल अिसलिये देता हूं कि हमारे मुल्क के जैसा ही वह अेक गरीब मुल्क है। अुनके पास काफी सरमाया नहीं है। अुन पर भी काफी वक्त तक बैरूनी साम्राज्यों की पकड थी। अुनकी आजादी पर भी हमले हुअे हैं। अपने मुल्क की तरक्की के लिये अुन्होंने भी दूसरे मुल्क से मदद ली। लेकिन तीन साल में अुन्होंने कितनी तरक्की कर ली है? अुसकी बुनियादी बात यह है कि वहां के लोग खुद मेहनत करते हैं, और सनअतें कायम करते हैं। बाहर के देशों की सहायता पर वे ज्यादा निर्भर नहीं रहते। चीन जाकर आये हुअे लोग कहते हे कि जिस प्रोजेक्ट को बनाने के लिये आठ साल लगते हैं अुसको वहां लोग मेहनत करके छ: महीने में बनाते हैं। चालीसचालीस लाख लोग सिर्फ स्टारव्हेशन वेजेस (Starvation wages) लेकर काम करते हैं। वहां के लोग जब अिस तरह के काम कर सकते हैं तो क्या वजह है कि हैदराबाद के अंदर लोग अिस तरह के काम करने के लिये तैयार नहीं होते? हिंदुस्तान में कौमी जद्दोजहद के वक्त जो अव्वाम अपनी जान हथेली पर लेकर कुरबानी करने के लिये आगे बढती थी क्या वह आज मेहनत के काम भी नहीं कर सकती? अगर वह नहीं कर सकती तो अुसकी वजह यह नहीं है कि वह नहीं करना चाहती। सच बात तो यह है कि आज की हमारी हुकूमत अुनको यकीन नहीं दिला सकती कि जो काम होगा वह अुनके लिये होगा और अुससे अुन्हीं का फायदा होगा नकि मुठ्ठीभर सरमायेदारों का। अगर हुकूमत अव्वाम को यह यकीन दिलायेगी कि कसनेवाले की जमीन होगी, कारखानों का अुत्पादन बढेगा तो अुनके वेजेस (Wages) भी बढेंगे, अुनका डिअरनेस अलाअुन्स बढेगा, अुनको अच्छे घर मिलेंगे, और कारखानों के बढाने में अुनको भी हक पैदा होगा। अैसा होगा तो दूसरे मुल्कों से सरमाया लाने की हमें जरूरत नहीं होगी, और न अमेरिका को हमारे अूपर हमला करने की हिम्मत होगी। जिस अव्वाम ने कौमी जद्दोजहद में कुरबानियां की हैं, रजाकारों का मुकाबला किया है, अपने बीवी-बच्चों को छोडकर मुल्क के लिये कुर्बानियां की हैं, वह अिस मामूली काम को भी कर सकती हैं। लेकिन अुसके लिये अुनमें हमें जजबा पैदा करना चाहिये। अुसके बिना हमारा मुल्क आगे नहीं बढ सकता। यह अिन्स्पीरेशन (Inspiration) अव्वाम में पैदा न करते हुअे अगर हम सिर्फ फ्यूडल अिंटरेस्टस (Feudal interests) के कब्जे में जायेंगे, तो हमारा कोअी सवाल हल होनेवाला नहीं है, यह बिल्कुल साफ बात है।

मैं अपील करूंगा कि हमारी हुकूमत जो कि दो साल पहले यहां आअी अुसे यह नहीं भूलना चाहिये कि हम भूखे रहकर और लडाअी करके आगे बढे थे, और हमने अितने कष्ट से अपनी आजादी हासिल की है और वैसे मुष्किल के जमाने में भी टिक कर रहे थे। जो लोग अितने कष्ट सह कर आगे बढे थे अुन को यदि बराबर विश्वास में लिया जाय तो वह क्या आजादी मिलने के बाद आगे नहीं बढ सकते हैं? जरूर बढ सकते हैं और पहले से भी ज्यादा तेजी से आगे बढ सकते हैं। लेकिन यदि हम अुन तमाम फ्यूडल लोगों और जागीरदारों के हाथ में गये तो फिर वह सवाल हल नहीं होनेवाला है। यह तो काम करने का सवाल है। अिस के लिये तो आपको प्रोग्रेसिव्ह जो लोग हैं अुन्हे साथ लेकर चलना होगा। अैसा होनेपर ही हम अव्वाम के बेरोजगारी का सवाल हल कर सकेंगे और अुनकी भूख प्यास मिटा सकेंगे।

कोऑपरेशन का सवाल यहां पर लाया गया। राजप्रमुख के अॅड्रेस में यह कहा गया कि गव्हर्नमेंट के साथ अव्वाम का कोऑपरेशन होना चाहिये। लेकिन आप कोऑपरेशन किस लिये मांगते हैं यह सवाल है। यदि आप मालदारों को ज्यादा मालदार बनाना चाहते हैं, तो आपको कोअी कोऑपरेशन नहीं मिलनेवाला है। कोऑपरेशन के सिलसिले में यह कहा गया कि सर्विस का माद्दा होना चाहिये। लेकिन सर्विस में किस तरीकेसे काम हो रहा है यह पहले जानने की जरूरत है। मिनिस्टर लोग खुद अपने दिलों को टटोलें। अेक अेक सीट के लिये मिनिस्ट्री में झगडे हो रहे हैं। जब मिनिस्टर की तनख्वाह का सवाल आता है तब १२०० रुपये या १००० रुपये वेतन लिया जाय अिस बात पर बहस होती है। जब यह कहा जाता है कि १२०० के बदले १००० रुपये वेतन लिया जाय, तो हैदराबाद की रिवायत का बहाना बतलाया जाता है, और कहा जाता है कि हमारी पोजिशन के लिये अितना वेतन रखना जरूरी है, और पोजिशन के लिहाज से हमें अितना तो खर्च लग ही जाता है। यदि आप अव्वाम के माद्दे का सवाल अुठाते हैं तो पहले आपको अुनके सामने खुद का सबक रखना चाहिये। सिर्फ अॅड्रेस में अिस बात को ला कर यह सवाल हल नहीं होनेवाला है। लोगों के सामने जबतक यह सबक नहीं रखा जायेगा कि मिनिस्टर भी अपनी सेलरी कम कर रहे हैं, तबतक पब्लिक का विश्वास आपकी बातों पर नहीं रहेगा।

अेक चपरासी ने रिश्वत ली तो अुसके बारे में कार्यवाही की जाती है, और अुसे सजा दी जाती है। वह सोंचता है कि मेरे अूपर का अफसर रिश्वत लेता ह, सभी लोग रिश्वत लेते हैं, तो मैं भी रिश्वत क्यों न लूं ? अूपर से नीचे तक सब लोग रिश्वत लेते हैं। अितनाही नहीं बल्कि मिनिस्टर्स भी अुसमें से छूटे नहीं हैं। यह कहावत है कि "Ceaser's wife should be above suspicion" जो बडे लोग होते हैं अुन्हें अव्वाम के सामने लेसन (Lesson) रखना चाहिये। लोगों को अैसा लगना चाहिये कि हुकूमत के अंदर के लोग पाक हैं और वे रिश्वत खोरी नहीं चाहते हैं। फिर नीचे के लोग भी रिश्वत लेते समय डरेंगे। अिसके बारे में बुनियादी तौर पर सोंचा जाना चाहिये।

राजप्रमुख के अॅड्रेस में यह कहा गया कि ज्यादा टॅक्सेशन के लिये लोगों को तैयार करना चाहिये। लेकिन टॅक्सेशन के लिये लोग तबतक तैयार नहीं होंगे जबतक अुन्हें यह न बताया जाय कि अुनके अूपर टॅक्सेस क्यों लगाये जा रहे हैं, और यह टॅक्स अुन्हीं पर लगाये जा रहे हैं या अमीर लोगों पर भी लगाये जा रहे हैं। अिस बात की भी अुन्हे पूरी जानकारी मिलनी चाहिये। आप यदि बडे लोगों पर कम टॅक्स लगायेंगे, और करोडपतियों पर बिलकुलही टॅक्स न लगाकर बाकी लोगों पर ज्यादा टॅक्स लगायेंगे तो यह पॉलिसी कामियाब न होगी। यदि सामान्य जनता के फायदे के लिये यह टॅक्स लगाया जाता है तो लोग अिसे देंगे, वरना वह अैसा टॅक्स देन के लिये तैयार नहीं होंगे। राजप्रमुख के भाषण में अिस बारे में कुछ नहीं कहा गया था कि आप टॅक्स किस काम के लिये लोगों से लेना चाहते हैं। जब आप टॅक्स आयद करते हैं तो अुसे देनेवालें अव्वाम की पेअिंग केपॅसिटी (Paying capacity) का अंदाजा लगाकर टॅक्स लगाना चाहिये। अव्वामके मआशी हालात के बारे में भी सोंचना पडेगा। अगर आपकी सियासी और मआशी पॉलिसी ठीक हो, और अव्वाम के [illegible] के लिये आप टॅक्स लगाना चाहते हैं, तो अव्वाम आपका जरूर साथ देगी। अिन बातों

को ध्यान में रख कर आप को सोंचना चाहिये। तो आपके बहुत से सवाल हल हो सकेंगे। और आप यदि सब सवाल लाठियों और गोलियों से हल करना चाहते हैं तो वह हल नहीं होनेवाले है। जिन सब बातों पर हुकूमत को संजीदगी के साथ सोंचना चाहिये। जितना कहते हुवे मैं अपनी तकरीर खतम करता हूं।

The House then adjourned for recess till Half Past Five of the clock.

The House re-assembled after recess at Half Past Five of the clock.

[MR. DEPUTY SPEAKER IN THE CHAIR]

شری جی - راجه رام(آرمور) - مسٹر اسپیکر سر - راج پرمکھ کا جو اڈریس ایوان کے سامنے ھے اس کو پڑھنے کے بعد اس ایوان کا کوئی بھی معزز رکن بلا کسی جھجک کے یه کہه سکتا ھے که گورنمنٹ نے دانسته یا نادانسته طور پر اسکی اهمیت . . . .

شری سید اختر حسین (جنگاؤں) - پائنٹ آف انفرمیشن سر - هاؤز میں اس وقت اراکین کی جتنی تعداد هونی چاهئے اوتنی غالباً نہیں ھے - کیا ایسی صورت میں هاؤز جاری ره سکتا ھے -

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - ممبرس کی تعداد (۱۷) سے زیادہ ھے جو کافی ھے -

شری جی - راجه رام - تو جیسا که میں کہه رها تها اڈریس کی اهمیت اسطرح گھٹا دیگئی ھے که اس کی حیثیت بالکل ایک فارمل (Formal) هوکر ره گئی ھے - اس میں صرف وهی کارگزاریاں هیں جو پچھلے ایک سال کے اندر گورنمنٹ نے کی هیں - لیکن جیسا که همت کے ساتھ یه کہنا چاهئے تها که اس ایک سال کے اندر کیا حالات پیش آئے اور گورنمنٹ کو کن مسائل کا سامنا کرنا پڑا کیا مشکلات تھیں جن کو وه حل نہیں کرسکی وغیره یه اس کے اندر نہیں ھے - میں سمجھتا هوں که یه اڈریس ایک ڈپارٹمنٹل رپورٹ (Departmental Report) ھے - گورنمنٹ آف حیدر آباد کی طرف سے جو اڈمنسٹریٹیو رپورٹ (Administrative Report) چھاپی جاتی ھے اور جو عوام کو مل سکتی ھے اوس کے اور اس اڈریس کے مابین کوئی فرق دکھائی نہیں دیتا - جہاں تک میں سمجھتا هوں اس موقع پر راج پرمکھ کا اڈریس محض پچھلی کارگزاریوں کی رپورٹ هی نہیں هوا کرتا بلکه اسٹیٹ کے مسائل کیا هیں مسائل کا مقابله کسطرح کیا جاسکتا ھے - آئنده ایک سال میں عوام کے مختلف شعبه جات زندگی کے کیا ٹارگٹس (Targets) هوسکتے هیں اور حکومت کہاں تک اون کو پورا کرنے کی خواهش رکھتی ھے - اس سلسله میں حکومت اور عوام کے کیا فرائض هونے چاهئیں یه تمام چیزیں اس میں هونا چاهئے تها - لیکن اس میں ایسی کوئی چیز نظر نہیں آتی جو عوام کو انسپائر (Inspire)

کرسکے - ایسا معلوم ہوتا ہے کہ ایسی اور اس قسم کی مایوس کن رپورٹیں کسی مردہ قوم کے سامنے ہی پڑھی جاسکتی ہیں - کوئی ایسی قوم یا اسٹیٹ جو ترقی کی راہوں پر چلنے والی ہو - اپنے عوام کے معیار زندگی کو اونچا کرنے والا ہو - ملک کے مختلف مسائل کو حل کرنے کا ارادہ رکھتا ہو ایسی رپورٹ اوس کی نہیں ہوسکتی - یہ راج پرمکھ کا اڈریس نہیں ہوا کرتا . . . . . .

شری کے - ایل - نرسہوان راؤ (یلندو - عام) - یہاں کوئی منسٹر نہیں ہیں - (۱۶) منسٹر بنادئے گئے ہیں پھر بھی غیرحاضر ہیں -

شری جی - راجہ رام - جیسا کہ میں کہہ رہا تھا یہ اڈریس فارمل سی چیز رہ گئی ہے - چونکہ ان کو معلوم ہے کہ جو رپورٹ انہوں نے لکھی ہے اوسکے بارے میں اعتراضات کا جواب دینا مشکل ہے اس لئے منسٹروں نے بھی بہتر سمجھا کہ نہ یہاں رہیں نہ کچھ سنیں اور نہ اوس کا جواب دینا پڑے - اس اڈریس میں سب سے پہلے راج پرمکھ نے ٹیننسی ایکٹ کے سلسلہ میں اپنی حکومت کی بڑھ چڑھ کر تعریف کرنے کی کوشش کی - حالانکہ حکومت یہ جانتی ہے کہ کئی مدارج پر یہ تسلیم کرلیا گیا ہے کہ یہ قانون مکمل نہیں ہوا - اس اسٹیٹ کی جنتا نے - کسانوں اور قولداروں نے اس قانون کی عمل آوری کے سلسلہ میں سخت تنقیدیں کی ہیں - اس قانون کا جو ڈھانچہ ہے اوس کے پیش نظر یہ نہیں کہا جا سکتا کہ یہ قانون عوام اور کسانوں کو بہتر راستے پر لیجانے والا ہے - یا کسانوں کو زمین ملنے والی ہے - کوئی بھی رکن اس معزز ایوان کا یہ دعوی نہیں کرسکتا کہ کسی نہ کسی وقت اس قانون سے کسان کو زمین ملنے والی ہے - بلکہ قطعی طور پر کئی بار کہا گیا ہے، حکومت کی طرف سے بھی اور اس قانون کے موور (Mover) کی طرف سے بھی، کہ ہمارا مقصد اور گورنمنٹ کا مقصد زمینداروں کو بچانا ہے، زمینداروں کی رکھشا (रक्षा) کرنا ہے انکو بے سہارا چھوڑنا نہیں ہے - ایک طرف تو حکومت کا یہ اسٹیٹمنٹ (Statement) ہے کہ وہ زرعی نظام کے اندر جو طبقات ہیں انکے لئے مراعات رکھتے ہیں خواہ وہ کسی نہ کسی وجہ کی بنا پر ہو، جو مراعات موجود ہیں انکو گھٹانا نہیں چاہتے اور دوسری طرف یہ کہنا کہ کسانوں کو زمین ملیگی اور یہ قانون اس مقصد کو پورا کرتا ہے میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ نے اپنے اڈریس میں یہ صحیح طور پر نہیں کہا ہے - صرف یہی ہے کہ ایسے الفاظ استعمال کئے گئے ہیں جس سے لوگوں کو سمجھنے میں زیادہ سے زیادہ غلط فہمی ہورہی ہے - ہم یہ دیکھتے ہیں کہ مس لیڈ (Mislead) کرنے کیلئے مسائل کو دانستہ طور پر چھپایا گیا ہے - ہماری ایک سال کی ناکامیاں کیا تھیں انہیں گنایا نہیں گیا - زندگی کے ہر شعبے میں کیا ٹارگٹ (Target) ترقی کا ہوسکتا ہے بتایا نہیں گیا - تعلیم صنعت و صحت اور دوسرے شعبوں میں ہم کسقدر ترقی کرسکینگے ہمارا قدم کتنا آگے بڑھ سکیگا اور اس کے لئے کس حد تک سورسس (Sources) کی ضرورت ہوگی اور اسکے لئے

حکومت کیا کرنا چاہتی ہے یہ تمام چیزیں بتائی جاتیں تو ہمیں امید ہوسکتی تھی لیکن ایسی کوئی امید نظر نہیں آتی اسلئے عوام میں جوش پیدا کرنا ممکن نہیں ہے ۔ ان تمام باتوں پر غور کیا جائے تو میں سمجھتا ہوں کہ راج پرمکھ کا اڈریس ان مقاصد کے اظہار میں ناکام رہا ہے ۔ میں دو چار مسائل کی جانب معزز ایوان کی توجہ مبذول کراؤنگا ۔ سب سے پہلے اس میں یہ دعوی آج کی حکومت نے کیا ہے کہ وہ جمہوریت کو تقویت دے رہی ہے ۔ اس دیش کی جنتا نے جمہوری زندگی کو اپنایا ہے اور اسکو قائم کرنا چاہتی ہے ۔ اگر واقعی صحیح جمہوریت قائم کرناچاہتے ہیں اور حقیقی طورپر جنتا راج قائم کرنا چاہتے ہیں تو مہاتما گاندھی جی کے الفاظ میں یہاں کے دیہاتوں میں حقیقی طور پر پنچایت راج ہونا چاہئے ۔ لیکن آج اقتدار حیدر آباد اور دھلی کے اندر سمٹکر رہ گیا ہے ۔ حقیقت میں جمہوری زندگی کی اگر بنیاد ہے تو دیہات ہیں جنکو نظر انداز کردیا گیا ہے ۔ ساری سیاست کا مرکز حیدرآباد اور دلی بنگیا ہے اور اب تو حیدر آباد بھی ختم ہوگیا ہے دلی ہی دلی رھگیا ہے ۔ جمہوریت کیلئے یہ نہیں دیکھا جاتا کہ کون ہو اور کون نہو ۔ فلاں پارٹی ہو اور وہ پارٹی نہو ۔ پہلے سے یہ کہتے آئے ہیں اور دیش کے راشٹراپتا گاندھی جی نے بھی یہی کہا ہے کہ دیش کی زندگی دیہاتوں میں ہے ۔ جب تک دیہاتوں کو سدھارا نہ جائیگا اور جب تک دیہاتی یہ نہ تصور کرنے لگیں گے کہ انکی زندگی کا رنگ بدل گیا ہے اور حقیقت میں انکو آزادی ملی ہے جب تک وہ یہ محسوس نہ کرینگے اوس وقت تک صحیح جمہوریت قائم نہ کیجاسکیگی ۔ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ ہمیں جو آزادی ملی ہے اوسکی روشنی صرف شہروں کی حد تک محدود رہیگی ۔ آزادی کا جو دیا روشن ہوا ہے وہ صرف دیش کے بڑے بڑے شہروں اور دلی کو روشنی دے رہا ہے لیکن لاکھوں دیہات اندھیرے میں پڑے ہوئے ہیں ۔ واقعی اگر ہم کچھ حاصل کرنا چاہتے ہیں تو ڈی سنٹرالائیزیشن آف پولیٹیکل پاورس (Decentralisation of Political powers) پر عمل کرنا ضروری ہے ۔ ہر سال یہ دھرانا کہ ہمارا مقصد سیاسی اقتدار کو دیہات کے لوگوں کے ہاتھ میں منتقل کرنا ہے ۔ اضلاع کے لوگوں کے ہاتھ میں منتقل کرنا ہی کافی نہوگا ۔ بلکہ اسپر عمل کرنا بھی ضروری ہے لیکن جو طریقے اختیار کئے جارہے ہیں انکو دیکھیں تو معلوم ہوگا کہ پرجاتنترراج قائم کرنے کیلئے جو کچھ کیا جانا چاہئے تھا نہیں کیا جارہا ہے ۔ چنانچہ اسٹیٹ میں تجربہ کی خاطر سارے اضلاع کے اندر پنچایت کمیٹیاں بنائی گئی ہیں لیکن چونکہ مقصد یہ نہ تھا کہ انکو کامیاب بنائیں عوام میں نیا جوش پیدا کریں رہن سہن کے طریقوں کو سدھاریں اسلئے ایسی کوشش نہیں کیگئی بلکہ ناکام بنانے کی کوشش کیگئی ۔ اسٹیٹ میں جہاں کہیں پنچایت کمیٹیاں قائم کیگئی ہیں انکی طرف سے گورنمنٹ اتنی لاپرواہی اور کریمنل نگلیجنس (Criminal negligence) حکومت اور حکومت کے لوگوں نے کیا ہے کہ دیہات جنہیں جمہوریت کی حقیقی بنیاد ہونا چاہئے تھا ویسے نہ بن سکے ۔ نتیجہ یہ ہے کہ انکا بھروسہ اٹھ رہا ہے کیونکہ ان کمیٹیوں میں ایسے لوگوں کو نامزد کیا گیا ہے جو پہلے سے عوام پر ظلم کررہے تھے اور عوام کا استحصال

جررہے تھے - عوام کے کچھ حقیقی نمائندے انتخاب میں آئے تو پنچایت کمیٹیوں کے جو اختیارات ہیں انکو اسقدر محدود کردیا گیا ہے کہ وہ برائے نام رہگئے ہیں - اسطرح ہمارا کو مقصد تھا کہ پولیٹیکل پاور - اکنامک پاور اور اڈمنسٹریٹیو پاور کو ڈی سنٹرالائیز (Decentralise) کر کے دیہات کے لوگوں کے ہاتھ میں اقتدار دیں وہ مقصد حاصل نہیں ہورہا ہے بلکہ ساری چیزیں مرکز کے تحت کردیگئی ہیں - آج بھی وہی ہورہا ہے جو پہلے سے چلا آرہا تھا - اصولا تو یہ چاہئے تھا کہ دیہات کا پیسہ دیہات میں صرف کیا جاتا لیکن شہریوں کو مختلف سہولتیں فراہم کرنے کیلئے فضول اخراجات کئے جاتے ہیں اور دیہات کے لوگوں کو کوئی موقع نہیں ملتا - میں ایک مثال سے اس چیز کو واضح کرونگا - حکومت نے وعدہ کیا تھا کہ جہاں جہاں پنچایت کمیٹیاں قائم ہونگی مالگزاری کا پندرہ فیصد دیا جائیگا اسکو گھٹایا گیا - یہ وعدہ کیا گیا تھا کہ آئندہ سالوں میں اسکا پرسنٹیج بڑھ جائیگا - لیکن ہم دیکھتے ہیں کہ ۱۰ فیصد سے گھٹکر ساڑھے سات فیصد ہوگیا ہے - جب پنچایت راج ہوگا اوسوقت کیسے کام کرینگے اسطرف کوئی اشارہ میں نے راج پرمکھ کے اڈریس میں نہیں پایا ہے -

دوسری چیز میں یہ عرض کرونگا کہ پولس ایکشن سے پہلے جو حالت حیدر آباد میں تھی جو جاگیرداری نظام تھا جو مقطعہ داری نظام تھا - جاگیرات کے اندر جاگیرداروں نے اپنے عیش و آرام کی خاطر غریب کسانوں سے من مانے مالگزاری وصول کیا - خالصے سے ہٹکر جاگیری مواضعات میں سنگین دھارے عائد کئے گئے - پولس ایکشن ہوکر پانچ سال ہوگئے یہ چھٹا سال چل رہا ہے لیکن اب تک حکومت نے وہی ڈسکریمینیٹری اٹیٹیوڈ (Discriminatory attitude) باقی رکھا ہے - اگر وہ اس طریقے کو بدلنا چاہتے تو بدل سکتے تھے - اگر وہ سروے (Survey) کرنا چاہتے تو کرسکتے تھے - کلکٹرس موجود ہیں - تحصیلدار موجود ہیں اسٹاف موجود ہے - اگر وہ پتہ چلانا چاہتے تو چلاسکتے تھے کہ کہاں کہاں سنگین دھارے عائد کئے گئے ہیں - اس میں شک نہیں کہ چند مقامات پر دھارے بدلے گئے ہیں لیکن وہ ایسے مقامات ہیں جہاں کی رعایا نے جہاں کے عوام نے اندولن کئے یا خاص لوگوں کی دلچسپی کی بناء پر ہوا - آج بھی اسٹیٹ کے اندر کئی سو نہیں بلکہ ہزاروں دیہات ایسے ہیں جنکی طرف گورنمنٹ نے کوئی توجہ نہیں کی ہے - سنگین دھاروں کے بارے میں کہا گیا کہ خالصہ کی طرز پر لانے کی کوشش کیگئی ہے جو ۲۰ فیصد رلیف (Relief) دیا گیا ہے وہ صحیح نہیں ہے - کریم نگر اور نظام آباد میں ابھی ایسے سیکڑوں مواضعات ہیں جہاں سنگین دھارے وصول کئے جارہے ہیں - میں اپنے ضلع نظام آباد کی ایک مثال دونگا اور میں نے حکومت کی توجہ اس جانب مختلف طریقوں سے مبذول کرانے کی کوشش کی لیکن تین چار سال سے آج تک حکومت نے کوئی قدم نہیں اٹھایا - خالصہ کی تری زمینات کے زیادہ سے زیادہ دھارے اچھی سے اچھی زمین کے جو زیر تالاب ہو یکفصلہ مالگزاری ۲۰ روپیہ فی ایکڑ ہے - لیکن میں ضلع نظام آباد میں ایسے مواضعات بتاسکتا ہوں جو زیر باؤلی ہیں اور

جاگیرات میں ایک ایکڑ کیلئے ۶۰ روپیہ مالگزاری لیجاتی ہے - آج پولس ایکشن ہوکر چھ سال ہوگئے لیکن جاگیرات کے کسان آج بھی اسی حساب سے مالگزاری اداکررہے ہیں - زیر باؤلی زمینات کا محاصل خالصہ میں زیادہ سے زیادہ پانچ چھ روپیہ ہے اور جاگیری مواضعات میں ۶۰ روپیہ لئے جاتے ہیں لیکن اس پندرہ گونہ اضافہ کو روک کر خالصہ کے مماثل لانے کی کوشش اب تک نہیں کیگئی - یہ کہنا کہ حکومت نے اس میں کوئی بڑا اقدام کیا ہے میں اسکو تسلیم کرنے کیلئے تیار نہیں ہوں -

اب رہا فائیوایرپلان (Five yea: plan) اور اسکی کارگزاری - اسکے مختلف شعبوں میں جوکچھ کیا گیا ہے جسکا ذکر رپورٹ میں کیا گیا ہے میں اس پر زیادہ کہنا نہیں چاہتا - صرف دو چار جملوں میں ہی بتلادینا چاہتا ہوں کہ یہ فائیو ایر پلان دیش کو آگے لیجانے کے لئے ہندوستان اور ریاست کی جنتا کے معیار زندگی کو ۵ سال میں دو گنا کرنے کے دعوے کے ساتھ بنایا گیا تھا لیکن میں سمجھتا ہوں کہ حکومت اس میں بالکل ناکام ہوچکی ہے - میں فائیو ایر پلان کو ایک سوچا سمجھا یا سلجھا ہوا پلان تسلیم کرنیکے لئے تیار نہیں ہوں - میں یہی کہونگا کہ جہاں کہیں بھی جنتا میں بے چینی بڑھتی نظر آئی اس علاقہ کو اس کے اندر انکلوڈ (Include) کرلیا گیا - لیکن حقیقی طور پر یہ ملحوظ نہیں رکھا گیا کہ ہمارے پاس کیا ذرائع ہیں اور انہیں کس طرح استعمال کر کے زیادہ فائدہ پہنچایا جاسکتا ہے اسپر غور نہیں کیا گیا - بغیر سوچے سمجھے یہ پلان بنایا گیا ہے اسکو عمل میں لانے سے ہمیں وہ منصوبے بھی حاصل نہیں ہوسکتے جنکے لئے یہ بنایا گیا ہے - بہتر تھا کہ یہ بنایا ہی نہ جاتا - کمیونٹی پراجکٹ (Community project) کی اسکیم اسٹیٹ میں جوں کی توں ہے - میں چاہتا تھا کہ جس طرح تمام اراکین کو ان علاقوں میں دورے پر لیجانے کا پروگرام تھا اسپر عمل کیا جاتا - اگر واقعی وہاں جاکر دیکھیں تو معلوم ہوگا کہ کمیونٹی پراجکٹ کے نام پر جو کروڑوں روپیہ بہایا جارہا ہے اس سے عوام کو حقیقت میں کتنا فائدہ پہنچ رہا ہے - یا آئندہ اس سے کتنا فائدہ حاصل ہوگا - میں کہونگا کہ اسکو محض عہدہ داروں کے عیش و آرام اور انکے نوابی تاناشاہی تھاٹ باٹ کو برقرار رکھنے کیلئے چلایا جارہا ہے - انہیں اس روپیے سے عالیشان موٹریں خرید کر دیجاتی ہیں یا انکا ٹی - اے - بل بنایا جاتا ہے - وہ کبھی کبھی اپنے دوچار دوست عہدہ داروں کو ساتھ لیکر کسی گاؤں میں چلے جاتے ہیں - اور چند دیہی عہدہ دار پٹیل پٹواری سیٹ سندھیوں کو لیکر گاؤں کے سہم لوگوں کے ساتھ جاکر کوئی گڑھا کھود دیتے ہیں - تھوڑی سی موری صاف کردیتے ہیں - بس کمیونٹی پراجکٹ کا کام ختم ہوگیا - اسطرح پیسہ ضائع کیا جاتا ہے - میں اس ایوان کے ان ارکان سے جو گورنمنٹ کے سارے برے افعال کی اندھے اور گونگے بنکر تائید کرتے ہیں عوام کے مفاد کی خاطر یہ کہونگا کہ وہ ان پراجکٹ ایریاز (Project are s) میں جاکر دیکھیں کہ عوام کی رقم کا صرفہ کس طرح ہورہا ہے - کمیونٹی پراجکٹ کے علاقوں میں

کچھ اسکولس کھولے گئے ھیں - ھر گاؤں میں اسکول ھونا چاھئے - یہ اچھی چیز ھے - لیکن یہ نہیں دیکھا جارھا ھے کہ آیا یہ اسکولس چل بھی رھے ھیں یا نہیں - اور یہ کہ ان سے عوام کو کتنا فائدہ پہنچ رھا ھے - عوام کی ضروریات وہ کس حد تک تکمیل کررھے ھیں - بعض دیہات آپ کو ایسے ملینگے جہاں ۱۰-۱۵ ٹیچرس ھیں - لیکن ۵-۵ لڑکے بھی پڑھنے والے نہیں ھیں - گورنمنٹ ان پر برابر صرف کئے جارھی ھے - لیکن ان علاقوں کو نظر انداز کیا جارھا ھے - جہاں اسکولس کی حقیقت میں شدید ضرورت ھے - جہاں بچے پڑھنے کیلئے آمادہ ھیں لیکن وھاں کوئی انتظام نہیں - اگر کمیونٹی پراجکٹ کے ذریعہ یہی ڈولپمنٹ (Development) ھورھا ھے کہ کچھ لوگوں کی پرورش کیجائے ان کے عیش و آرام کا بندوبست کیا جائے انہیں بڑی بڑی تنخواھیں دیجائیں تو میں کہونگا کہ فائیو ایرپلان کا یہ حصہ تو ناکام ھوگیا - اس بارے میں آپ کو سوائے گورنمنٹ کے پریس اور انفرمیشن ڈپارٹمنٹ کے پروپیگنڈے کے کوئی چیز نظر نہیں آئیگی -

فائیو ایرپلان میں کچھ میجر اریگیشن پراجکٹس (Major Irrigation Projects) پر بھی بلا سوچے سمجھے عمل کیا جارھا ھے - ایسے کاموں پر تو توجہ نہیں دیجاتی جن سے جلد ھی فائدہ پہنچ سکتا ھے - آج ھماری دیہاتی زندگی کو بڑے بڑے پراجکٹس کے ذریعہ رلیف (Relief) نہیں پہنچایا جاسکتا - یہ بتلانے کیلئے کہ ھم نے بھی امریکہ کی ٹینسی ویالی پراجکٹ (Tenancy Valley Projeet) کی طرح اپنے پاس دامودر ویالی پراجکٹ یا تنگبھدرا پراجکٹ یا گوداوری پراجکٹ بنایا ھے - ایسی اسکیمیں بنائی جاتی ھیں لیکن اس سے ھماری دیہاتی زندگی کو فوری فائدہ نہیں پہنچ سکتا - جہاں لوگ پیداوار میں اضافہ کرنے کیلئے بیچین ھے انکا مسئلہ حل نہیں ھوتا - تنگبھدرا پراجکٹ کے بنانے میں حکومت نے کافی رقم صرف کی اور اتنا بڑا پراجکٹ بنایا - ھم اس پر خوش ھیں لیکن میں یہ کہونگا کہ اتنی زیادہ رقم بے سوچے سمجھے صرف کیگئی - اتنا روپیہ صرف کرنے کے بعد حکومت ڈیولپمنٹ میں ناکام رھی - آج چار ھزار ایکر زمین پر بھی وھاں کاشت نہیں ھورھی ھے - کیونکہ زمین ڈیولپڈ (Developed) نہیں ھے - جہاں زمین ڈیولپ ھونے کے امکانات کم ھیں وھاں تو اتنی بڑی بڑی رقمیں اسطرح صرف کی جاتی ھیں - میں کہونگا کہ یہ عوامی رقم کا ایک قسم کا کرمنل ویسٹ (Criminal waste) ھے - آج ضرورت اس امر کی ھے کہ چھوٹے چھوٹے پراجکٹس بنائے جائیں - میں یہ کہکر بڑے پراجکٹس کی اھمیت کو گھٹانا نہیں چاھتا - لیکن مائنر اریگیشن سورسس (Minor irrigation sources) جو سال چھ ماہ میں مکمل ھوسکتے ھیں کم رقم میں بن سکتے ھیں ان سے زیادہ عوام اور زیادہ دیہات مستفید ھوسکتے ھیں - ایسے علاقے جہاں بارش کی ناکامی کی وجہ سے دو دو سال قحط رھتا ھے ان علاقوں میں مائنر اریگیشن پراجکٹس تعمیر کئے جانے ضروری ھیں - اگر ایسا کیا جاتا تو دیہاتی عوام اور کسانوں کو ایک امید بندھتی - لیکن ایسا نہونے کی وجہ سے کسان کو مایوسی ھورھی

اب میں انڈسٹریز کے بارے میں کچھ کہونگا - ہمارے اسٹیٹ میں نئے انڈسٹریز قائم ہونا تو کجا پرانی انڈسٹریز بھی یکے بعد دیگرے بند ہوتی جارہی ہیں - جس طرح کوئی آدمی دیوالیہ ہوتے وقت اپنی جائداد ایک کے بعد ایک فروخت کرتا چلا جاتا ہے - یہی حالت آج ہماری حکومت کی ہے - انڈسٹریز ایک کے بعد ایک مسلسل بند ہوتی چلی جارہی ہیں - حکومت یہ جانتے ہوئے بھی کہ ہمارے پاس بیروزگاری کا مسئلہ انتہائی اہمیت حاصل کرچکا ہے بہت سنگین ہوچکا ہے عوام کو روزگار فراہم کرنا ضروری ہے جو روزگار سے ہیں انکا روزگار برقرار رکھنا ضروری ہے ملوں کو بند ہونے سے نہیں روکتی - حال ہی میں ڈیڑھ ماہ قبل حیدرآباد ویونگ اینڈ اسپننگ ملز کلوز (Close) ہوئی - حکومت اس سے پہلے یہ کہتی آئی ہے کہ جہاں تک ہوسکے نئے انڈسٹریز کھولنے کی کوشش کیجائیگی - اور کم سے کم پرانے انڈسٹریز کو اسلئے بند نہونے دیا جائیگا کہ اس سے بیروزگاری کا مسئلہ سنگین ہوجائیگا - یہ بات میری سمجھ میں نہیں آئی - آج مختلف ریاستوں بہار میسور بنگال اڑیسہ اور سی - پی وغیرہ میں مرکز کی طرف سے کروڑوں روپیہ خرچ کر کے نئی نئی انڈسٹریز کھولی جاتی ہیں - پورے صوبجات کو انڈسٹریالائیز (Indus-trialise) کیا جا رہا ہے - حال ہی میں ایک اسٹیل پلانٹ (Steel plant) کے سلسلے میں گورنمنٹ آف انڈیا نے قدم اٹھایا - اسکے لئے بنگال کی گورنمنٹ مرکز سے لڑرہی ہے - بہار کی گورنمنٹ لڑرہی ہے - اڑیسہ کی گورنمنٹ لڑرہی ہے - مدھیہ پردیش کی گورنمنٹ لڑرہی ہے کہ ہمارے پاس یہ انڈسٹری قائم کرنے کی ضرورت ہے - ہم یہ وسائل اپنے پاس رکھتے ہیں - وہ لڑ رہے ہیں کہ ہم سنٹر کو پیسہ دیتے ہیں - ہمارے سسٹر پراونسز (Sister provinces) کا تو گورنمنٹ آف انڈیا کے ساتھ یہ عمل ہے - بہار آج ہائیلی انڈسٹریا لائیزڈ (Highly industrialised) ہوچکا ہے لیکن یہاں کچھ نہیں کیا جاتا - یہ نہیں کہ حیدرآباد میں اسکے رسورسس (Resources) نہیں ہیں - ممکن ہے کچھ کم ہوں - لیکن اسپر غور نہیں کیا جاتا کہ اگر مرکز ہمارے پاس کچھ انڈسٹریز قائم کرے تو یہاں کے عوام کو روزگار ملیگا - اس سے یہاں کی صنعتوں اور تجارت کو فروغ حاصل ہوتا - کافی لوگوں کو کام ملتا - حیدرآباد گورنمنٹ کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ گورنمنٹ آف انڈیا سے اسکی مانگ کرے - دوسرے اسٹیٹس اسکے لئے گورنمنٹ آف انڈیا سے لڑ رہی ہیں - ہمارے اسٹیٹ کی حکومت بھی لڑرہی ہے - لیکن دوسرے اسٹیٹ کی حکومتیں لوگوں کے حقوق کیلئے لڑرہی ہیں - ہمارے اسٹیٹ کی حکومت آپس میں عہدوں کی تقسیم کیلئے لڑرہی ہے - لڑائی دونوں جگہ ہے لیکن ایک لڑائی اسٹیٹ میں مرکز سے کارخانے کھولے جانے کیلئے ہے اسکے لئے وہاں ہر قسم کا پریشر (Pressure) ڈالا جاتا ہے - سورسس کے بارے میں سمجھا یا جاتا ہے - کوآپریشن کا یقین دلایا جاتا ہے اور اسطرح کارخانے حاصل کرنے کیلئے لڑائی کیجاتی ہے - لیکن کم ازکم میری نظر سے تو آج تک یہ بات نہیں گزری کہ ہماری حکومت نے گورنمنٹ آف انڈیا سے اس بات کا مطالبہ کیا ہو کہ یہاں حیدرآباد میں مرکز سے کارخانے کھولے جائیں تا کہ یہاں کے لوگوں کو بھی روزگار ملے -

بیروزگاری کا مسئلہ بہت سنگین ہوگیا ہے اور اگر اسی طرح تالہ بندی اور مل بندی جاری رہے اور نئے انڈسٹریز کے قائم کرنیکی کوشش نہ کی گئی تو یہ مسئلہ اور بھی سنگین ہوتا جائیگا ۔ اس کا انجام جیسا بھی ہوگا وہ گورنمنٹ کو بتلانے کی میں ضرورت نہیں سمجھتا ۔ صنعتوں کی ترقی یا نئی صنعتوں کے قیام کے لئیے گورنمنٹ کے جو کام کرنے کا ڈھنگ ہے وہ میں نے ایوان کے سامنے رکھا ہے ۔

ایک اور چیز جس کو میں راج پرمکھ کے اڈریس میں نہیں پاتا حالانکہ بار بار اس ایوان میں اور ایوان کے باہر بھی گورنمنٹ سے مطالبہ کیا گیا وہ یہ ہے کہ اگر حکومت کو واقعی آمدنی حاصل کرنا ہے اور اس سے نئی نئی انڈسٹریز یا نئے نئے پراجکٹس بنانا ہے تو پھر حیدرآباد میں کچھ ایسی صنعتیں ہیں ۔ فیکٹریز ہیں جن کو گورنمنٹ اپنے قبضہ میں لے سکتی ہے اور جس سے گورنمنٹ کو زیادہ سے زیادہ فائدہ ہوسکتا ہے لیکن میں آج تک بھی یہ دلیل حکومت کی نہیں سمجھ سکا کہ ایک ایسے کارخانہ میں جہاں حکومت کا اور عوام کا سرمایہ ۹۰ - ۹۰ فیصد رہے وہاں صرف ۵ فیصد یا کچھ ہزار روپیہ کے سرمایہ کے عوض انڈویجویلس (Individuals) کے ہاتھوں میں کارخانہ دے کہ وہ لاکھوں روپیہ منافعہ کمائیں ۔ چنانچہ میں نے بار بار گورنمنٹ سے یہ کہا تاکہ یہ جو حکومت کی پالسی ہے کہ اسٹیٹ اونڈ انڈسٹریز (State owned industries) ہیں ان کو بجائے خانگی لوگوں کے ہاتھوں میں دینے کے خود اپنی طرف سے چلائے ۔ لیکن حکومت نے یہ کہا کہ پیسہ نہیں ہے ۔ میں یہ مان سکتا تھا اگر ان کارخانوں کے بارے میں کہا جاتا جو نقصان میں چل رہے تھے ان کو پرائیویٹ لوگوں کے ہاتھوں میں دیا جاتا اور کہا جاتا کہ اس کو فروغ دیجئے اور منافع اٹھائیے ۔ لیکن میں نے گورنمنٹ کی یہ پالسی دیکھی کہ جتنے بھی نقصان پہنچانے والے کارخانے ہیں اپنے قبضہ میں لی ہے اور جتنے بھی فائدہ دینے والے کارخانے ہیں وہ پرائیویٹ انڈویجویلس (Private individuals) کے ہاتھوں میں ہیں ۔ چنانچہ سرپور اور شوگر فیکٹری جن میں عوام کا نوے فیصد سرمایہ ہے وہ انڈویجویلس ہاتھوں میں ہے منیجنگ ایجنٹس جنکا دو کروڑ سرمایہ ہے وہ بھی سالانہ ۸-۱۰ لاکھ روپیہ منافع کھاتے ہیں ۔ میں نہیں سمجھ سکا کہ گورنمنٹ عوام کے اس قدر پیسہ کو کس وجہ سے جوکھم میں ڈال رہی ہے ۔ آیا ان میں کوئی خاص کوالیفیکیشنس (Qualification) ہیں ۔ آیا ان کا کوئی خاص اڈمنسٹریشن ہے اور ایسا کام کرسکتے ہیں جو گورنمنٹ نہیں کرسکتی ۔ میں سمجھتا ہوں کہ حکومت اس کو جان بوجھ کر اپنے ہاتھ میں لینے سے گریز کررہی ہے ۔ اور جو مکسڈ اکانمی (Mixed economy) کا نعرہ لگارہی ہے وہ صرف یہ ہے کہ حکومت اپنے طور پر جس میں حکومت کا زیادہ سرمایہ لگا ہوا ہے وہ اپنے ہاتھ میں لے ۔ اس کے لئے ایک ٹیم بنائے جیسا کہ آئی ۔ اے ۔ ایس آفیسرس گورنمنٹ کے سارے اڈمنسٹریشن کو چلا سکتے ہیں اسی طرح میں سمجھتا ہوں کہ انڈسٹریز کو بھی چلانے کے لئے ہماری گورنمنٹ آج تک ایسا کیڈر (Cadre) بنانے کی کوشش نہیں کی ۔ اس کو اسی طرح چلانے کی کوشش نہیں کی

جس طرح کہ دوسرے گورنمنٹ ڈپارٹمنٹس چلائے جاتے ھیں۔ اس کے بجائے یہ آسان طریقہ سمجھا گیا کہ کسی مینجنگ ایجنٹ سے پندرہ بیس سال کے لئے معاھدہ کریں اور سارے عوام اور حکومت کا پیسہ جوکھم میں ڈالیں۔ میں یہ بھی نہیں سمجھ سکا کہ حکومت نظام شوگر فیکٹری کو اپنے ھاتھوں میں لینے سے کیوں گریز کررھی ھے۔ کیا کمپنسیشن (Compensation)ادا کرنے کی اس میں سکت نہیں ھے۔وہ کتنا ھے۔ بہت کم ھے۔ اس سے آج جو منافعہ ھورھا ھےوہ حکومت کے ھاتھ میں آسکتا ھے۔ اڈریس میں انڈسٹریز کے بارےمیں بھی میں کوئی اشارہ نہیں پاتا۔

آخر میں میں ان دو چیزوں کی طرف جن کا کوئی خاکہ یا تصویر کھینچنے کی کوشش نہیں کی گئی ھےان کا ذکر کروں گا۔ ان میں سے ایک تو کاٹیج انڈسٹریز ھیں۔ دیہی صنعتیں جو آج بازار نہ ھونے کی وجہ سے یا ان کو دیگر قسم کی سہولتیں نہ ھونیکی وجہ سے دیہاتوں میں ختم ھوتی جارھی ھیں۔ اور جوں جوں یہ ختم ھوتی جارھی ھیں مزدوربیروزگارھوتے جا رھے ھیں۔ اس کا لازمی طور پر پریشر (Pressure) زمین پر پڑ رھا ھے۔ اور جب زمین پر زیادہ پریشر پڑرھا ھے تو ایک قسم کا پارشیل ان اسپلائمنٹ (Partial unemployment) اور انڈر اسپلائمنٹ (Underemployment) کی صورت دیہی معیشت میں پیدا ھوتی جارھی ھے اور دیہات برے حالات میں پھنس رھے ھیں۔ کاٹیج انڈسٹریز کو ڈولپ کرنے کے لئے۔ سودیشی مال کے استعمال کے لئے اور ان لاکھوں آدمیوں کو روزگار فراھم کرنے کے لئے کیا طریقے اختیا کرنے والے ھیں ان کا اڈریس میں کوئی اشارہ نہیں پاتا۔

آخر میں میں پھرایک بار یہ کہوں گا کہ اگر واقعی ھمارا منشا ء۔ھماری حکومت کا منشاء ایک ایسے سماج کے قیام کا ھےجہاں شوشن (शोषण)نہو۔ اکسپلائٹیشن(Ex-Ploitation) نہو۔جہاں طبقات نہوں اور جہاں ایک آدمی دوسرے آدمی کو بیجاطور پر نا جائز طور پر شوشن نہو تو ھماری حکومت کی موجودہ پالسی ھے اس سے یہ چیز حاصل ھونے والی نہیں ھے۔ اگر ھم جلدسے جلد تمام شعبہ ھائے زندگی میں ان مسائل کو حل کرنے کی کوشش نہ کریں گے تو مجھے حکومت کو یہ چتاؤنی(चेतावनी) بھی دینی ھے کہ شائد بھیانک صورتیں پھر نمودار ھو جائیں۔ اس لئے کم سے کم عرصہ میں اگر حکومت نے تیزی سے کسان کی زندگی کو بہتر بنانے۔ مزدوروں کے حالات سدھارنے اور ملک کو خوشحال بنانے کی طرف سے قدم نہ اٹھایا تو اس کی جو بھی ذمہ داری ھوگی وہ گورنمنٹ پر ھوگی۔ آج کی گورنمنٹ پر ھوگی۔ اس کا اثر نہ صرف آج کی گورنمنٹ پر پڑیگا بلکہ سارے اسٹیٹ کی جنتا بھی اس کی لپیٹ میں آجائیگی اور ھماری ساری معیشت بھی متاثر ھوگی۔ اتنا کہتے ھوئے میں اپنی تقریر ختم کرتا ھوں۔

श्री. वामनराव देशमुख (मोमिनाबाद जनरल) :–अध्यक्ष महाराज, आज हाअूस समोर, राजप्रमुखांनी दिलेल्या भाषणा बद्दल आभारप्रदर्शक ठराव चर्चिला जात आहे. काँग्रेस पक्षाच्या सभासदांनी हा ठराव मांडला आहे. पण काल ज्याप्रमाणे आम्ही, विरोधी सभासदांनी, वाकआअूट (Walk-out) केला होता त्याच प्रमाणें आज आमच्या सोळाहि मंत्र्यांनी या ठरावा-विरुद्ध वाकआअूट केला कीं काय कळत नाहीं. मला असें कळले कीं आमचे सर्व सोळाहि मंत्री शहामंजील मध्यें पार्टी झोडायला गेले आहेत. ज्या प्रमाणें दुष्काळी भागांतून आलेले बैल किंवा जनावरे कडब्याची गंजी दिसताच तीवर अधाशीपणे तूटून पडतात त्यांच प्रमाणें आमच्या मंत्र्यांची गत झालेली दिसते. अिकडे राजप्रमुखांच्या भाषणावर सभागृहामध्यें चर्चा चाललेली आहे, आणि तिकडे आमचे मंत्री डीनरला गेले आहेत. फार आश्चर्याची गोष्ट आहे. आम्ही स्वत:ला जनतेचे प्रतिनिधी समजतों व जनतेचा पैसा खर्च करतो त्यांतल्या त्यांत आमचे मंत्री स्वत:च्या पगाराबद्दल फार जागरूक आहेत. गेल्या दोन वर्षांत त्यांनी आपले निरनिराळे अलाअुन्सेंस वाढवून घेतले आहेत, आणि या सेशनमध्येंहि अुपमंत्र्याच्या पगारासंबंधी हि बिल आहेच, पूर्वी तेरा मंत्री होते, मध्यंतरी दहा मंत्री झाले. तरी विरोधी पक्षाची गाऱ्हाणीं अैकून घ्यावयाला अेकहि मंत्री हजर नाहीं.

श्री. रतनलाल कोटेचा:–ते नसले तरी तुमचे म्हणणे अैकून घेअून अुत्तर देण्यास आम्ही आहोत ना.

श्री. वामनराव देशमुख :–तुम्ही हि त्यांच्याच जातीचे आहांत. गत वर्षीं राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत सांगितले होते की आम्ही अेक मोठा प्रोग्रेसीव्ह कुळ कायदा आणणार आहोंत. त्यामुळें हैदराबाद राज्यांतील जमिनदारी नष्ट होअील.

श्री. शेषराव वाघमारे (निलंगा) :–बैल यह लब्ज अिस्तेमाल किया जा रहा है। क्या यह लब्ज पार्लमेंटरी (Parliamentary) है?

श्री. वामनराव देशमुख :–राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत कुळ कायद्याबद्दल असें सांगितले होते कीं या मुळें ६,१२,४४५ कुळांचा फायदा होणार आहे व त्यांना जमीन मिळणार आहे. ते जमिनीचे मालक बनणार आहेत.

श्री. शेषराव वाघमारे :–मैं यह पूछना चाहता हूं कि बैल लब्ज का अिस्तेमाल पार्लमेंटरी है क्या? अुन्होंने कहा है कि आप भी अुन्हीके जैसे हैं। अुन्होंने यह भी कहा कि आप भी अुन्हीं बैलोंमेंसे हैं। क्या अैसा कहना मुनासिब है? यह मैं आपसे पूछना चाहता हूं।

श्री. वामनराव देशमुख :–मैंने अैसा नहीं कहा। बैल यह आपका अिलेक्शन सिम्बाल (Election Symbol) था अिसी लिये मैने कहा। मेरे कहने का और कोअी मनशा नहीं था।

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اگر آپ کا وہ کنٹکسٹ (Context) ہے تو ٹھیک ہے لیکن اگر منسٹرس کی طرف اشارہ کیا گیا ہے تو وہ مناسب نہیں ہے -

श्री. वामनराव देशमुख :—अध्यक्ष महाराज, माझ्या म्हणण्याचा अुद्देश तसा नव्हता. मी असें म्हटले होते कीं दुष्काळांतून आलेले बैल ज्या प्रमाणें कडब्याची गंजी दिसताच तीवर तूटून पडतात त्याच प्रमाणें आमचे मंत्रीहि शहामंजील मध्यें पार्टीवर तूटून पडायला गेले कीं काय कळत नाहीं ?

आम्ही जनतेचे प्रतिनिधी आहोत आणि जनतेचा पैसा आम्ही खर्च करतो. मंत्र्यांना मोठ-मोठे पगार दिले जातात. मंत्र्यांना १२५० व अुपमंत्र्यांना ७५० रुपये पगार म्हणून दिले जातात आणि त्यांनी विरोधी पक्षाचे म्हणणे अैकून घ्यावयाला राहूं नये ही मोठ्या शरमेची गोष्ट आहे.

राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत असा अुल्लेख केला आहे कीं या वर्षी जनतेला थोडा कराचा बोजा सहन करावा लागेल. आम्हाला जनतेवर वाटेल तसे कर बसवण्यापूर्वी हा विचार करणे जरूरी आहे की जनतेची शक्ति कर देण्याची आहे काय ? आम्ही असे निश्चितपणें सांगतो कीं जनतेची क्रयशक्ति घटली आहे. ते आतां पुढे कर देअू शकणार नाहींत. हे आमचे गाऱ्हाणे अैकून घ्यायला मात्र मंत्र्यांनी हजर राहूं नये.

مسٹر ڈپٹی اسپیکر :- آپ اپنے پوائینٹس (Points) پر کہئے

श्री. वामनराव देशमुख :—राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत सांगितले होते कीं या नवीन कुळ कायद्याप्रमाणें ६,१२,४४५ कुळांना फायदा होअील. त्यांना जमीन मिळेल, आणि हा कायदा म्हणजे कुळ कायद्याच्या अितिहासांतील अेक महान प्रयोग आहे. पण मला सांगावयाचे आहे कीं काश्मीर सरकारने जसा कायदा केला त्याच्या विरूद्ध हा कायदा आहे.

काश्मीरमध्यें जमीनदारी बिनामोबदला नष्ट केली आहे, राजप्रमुख आपल्या भाषणांत म्हणतात की हैदराबादचा कुळकायदा हा अितिहासांतील अेक महान प्रयोग आहे. काश्मीर प्रमाणें काय आपण येथें कायदा करूं शकत नव्हता, असे म्हटले तर, आम्हांला सांगतात कीं घटनें प्रमाणें तसें करता येत नाही. काय काश्मीरचा प्रदेश हिंदुस्थानांत नाहीं ? मुख्यमंत्री सांगतात कीं आम्ही जो कायदा आणला होता तो नियोजन मंडळाच्या सल्या प्रमाणें आणला होता. नियोजन मंडळाच्या तत्वाप्रमाणेंच कोणालाहि ३ फ्यामिली होल्डींग पेक्षां अधिक जमीन असूं नये असे असतांना आमच्या मुख्य मंत्र्यांनी निश्चितपणें मोठमोठ्या जमीनदारांचा फायदा होअील अशा तरतूदी या कायद्यांत करून ठेवल्या आहेत.

तसेच राजप्रमुखांनी आपल्या भाषणांत असेहि सांगितले आहे कीं, ग्रामपंचायतींना साऱ्याच्या साडेपंधरा टक्के अितकी ठरलेली रक्कम आम्ही कांहीं कारणास्तव देअूं शकलो नाहीं. पण या पुढे त्यांना पूर्ण रक्कम देअूं; व ही रक्कम वाढवूं पण आतांच श्री. व्ही डी. देशपांडे ह्यांनी सांगितल्या-प्रमाणें येथें दोन तीन दिवसापूर्वी अेक स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या अध्यक्षांची परिषद भरली होती. त्या परिषदेंत बहुतेक सर्व ठिकाणचे अध्यक्ष हजर होतें. नांदेड म्युनिसिपालिटीचे अध्यक्ष श्री. शंकरराव चव्हाण यांनी सांगितले की जोपर्यंत जनतेला आम्ही नवीन कामें करून दाखवणार नाही तोपर्यंत नवीन कर जनतेवर लादणे चूक ठरेल. तसेच सिकंदराबाद आणि हैदराबाद कॉरपोरेशनचे अध्यक्षहि हजर होते. त्यांनीहि असे सांगितले म्हणतात की " तुम्ही आम्हाला नवीन कर बसवायला

सांगता पण आम्ही जो पर्यंत जनतेच्या हिताची व जनतेच्या अिच्छे प्रमाणे कामें करून दाखवणार नाहीं तो पर्यंत आम्ही त्यांच्यावर कर कसे वाढवूं शकतो ? ” म्हणजे अजून पर्यंत जनतेच्या हिताची व अुपयोगाचीं कामें होअू शकली नाहींत हे यावरून सिद्ध होते. जोपर्यंत आम्ही या संस्थाना पुरेसे पैसे देणार नाहीं व नवीन कामे करून जनतेच्या सुखसोयी करणार नाहीं तोपर्यंत कर वाढअूं नयेत. मंबअी प्रांतांतील सरकारने जशी स्थानिक स्वराज्य संस्थांना मदत केली तशी आर्थिक मदत केल्याशिवाय स्थानिक संस्थांची प्रगति होणार नाहीं.

आम्ही निरनिराळ्या कमेटया नियुक्त करतो आणि जनतेचा पैसा खर्च करतो. पण ह्यां कमेटयांच्या शिफारसी मात्र अमलांत आणत नाहीं. अॅन्टी करप्शन कमेटी, वगैरे कमेटया नियुक्त केल्या होत्या. पण त्यांनी सुचविलेले अुपाय मात्र सरकारने अजून अमलांत आणले नाहींत. आज प्रत्येक डिपार्टमेंट मध्यें करप्शन आहे, आणि ते वरिष्ट अधिकाऱ्यांच्या व मंत्र्यांच्या नजरेस आणून दिले तरी त्याकडे ते लक्ष देत नाहीत. करप्शन करणाऱ्या अधिकाऱ्यांचें काहीहि होत नाही. नांदेड जिल्ह्यांतील हस्तक नांवाच्या सब-अिन्सपेक्टर च्या विरूद्ध कितीतरी तक्रारी केल्या आहेत. विरोधी पक्षांच्या सभासदांनीच तक्रारी केल्या असे नाहीं तर सत्ता रूढ पक्षाच्या सभासदांनी सुद्धा त्याचे विरुद्ध तक्रारी केल्या आहेत. पण त्याचे कांहीं झाले नाहीं. पूर्वी जसे हे अधिकारी निजाम साहेबांचे पाहुणे समजले जात होते, तसेच आजहि ते श्री बिंद्रू साहेबांचे पाहुणे आहेत कीं काय कळत नाहीं. तसेच मोमिनाबाद येथील डी. वाय्. अेस. पी. श्री. अभ्यंकर हाहि त्यांचा पाहुणा आहे कीं काय कोण जाणे. कारण त्यानी पंधरा तोळे सोन्यांचा चपलहार मोमिनाबादेतील लोखंडी सावरगावकर देशमुख यांचेकडून मागितला. त्याच्या विरुद्ध कित्येक अर्ज आले तरी त्याचे कांहीं झाले नाहीं.

सुशिक्षितांची बेकारी कमी करण्यांसंबंधी आम्हाला मोठ्या अभिमानाने सांगतात कीं आम्ही अेक शिक्षकाच्या १५०० शाळा स्थापन केल्या पण त्या शिक्षकांना पगार काय तर ३० रुपये महिना. या महगाअीच्या काळांत तो आपले जीवन कसे कंठणार ? मला असे वाटते कीं अेखाद्या मंत्र्यांच्या घरच्या कुत्र्याचा साबणाचा व दुधाचा खर्चहि या ३० रुपयाहून जास्त असेल. अितका कमी पगार त्या शिक्षकांना देण्यांत येतो. आणि त्या शाळांची परिस्थिती तरी काय आहे ? आतांच माझ्या पूर्वीच्या वक्त्यांनीं सांगितल्याप्रमाणे कोठे कोठे १०० ते १२५ मुले असतात तर अेकच शिक्षक असतो, आणि कोठे कोठे १०, १५ मुलें असतात तेथेही अेकच शिक्षक असतो अशा शाळा स्थापन करून शिक्षणाची काय सोय होणार आहे हे निदान मला तरी कांहीं कळत नाहीं.

तसेच राजप्रमुखांच्या भाषणांत मराठवाड्याचाहि अुल्लेख आहे आणि म्हटले आहे कीं तेथील दुष्काळी परिस्थिती निवारण्यासाठीं १० लक्ष रुपये चीफ मिनिस्टर साहेबांच्या विनंतीवरून देणगी म्हणून दिले होते. पण मी चीफ मिनिस्टर साहेबांना विचारतो कीं त्यापैकीं किती रुपये तुम्ही मराठवाड्यांत खर्च केले? पैसे असूनहि मराठवाड्याला तुम्ही खर्च करीत नाही. सवतीच्या लेकराप्रमाणें वागविले जाते . मराठवाड्यावर फार मोठा अन्याय करण्यांत येत आहे हे पाहून खरोखरीच संताप आल्याशिवाय राहात नाहीं. पुन्हा तुम्ही आम्हाला अनपार्लमेंटरी बोलता असे म्हणता. तुम्ही करता व आम्ही फक्त बोलतो. मात्र तुमच्या गोष्टी अैकून अंतःकरण पिळवटल्या शिवाय राहात नाही. राजप्रमुखांचे भाषण म्हणजे अुपाशी जनतेपुढे वाचलेली गीता आहे.

राजप्रमुखांच्या आभार.प्रदर्शक ठरावाबद्दल माझे जे विचार होते ते मी सभागृहापुढे मांडले आहेत. अितके बोलून मी आपली रजा घेतो.

* **شری جی - سری راملو** (منتھنی) مسٹر اسپیکر سر - جیسا کہ راج پرمکھ نے اپنے اڈریس (Address) میں بتایا :

"It is a privilege to welcome all of you for the third time."
اوسی طریقہ سے میں بھی اس کا جواب دینے کا تیسری دفعہ شرف حاصل کررھا ہوں - مگر اس دفعہ اڈریس پر جو تھینکس (Thanks) کا موشن آیا اوس پر امنڈمنٹ دینے سے پہلے اور اس اسمبلی میں آنے سے پہلے ہم یہ سمجھ رہے تھے کہ گزشتہ میں تین مرتبہ واک آوٹ (Walk out) ہونے کے بعد راج پرمکھ کو جو " حکیم السیاست ،، مانے جاتے ھیں سنہ ۱۹۵۴ ع کے سشن میں اڈریس دینے کی ضرورت نہ پڑے گی اور نہ ہم کو اوس پر تنقید کرنے کی ضرورت پڑے گی بلکہ اون کی بجائے کوئی دوسرے یا کم از کم وہ اپنے بڑے لڑکے کے حق میں دست بردار ھوجائیں گے تو وہ تشریف لائینگے - مگر اس مرتبہ بھی انہوں نے ھی اڈریس کیا اور گورنمنٹ کی پالیسی کو اون ھی کی زبان سے ہم نے سنا اور گزشتہ سشنس میں جس طرح موشن آف تھینک پر کریٹیسیزم (Criticism) کرنا پڑا اس مرتبہ بھی کرنا پڑا - اور اس طرح عوام کے سنٹی منٹس (Sentiments) کو پیش نظر نہیں رکھا گیا - اس طرف سے چار پانچ مرتبہ واک آوٹس کئے گئے لیکن اس طرف کے ممبرس واک اوٹ نہ کرکے بیٹھے ہوئے رہے لیکن - انہوں نے اپنے دلوں میں تو واک آوٹ کیا - وہ اگرچیکہ شاریرک درشٹی (शारीरिक दृष्टी) سے جسمانی طور پر تو یہاں بیٹھے ہوئے ھیں لیکن اون کا ضمیر تو واک اوٹ کیا ھے - یہ ھمارا نظریہ ھے اگر عوام کے رجحانات کے موافق راج پرمکھ کا اڈریس ھوتا تو اس طریقہ سے شدید مذمت کا سامنا کرنا نہ پڑتا - لیکن وھی حالت اس حکومت کے زیر سایہ برقرار ھے - آگے چل کر راج پرمکھ کے اڈریس میں جو باتیں بتائی گئی ھیں وہ ایسی ھیں جیسا کہ ایک سکریٹری اپنے ڈپارٹمنٹ کی رپورٹ پیش کرتا ھے - ہم یہ محسوس کررہے تھے کہ اس سال ہم کو اس اڈریس میں شاندار چیزیں - نشین بلڈ نگ اکٹیویٹیز (Nation-building activities) کی باتیں اور معاشی حالت کو بہتر بنانے کی باتیں نظر آئینگی - ہم اس کا آؤبھگت کریں گے - اس کا استقبال کریں گے - اور اس سلسلہ میں کوآپریشن کے لئے ھاتھ بڑھائینگے - لیکن ایسا نہیں ہوا بلکہ پچھلے سال جتنی بھی کارروائیاں اسمبلی میں ھوئیں اور جتنی کڑی تنقیدیں حکومت پر ھوئیں اوس کو مد نظر رکھتے ہوئے پھر ویسی ھی تنقیدوں کی دعوت دیجارھی ھے - اس کے سوا اس اڈریس میں کچھ نہیں ھے - اگر اڈریس میں آئندہ کے کارنامے اور موثر اقدامات جو حکومت کرنے والی ھے انہیں بتا یا جاتا تو اچھا ھوتا - اس لئے جیسا کہ آنریبل لیڈر آف دی یو - پی - نے صحیح کہا یہ اڈریس ایک رپورٹ ھے - اور حکومت نے جو خاکہ کھینچا ھے اور جو لیجسلیشن کیا ھے اوس کا تھوڑا بہت نقشہ ھے - سنسیریٹی (Sincerity) اوس وقت سمجھی جاتی جب کہ راج پرمکھ یا

دیش کے پریسیڈنٹ صاف طور پر اپنی کوتاهیوں اور نااهلیت کا ٹھیک اسپرٹ میں جائزہ لینے - اور اپنی کمزوریوں کو بتاتے کہ اس کی وجہ سے حکومت آگے نہ بڑھ سکی - یہ الفاظ استعمال کئے جاتے تو اچھا هوتا کہ هم جو بڑے بڑے کارنامے کرنے والے هیں اس کے بارے میں هم اپوزیشن اور دوسری پارٹیوں کا تعاون چاهتے هیں - لیکن جن چیزوں پر هم نے تنقید کی ان کو پھر پیش کیا جا رہا ہے - جو لاشیں زمین دوز کردی گئی تھیں - اون کو کھود کر پھر همارے سامنے پیش کیا جا رہا ہے - جو بے سود ہے - اور جو اب تک هی عوام کی نظروں میں دماغوں میں اور دلوں میں آچکا ہے - راج پرمکھ نے قولداری قانون کے سلسلے میں صفحہ (۱) میں اس طرح سے بیان کیا ہے کہ قولداری قانون ”زمین جوتنے والے کو“ دینے کا ایک اچھا نمونہ ہے - اگر راج پرمکھ کو همارے اجلاس کی کارروائیوں میں بیٹھنا نصیب هوتا تو اون کو معلوم هوتا کہ کیسے زبردست اور معرکتہ الآرا مباحث سے اس ٹیننسی بل کو گزرنا پڑا - دراصل سنسیر ویوز (Sincere views) کے باوجود میجاریٹی کے بل پر اس بل کو پاس کرالیا گیا - هم نے قولداروں کی رهی سهی زمینات چھن جانے کے مسئلہ میں اور جن کو سرٹیفیکیٹس ملے هیں ان کے کالعدم هوجانے کے سلسلہ میں برسر اقتدار وزراء کی آنکھیں کھولنے میں کامیاب هوئے - وہ مباحث اگر راج پرمکھ سنتے تو یہ الفاظ نہ دهراتے - ”جوتنے والے کو زمین“ یہ دهوکہ کی ٹی ہے - جیسا کہ آنریبل لیڈر یو - پی - پی نے کہا اس قسم کا مغالطہ پیدا کرنے سے عوام دهوکہ کھانے والے نہیں هیں - ٹیننسی بل ۳۱ - جنوری سنہ ۱۹۵۴ ع کو راشٹرپتی کی منظوری حاصل کرچکا ہے - اور کہا جا رہا ہے کہ اس کا امپلیمنیٹشن (Implementation) جلد هی هونے والا ہے - لیکن اس کا امپلیمنیٹشن هونے سے پہلے هی میں یہ واضح کردینا چاهتا هوں کہ صرف میرے ایک تعلقہ میں بہت سی بیدخلیوں کی نوٹسیں دی گئیں جس کے منی جات تحصیلدار کو دئے گئے هیں - نہیں معلوم دیگر تعلقوں میں کتنی ایسی هزاروں نوٹسیں دفعہ (۴۴) کے تحت آچکی هیں - اس لئے ”زمین جوتنے والی کی“ اور ”هل کھینچنے والے کا“ جو قانون امپلیمنٹ کررہے هیں وہ دهوکہ پیدا کرنے والے الفاظ هیں ایسے الفاظ استعمال کرنے کی بجائے صحیح صحیح طور پر اس کا جو اثر هونے والا ہے اوس کو قبول کرایا جاتا تو اچھا تھا - یہ بھی کہا گیا کہ ٹیننسی کا قابل مباحث مسئلہ حل هوگیا اور :

"The controversy is now over, and I request co-operation from all parties."

یہ الفاظ راج پرمکھ کے هیں - میں یہ سمجھنے سے قاصر هوں کہ اتنا بڑا مسئلہ اتنا جلد کیسے ان کنٹروورشیل (Non-controversial) بن گیا - جہاں تک اوس کے امپلیمنٹیشن کا تعلق ہے اور جہاں تک کسانوں کی بھلائی اور اون کے اکسپلائیٹیشن کو روکنے کا تعلق ہے ضرور هماری طرف سے کوآپریشن هوگا - ٹیننسی بل کو کامیاب بنانے میں هم عہدہ داروں سے تعاون کریں گے - لیکن یہ الفاظ جو لکھے گئے هیں کہ لینڈ ریفارمس کا مسئلہ

حل ہو گیا اور وہ نان کنٹروورشیل ہو گیا ہے ناموزوں ہیں - میں اس کو قبول کرنے تیار نہیں ہوں -

فوڈ (Food) کے بارے میں راج پرمکھ نے کہا کہ اس سلسلہ میں ہمارا دیش سلف سفیشنسی (Self-sufficiency) کی جانب بڑھ رہا ہے - لیکن آج حکومت کو یہ اچھی طرح معلوم ہے کہ پہلے زمانہ میں جس طرح ہنٹر لگا کر لیوی وصول کی جاتی تھی ویسی طرح آج بھی ہو رہا ہے - اور گودام بھرے جا رہے ہیں - آنریبل منسٹر فار اگریکلچر کو آج بھی وہی طریقے اختیار کرنے پڑ رہے ہیں - بڑے بڑے لوگوں کو تو اس سے چھٹکارا مل رہا ہے لیکن چھوٹے لوگوں سے یہ لیوی وصول کی جا رہی ہے - اور گودام بھرے جا رہے ہیں - پہلے کسانوں سے فی کس (۱۰) روپیہ کی حد تک معاف کرنے کے متعلق کہا گیا تھا لیکن میں سمجھتا ہوں کہ آج بھی مقطعہ دار شکمیداروں اور قولداروں سے باضابطہ طور پر وصول کر رہے ہیں - اس کے متعلق ہم نے کمپلنٹ (Complaint) بھی کی لیکن تحقیقات نہیں کی جاتی - کلکٹر کے پاس سے تحصیلداروں کے نام ایک سرکیولر آیا ہے کہ !

"Your quota has not been completed, and if it is not completed by such and such date."

اس وقت تحصیلدار اگر چیکہ پرچیز سسٹم (Purchase system) پر خرید رہے ہیں پر چیز کی رقم کچھ زیادہ ہوتی ہے لیکن فی الواقعی بھولے بھٹکے کسانوں کو پرچیز کا ریٹ (Rate) نہیں دیا جا رہا ہے بلکہ وہی لیوی کا ریٹ دیا جا رہا ہے - اس لئے لیوی اور پرچیز میں کوئی فرق نہیں رہا - منسٹر صاحب اگریکلچر کو تو اب ایک ڈپٹی منسٹر بھی مل گئے ہیں - اون کو ایک الگ کار بھی دی گئی ہے - پٹرول کا خرچہ بھی اون کو نہیں کرنا پڑتا - اون کو چاہیئے کہ وہ جا کر اس کی تحقیقات کریں -

اس طرح لیوی کے بارے میں سلف سفیشنسی (Self-sufficiency) نہیں ہے - گوداموں میں ویسٹیج (Wastage) اور لیکیج (Leakage) ہو رہا ہے - لیکیج اور ویسٹیج میں دو کروڑ روپیہ کا نقصان آیا - کروڑھا روپیہ کا نقصان ہوا ہے کہکر بتانے کے لئے ساڑھے بارہ سو روپیہ کے منسٹرس اور سات سو روپیہ کے ڈپٹی منسٹرس کو ہم نے رکھ لیا ہے - اس طرح کروڑھا روپیہ کے نقصان کی صرف اطلاع دینے کے لئے منسٹروں اور ڈپٹی منسٹروں کا تقرر ہوا ہے ایسا معلوم ہوتا ہے - سلف سفیشنسی کی طرف ہم آگے نہیں بڑھ رہے ہیں بلکہ ایسا معلوم ہوتا ہے کہ یہ خلفشار اور بڑھ جائے گا - آج کل پرائسس (Prices) بھی بہت بڑھ گئے ہیں - فوڈ کنڈیشن (Food condition) خراب ہو گیا ہے - [illegible] وغیرہ کی قیمتیں بڑھ گئی ہیں - نہ صرف مزدور بلکہ اوسط طبقے کے اور بڑے طبقے کے لوگ بھی مارکیٹ میں ضروری چیزیں کموڈیٹیز (Commodities) کرانہ وغیرہ [illegible] سکتے ہیں - کہا گیا ہے کہ گوداوری فلڈ (Godavari flood) کی وجہ سے ایسی [illegible] ہوا ہے - ان حالات کو دیکھتے ہوئے میں سمجھتا ہوں کہ ہم سلف سفیشنسی کی طرف نہیں [illegible] وہ بھی ڈیفیسٹ (Deficit)

کا سال رھیگا ۔ اس سال بھی بیداوار کے کم ھونے کا اندیشہ ھے ۔ فائیو ایر پلان اور تنگبھدرا پراجکٹ کے بارے میں راج پرمکھ نے اپنے اڈریس میں زوردار طریقہ پر بہت کچھ کہا ھے ۔ یہ بھی کہا گیا کہ قلت اور قحط کے حالات کو دور کرنے کے لئے راج پرمکھ نے چیف منسٹر صاحب کے کہنے پر ایڈ (Aid) دیا ھے اور امداد دس لاکھ روپیہ دی گئی ھے ۔ اس طرح کا کارنامہ شیلڈ (Shield) کے طور پر بتارھے ھیں ۔ رام گنڈم کی تعمیر سے متعلق بھی کہا گیا ھے لیکن یہ تو پاپولر منسٹری سے پہلے کا کارنامہ ھے ۔ تنگبھدرا پراجکٹ کے بارے میں کہا گیا کہ اس علاقے میں رہنے والے لوگ تری کاشت کے عادی نہیں ھیں اس لئے وھاں کی دولاکھ ایکڑ زمین کو زیرکاشت لانے میں مشکلات پیش آرھی ھیں ۔ معلوم نہیں کہ حکومت ان مشکلات کو دور کرنے میں کہاں تک کامیاب ھوگی ۔ جب وھاں کے لوگ تری کاشت کے عادی نہیں تھے تو تیری سمجھ میں نہیں آتا کہ ایسے مقام پر اررئ گیشن (Irrigation) پراجکٹ کی تعمیر کیوں ھوئی ؟ اس لئے ھم کہتے تھے کہ خشکی پر ڈرائی لیولنگ آف گراؤنڈ وغیرہ ایسے مسائل لائے ھوتے تو اچھا تھا ۔ اگر یہی کام مانیر ۔ نندی کنڈہ وغیرہ میں کیا جاتا تو ورنگل تک سارا علاقہ سیراب ھوسکتا تھا اور یہاں کے لوگ بھی اس کے عادی ھیں کہ تری کاشت کریں ۔ نلنگانہ کے لوگ تری کاشت کے عادی ھیں ۔ اس لئے یہ ممکن تھا کہ یہاں ایک سال نہیں پانچ مہینے میں کام شروع ھوجائے ۔ لیکن راج پرمکھ نے یہ نظریہ رکھا ھے کہ وھاں کے لوگ عادی نہیں ھیں تو ایسی صورت میں یہ مقصد کہاں تک کامیاب ھوگا میں نہیں سمجھ سکتا ۔

ھائیڈرو الکٹرک اسکیم (Hydro Electric Scheme) کے بارے میں بھی راج پرمکھ نے اپنے اڈریس میں کہا ھے ۔ یہ چیز بڑی شوبھا دیتی ھے لیکن مین ایڈیا (Main idea) کیا ھے نہیں بتایا گیا کہ کسطرح اوس سے استفادہ حاصل کرسکتے ھیں ۔ وھاں کے لوگوں کی قابلیت کے بارے میں غور کرنا چاھئے تھا ۔ میں سمجھتا ھوں کہ مرھٹواڑی کو نظر انداز کیا گیا ھے ۔ وھاں کی اسکیموں پر عمل کیا جاتا تو اچھا ھوتا ۔ راج پرمکھ نے مرھٹواڑہ کے بارے میں جو سخاوت کی ھے اوسکا ذکر کیا گیا ھے کہ دس لاکھ روپیہ قحط کے حالات کو دور کرنے کیلئے انہوں نے دئے ھیں لیکن اگر ایسے سو دس لاکھ بھی وہ دیتے تومیں نہیں سمجھتا کہ وہ کوئی اپنے جیب خاص سے یا اپنی ول (Will) سے دے رھے ھیں ۔ میں سمجھتا ھوں کہ وہ اپنے پرانے کرموں کو دھونے کیلئے زیادہ سے زیادہ دیتے تو بہتر ھوتا ۔ انہوں نے دیا لیکن اتنی دیر سے دینا کچھ شوبھا نہیں دیتا ۔ ایسا شخص جسکا نام امیروں کی لسٹ میں نمبر ۲ پر ھو دس لاکھ نہیں دس کروڑ روپیہ بھی دے ۔ پچاس کروڑ روپیہ بھی دے بلکہ اپنی ساری دولت دیکر دست بردار ھوکر کسی ایک کونے میں ایشور اور خدا کے نام پر اپنی زندگی گزار دے تو اچھا ھے ۔ ویسی صورت میں میں دھنیواد دیتا لیکن یہ کیا کہ راج پرمکھ کے پاس چیف منسٹر جاتے ھیں ان سے ملتے ھیں اونکے ھاں چائے پیتے ھیں اور اون سے امداد طلب کرتے ھیں تو وہ اونکو منظور کرلیتے ھیں ۔

محصولات کے بارے میں بھی اڈریس میں کہا گیا ہے کہ حکومت کو ڈر ہے کہ محصولات عائد کئے بغیر حکومت آگے نہیں بڑھ سکیگی - صحیح ہے - کیسے آگے بڑھ سکیگی ؟ جہاں سولہ منسٹر ہوں اور ممکن ہے کہ آئندہ دو سال میں سولہ سے بڑھکر ۲۶ ہوجائیں - جب ایسے ضروریات پیش آتے رہیں ایسے اخراجات عائد ہوتے رہیں اور بجٹ ٹاپ ہیوی (Top heavy) ہوتا رہے تو یقیناً محاصل عائد کرنا ضروری ہوجائیگا - نئے نئے محاصل کو ڈھونڈھنا یقینی ہے اور فطری ہے - لیکن اسکے ساتھ ساتھ کس قسم کے نئے محصولات ہیں ظاہر کیا جاتا تو ہم اندازہ کرسکتے تھے کہ ایک کامن مین (Common man) کیلئے آیا وہ قابل ادائی ہیں یا نہیں - ایک کامن مین پر جو بیداوار کو زیادہ کرنے کی کوشش میں لگا ہوا ہو جو اپنے دیش کی حالت کو سدھارنے کی کوشش کررہا ہو اسپر ٹکسس عائد کئے جائینگے یا کیا معلوم نہ ہوسکا لیکن آپکا پنجہ تو بڑے لوگوں پر نہیں پڑیگا - آپ بڑے لوگوں پر ہاتھ نہیں ڈالینگے - ہمکو اسکا تجربہ ہے - ہم اپنے تجربہ کے لحاظ سے اسکا اندازہ کرتے ہیں کہ وہ ٹکسس بیداوار بڑھانے والے طبقہ پر ہی عائد کئے جائینگے - میں سمجھتا ہوں کہ محصولات کو بڑھا کر حکومت ایک نئی مصیبت اپنے پر لا رہی ہے -

It has become a greater organisation of the State.

ایسے محصولات کی بجائے کیاپیٹل لیوی (Capital levy) یعنی جائداد منقولہ اور جائداد غیر منقولہ اگر ایک لاکھ سے بڑھ جائے تو اتنی حد تک اور ۱۰ لاکھ تک اتنا مثلاً ۷۰ فیصد دینا پڑیگا - اسطرح پر کیاپٹل لیوی کے بارے میں منی بل ، ٹکزیشن بل آجاتے تو خود راج پرمکھ بھی اسمیں گٹھ جاتے - انکے چار سو کروڑ میں سے (۳۹۵) کروڑ حکومت کے پاس آجاتے - ہم حکومت کے ساتھ تعاون کرنے کیلئے تیار ہیں - ہم جو سجیشن پیش کرتے ہیں اون پر عمل نہیں کیا جاتا اور کانگریس پارٹی جو اوس طرف بیٹھی ہوئی ہے ہماری باتوں پر دھیان دینے کیلئے تیار نہیں ہے - لیکن آپکے سوچنے کا طریقہ دوسرا ہے - فریم ورک (Frame work) دوسرا ہے - نود فیصد ٹائیلنگ ماسس (Toiling masses) کو چھوڑ کر چھوٹے موٹے لوگوں کے بارے میں آپ کام کررہے ہیں - راج پرمکھ کہتے ہیں کہ ٹکسس کے بغیر ہم آگے نہیں بڑھ سکتے - یہ صحیح نہیں ہے - اس خیال کے تحت لوگوں میں سراسیمگی پیدا ہورہی ہے - تعلیمی اداروں کے بارے میں کہا گیا کہ

400 teachers are being sent to Karimnagar.

میں کہونگا کہ غیر ضروری طور پر دیہاتوں میں جہاں پڑھنے والے نہیں ہیں وہاں آپ تعلیمی اسکیموں کو پھیلا رہے ہیں - تو میں سمجھتا ہوں کہ

It is not a greater organisation, but it is becoming a disorganisation.

بالکل بے ترتیبی سے اندھا دھند راج چل رہا ہے - جنوری فبروری میں ٹیچرس کا مقرر ہوا اور مارچ میں اسکول بند ہوجاتے ہیں - بتائیے ایک مہینہ میں وہ کیا پڑھینگے - میں سمجھتا ہوں کہ ان لوگوں کے جاکر لڑکوں کو جمع کرنے تک چھٹیوں کا زمانہ آجائیگا - کریم نگر کیلئے چار سو ٹیچرس کا تقرر ہوا لیکن وہ اب تک نہیں گئے ہیں - انکو یہ بھی معلوم نہیں ہے کہ جانے کے بعد وہ کہاں بیٹھینگے - انکے آنے تک گرما کی تعطیلات آجائینگی - اسلئے میں کہونگا کہ یہ محض دکھاوا ہے - اسطرح تعلیم کی پالیسی کا قلع قمع کیا جارہا ہے. اور عوام کے سامنے ایک غلط مظاہرہ کیا جارہا ہے - ممکن ہے اسطرح کچھ لوگوں کو روزگار مہیا کرنے کا مقصد رکھتے ہیں - لیکن اس سے اصل مقصد جو ایجوکیشن کا ہے وہ کہاں پورا ہورہا ہے - کیا آپ کے پاس ایسی اسکیم ہے کہ جہاں لڑکے مدرسہ نہیں آتے وہاں انہیں اسکالرشپس (Scholarships) یا بونس (Bonus) دیگر کتابیں سلیٹ وغیرہ مہیا کرکے انکے ماں باپ پر ان بچوں کے کھانے وغیرہ کا بوجھ نہ ڈالتے ہوئے بچوں کو تعلیم دلائی جائے - کیا آپ ان بچوں کے والدین کو اسکی سکیورٹی (Security) دے سکتے ہیں -

An army of teachers has been sent to the rural areas; whether they have gone or not nobody knows, not even the Ministers and the new Education Minister, who has taken charge just now, how can he know?

تو یہ باتیں ہیں - ہمارے پاس تو ابھی بھی منسٹرس اور ڈپٹی منسٹرس کا رکروٹمنٹ (Recruit ment) ہورہا ہے - ایسی صورت میں بھلا وہ ٹیچرس جو صرف میٹریکولیٹ ہوتے ہیں اسٹیٹ کی بھلائی کے لئے کس حد تک سوچ سکتے ہیں - حالات کا کس حد تک جائزہ لے سکتے ہیں - یہاں تو اب بھی منسٹرس اور ڈپٹی منسٹرس کا رکروٹمنٹ ہورہا ہے - آنریبل فینانس منسٹر جو اپنے پورٹ فولیو (Portfolio) کے معلومات حاصل کرنے کے لئے کافی کشٹ اٹھا کر تجربہ حاصل کرتے ہیں انہیں وہاں رہنے نہیں دیا جاتا - انہیں لیجا کر پی - ڈبلیو - ڈی پر رکھدیا جاتا ہے - انہیں پی - ڈبلیو - ڈی کے معلومات حاصل کرنے کے لئے ۳ سال لگینگے - اور اس وقت وہ کام بھی نہوسکیگا - اس طرح منسٹرس آتے ہیں - ایک آدھ سال انہیں واقعات کو گراسپ (Grasp) کرنے میں ہی لگ جاتا ہے - وہ کچھ اقدام کرنا ہی چاہتے ہیں کہ انہیں دوسرا پورٹ فولیو دیدیا جاتا ہے - خیر یہ پانچ سال ختم ہونے پر وہ رہینگے یا نہیں اس کا تصفیہ تو الکٹوریٹس (Electorates) ہی کریں گے - لیکن اس مدت میں بھی اگر وہ جنتا کی کچھ کلیان کاری کرنا چاہیں بھی تو نہیں کرسکتے - یہ اڈیشن آف منسٹرس (Addition of Ministers) اور ڈلیشن آف منسٹرس (Deletion of Ministers) اسی طرح ہورہا ہے جس طرح ٹیننسی سرٹیفیکیٹس میں ہوتا رہا - اسی طرح یہاں بھی چیف منسٹر عمل کرنا چاہتے ہیں - ایسی باتیں کب تک چلتی رہینگی - ابھی تین سال رہگئے ہیں - ایک جوتشي نے تو کہا ہے کہ اس تین سال کی مدت میں اور تین مرتبہ اڈیشن اور [illegible]

منسٹری میں ہوتے رھینگے - اور سال سنه ۵۵ ع میں بی - رام کشن راؤ کی جگه دوسرے چیف منسٹر رھینگے - ان کا جوتش کہاں تک صحیح ہے میں نہیں کہه سکتا - البته یه بات صاف ہے که یه منسٹری بھی برقرار نہیں رهیگی - یه ایک اچھے جوتش هیں .. میں ان کا نا م بیان کرنا نہیں چاهتا - ابھی جو منسٹرس آئے هیں وہ پورے فائلس بھی نہیں دیکھ سکے هیں - وہ ابھی دیہات میں پہنچکر کوئی سوثرقدم اٹھا بھی نہیں سکتے - هم یه دیکھ رہے هیں که آج کانگریس کی حکومت اپنا هی گھر درست کرنے میں کافی جھگڑے محسوس کررهی هے - میں نہیں سمجھتا که پورٹ فولیو . . . . . .

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - اس کے بارے میں آپ کافی روشنی ڈال چکے هیں - اب آپ آگے کہئیے -

شری جی - سری راملو - راج پرمکھ نے اپنے خطبه میں فرمایا هے که اسٹیابل گورنمنٹ (Stable Government) هے - میں یه بتلارها هوں که گورنمنٹ ان اسٹیابل (Unstable) کتنی هے -

مسٹر ڈپٹی اسپیکر - آپ آگے کہیئے -

شری جی - سری راملو - آپ کی مرضی -

"Stabilisation and progress of this Government.

کا جو خواب هے میں اس کو بے نقاب کرنا چاهتا هوں - یه اسٹیابلائیزیشن (Stabilisation) نہیں هے - میں کہوں گا که اس طرح تین سال تک بھی اسٹیابلائیزیشن کا کام نہیں هوسکتا - اگر حالات اسی طرح ایور چینجنگ (Everchanging) رهیں تو میں سمجھتا هوں که مجھے اس کے اظہار سے نہیں روکنا چاهئیے - میں یه بتلارها هوں که اس کی وجه سے خزانه پر کتنا اثر پڑا هے اور اس سے کتنا وقت ضائع هورها هے - هم نے آپ کے سامنے پروپوزلس (Proposals) پیش کئے - انکم سورسس (Income sources) بتلائے یه بتلایا که اسکولس کے لئے اس طرح کام هونا چاهیئے - ڈپٹی منسٹرس کی سیالریز اٹھانے میں تو آپ کا قدم بعجلت ممکنه اٹھتا هے اور آرڈیننس کے ذریعه سیالریز حاصل کی جاتی هیں - ممکن هے کل اسسٹنٹ منسٹرس رکھنا چاهیں تو اس کے لئے بھی اس طرح آرڈیننس پاس کرکے انہیں رکھ لیں - کیونکه راج پرمکھ تو آپ کے پیچھے هی کھڑے هیں - اپوزیشن اگر کچھ کہے تو اس کا تو کچھ اثر نہیں لیکن آپ کے دل میں

If there was a will, there would have been a way.

هماری بات کا تو کچھ اثر نہیں - همارے پروپوزلس تو ٹھکرا دئے جاتے هیں - آپ ڈپٹی منسٹرس لینا چاهتے هیں تو انہیں ایک آرڈیننس لاکر لے لیا جاتا هے - میں آپ کو بتلاتا هوں که ارادہ هو تو کیا کچھ نہیں کیا جاسکتا - ایک میونسپالٹیی میں جہاں سوشلسٹ پارٹی برسراقتدار هے اسنے اپنے الکٹوریٹ سے جو وعدہ کیا تھا اس کو کس طرح پورا کررهی

ہے۔ وہاں فینانس نہ ہونے کے باوجود بھی چندے لیکر لائیٹ پٹرومکس وغیرہ کا انتظام کیا جارہا ہے۔ اگر آپ کا کچھ آگے بڑھنے کا ول (Will) ہوتا تو آپ اس کے لئے لیجسلیشن لاتے ۔ اس طرح منسٹرس ڈپٹی منسٹرس اسپیکر ڈپٹی اسپیکر کے سیلریز ٹی ایز ڈی ایز کے بلز لا کر فیننانس پر بار ڈالنے کی بجائے جنتا کے فائدہ کے کاموں کے لئے بھی اسی تیزی سے اقدام کیا جاتا ۔

Speaker's Salary Amendment Bill, Ministers' Salaries Amendment Bill.

ہمارے سامنے آتے ہیں۔ اس سے صاف ظاہر ہوتا ہے کہ یہ منسٹری اپنے گھریلو جھگڑوں ہی میں پھنسی ہوئی ہے۔ اس سے ہٹتی نہیں ۔ آپ ۹۶ آدمیوں میں ہر ۶ آدمی میں سے ایک کو منسٹری میں لیتے ہیں۔ یہ دیکھتے ہیں کہ اس ضلع کا منسٹر ہو یا اوس ضلع کا منسٹر ہو۔ خواہ کوئی بھی منسٹر ہو جو پالیسی بنیگی اسی کو دھیان میں رکھکر کام کریگا ۔ جو لیجسلیشن ہوتا ہے اسی پر عمل کریگا ۔ وہ ۱۶ ضلعوں کو پیش نظر رکھکر کام کریگا ۔ یہ دیکھنا کہ وہ رائچور کا ہے یا تلنگانہ کا ہے یا برہمن ہے یا نان برہمن اس طرح کے جو جھگڑے پیدا ہوتے ہیں انہیں دیکھکر ہمیں مایوسی ہوتی ہے ۔ جو کوئی منسٹر آتا ہے ۔

He is the Minister not for one District, but for all the sixteen Districts of Hyderabad State.

اس ڈھنگ سے جو باتیں ہوتی ہیں اس پر ہمیں رونا آتا ہے۔ اس طرح اگر دیکھا جائے تو میں نہیں سمجھتا کہ اسٹیٹ کی حالت بہتر ہوسکتی ہے ۔ اس طرح گھریلو جھگڑوں میں خزانہ پر بار ڈالا جارہا ہے ۔ اس سے کامیابی حاصل نہیں ہوسکتی ۔ چند صنعتی کارخانے بند ہو گئے ہیں ان کے بارے میں یہ کہا گیا کہ ہمارے پاس سرمایہ نہیں ہے ۔ ہم انہیں کس طرح کھول سکتے ہیں۔ میں یہ کہوں گا کہ جس طرح ان کی سیالریز کے لئے بجٹ نکالا گیا اسی طرح ایک ولفیر اسٹیٹ بنانے کے لئے مزدوروں کو مل اونرس کے کرتوت سے بچانے کے لئے ان کے روزگار کو برقرار رکھنے کے لئے حکومت کا فرض ہے کہ فوری اقدام کرے ۔ ویج بورڈ (Wage Board) کے بارے میں راج پرمکھ نے کہا کہ وہ سٹ اپ (Set up) ہوا ہے ۔ اس کے رکمنڈیشنس پر عمل ہوگا ۔

Wage Board has been set-up

سوشلسٹ پارٹی نے یہ مانگ کی ہے کہ اس کا فیصلہ ہونے تک عارضی طور پر ویجس میں اضافہ کیا جائے ۔ لیکن حکومت اس کو تسلیم کرنے کے لئے تیار نہیں ۔ آپ اپنے مقصد کے لئے تو فوری آرڈیننس پاس کر کے جو چاہے کر لیتے ہیں لیکن جب ہم یہ کہتے ہیں کہ ویج بورڈ کا فیصلہ ہونے تک مزدوروں اور کسانوں کی بھلائی کے لئے عارضی طور پر اضافہ کیجئیے تو اس پر عمل نہیں کرسکتے اس سے صاف ظاہر ہوجاتا ہے ۔ تالہ بندی کے بارے میں راج پرمکھ نے کہا ہے ۔ میں اس پر روشنی ڈالنا نہیں چاہتا ۔ یہ معیوب چیز ہے ۔

پنچائتوں کے بارے میں انہوں نے کہا کہ

"They are not working satisfactorily"

یہ صحیح ہے - پنچائتوں کو جو ۱۵ فیصد رقم ملنی چاہیئے وہ نہیں پہنچتی - صفائی کے عملہ کو بعض مقامات پر ۱۲ مہینوں سے تنخواہیں نہیں ملی ہیں - جبتک کہ رورل (Rural) ڈھانچہ نہ بدلے یہ کامیاب نہیں ہوسکتا - وقتاً فوقتاً منسٹرس کو بھی اپنے دوروں میں ان کی جانچ کرنا چاہیئے - ہم جب کوئی ایجیٹیشن (Agitation) یا ریپریزنٹیشن (Representation) کرتے ہیں کہ فلاں پنچایت کمیٹی میں یہ بد عنوانی ہوئی ہے یا فلاں گرین بنک نے اس طرح غبن کیا ہے، فلاں ٹاکا نے یہ غلطی کی ہے تو اس کے بارے میں تو کچھ غور نہیں کیا جاتا - ڈپٹی منسٹرس کے بارے میں یہ کہا جاتا ہے کہ عوام سے راست تعلق بڑھانے کے لئے انہیں اپائنٹ (Appoint) کیا گیا ہے - اگر عوام سے راست تعلق بڑھانا ہی تھا تو کیا اس کے لئے ہم سب نہیں ہیں یا کانگریس کے بھائی نہیں ہیں - وہ عوام کے مسائل کے بارے میں ریپریزنٹ کرسکتے ہیں - جو درخواستیں حکومت کے پاس پیش ہوتی ہیں ان کے بونافائیڈیز (Bona fides) بتلاسکتے ہیں - ساڑھے سات سو روپیہ تنخواہ والے آٹھ ڈپٹی منسٹرس ہی اس کے لئے کیا ضروری ہیں - اگر ایم - ایل - ایز کو

Deputy Ministers without salaries.

تصور کیا جاتا تو کیا عوام سے تعلقات میں قربت حاصل نہیں ہوسکتی - اگر حکومت عوام سے تعلق پیدا کرنے کی نیت سے ڈپٹی منسٹرس کو لیتی ہے تو

That would mean that the Government is aware of grievances and they would try to redress them.

اگر آپ عوام سے ربط پیدا کرنا چاہتے تو اس کے لئے سیالریزی پرسنل (Salary personnel) گزیٹیڈ آفیسرس کی طرح رکھنے کی کیا ضرورت تھی - ایم - ایل - ایز یا کانگریس کے عہدہ دار ہیں ان سے آپ مدد لیتے - اس سے

Three-fourths of the work would have been over and there would have been no need for salaried Deputy Ministers.

ڈپٹی منسٹرس وتھ آوٹ سیالریز تصور کیا جائے اور وہ مسائل بھی حل کرتے تو میں سمجھتا کہ اس طرح کنٹاکٹ (Contact) پیدا کیا جارہا ہے - اگر ڈپٹی منسٹرس وتھ سیالریز آرڈنری (Ordinary) کام بھی نہیں کرتے تو عوامی کنٹاکٹ و نٹاکٹ کی باتیں ہی باتیں ہیں - اس سے البتہ ڈٹاچمنٹ (Detachment) ہوجاتا ہے - یہ ڈٹاچمنٹ ہوتا رہتا ہے اور آئیندہ ہوگا اور اس قدر بحران پیدا ہوگا کہ اس کے بعد جو الکشنس آئینگے وہ اس کا خواب بھی نہیں دیکھ سکینگے - گریونسس (Grievances) پر جس طریقہ سے غور کرنا ہے وہ ڈپٹی منسٹرس وتھ سیالریز غور نہیں کرپیں گے -

اسی طرح پنچایت کے بارے میں

They are not functioning satisfactorily.

اس کے بارے میں یہ نہیں کہتے کہ یہ اقدامات ہم کر رہے ہیں۔ لوگوں کوایجوکیٹ (Educate) کرنے کے لئے پنچایت افیسر کچھ نہیں کریگا بلکہ جو کچھ کار نامہ بنایا گیا ہے وہ باتیں ہی باتیں ہیں وہ یہاں رپورٹ کے طور پر رکھا گیا ہے۔ حکومت کی پالسی اور کسی ٹھوس کام کی وضاحت نہیں کی گئی۔ صرف ایک فنکشن کرنا ہے۔ راج پرمکھ کے اڈریس کا فنکشن کرنا ہے اس لئے وہ اڈریس ہوا۔ لیجسلیچر کا اناگوریشن (Inauguration) ہوا۔ لیکن یہ کوئی قابل ذکر کارنامہ نہیں ہے۔ اگر یہ کہا جاتا کہ کانگریس حکومت کی طرف سے آزادی آنے کے بعد آج جمعہ کی تعطیل کے بجائے اتوار کو تعطیل دیجارہی ہے۔ بہت اچھا۔ وہ ٹھوس کام ہے! اس کا ذکر میں بھی کرسکتا ہوں۔ ایسے ہی اردو زبان کو نکال کر علاقہ واری زبان کو ترجیح دینا یہ بھی کام ہے۔ یکم جنوری اور ۲۶ جنوری کو جھنڈے لگانا اور ہریجنوں اور لڑکوں کو مٹھائی وغیرہ کھلانے کی باتیں برابر جاری ہیں۔ عدالتوں میں بھی تلگوزبان کے لئے اور چند مدارس کھولنے کے چھوٹے موٹے کام ضرور کئے گئے ہیں تو اس کے لئے تو ہم تہہ دل سے شکریہ ادا کرتے ہیں۔ یہ کوئی خاص کام نہ تھے۔ اس لئے راج پرمکھ کو کہنے کی ضرورت پیش نہ آئی۔ اتنا کہتے ہوے میں یہ خواہش کروں گا کہ اڈریس میں. جو باتیں نہیں ہیں۔ ان کی وضاحت کی جائے اور میرا جو امنڈمنٹ ہے اس کو قبول کیا جائے۔

श्री. लिंबाजी मुक्ताजी पानसंबळ (मांजलेगांव).—अध्यक्ष महोदय, अब तक जो टीका हुअी है वह बिल्कुल अेकांगी है, वह रास्त टीका नहीं है। रास्त टीका अुसी वक्त हो सकती है जब कि टीका करनेवाले तीन बातों का ख्याल रखें। अेक तो यह कि पूर्व परिस्थिति क्या थी? अुसको सुधारने के लिये हुकूमत ने क्या कोशिश की? और भविष्यकालीन बातों को दृष्टि में रखकर किस तरह के सुधार करने की आवश्यकता है? जिन चीजों को ख्याल में रखकर टीकाकारों को अपनी आवाज बढानी चाहिये। लेकिन अब तक जो टीका की गअी अुसमें सिर्फ न्यूनता ही बतलाअी गअी। न्यूनता दिखाना भी टीका का अेक अंग है लेकिन वह पूर्णावस्था का नहीं है। मैं तो कहता हूं कि अब तक जितनी कमियां बताअी गअी है वह तो बहुत कम है, बहुत ज्यादा सुधार होने की आवश्यकता है। लेकिन कमियां बताते वक्त अब तक जो सुधार किया गया है अुसको भी नजरअंदाज नहीं करना चाहिये। पूर्व परिस्थिति क्या थी और अुसको सुधारने में आज की हुकूमत ने कितना हाथ बंटाया है अुस पर हमें सोचना चाहिये। किसी किसान को पडित जमीन दी जाय तो फौरन अुसमें पैदावार नहीं होती. पैदावार बढाने के लिये अुसको कअी किस्म से कोशिश करनी पडती है। खेती मिलते ही अुसके पेट के लिये वहां अनाज नहीं मिलता। खेत में पडी हुअी बेकार लकडी अुसको अुठाकर अलग रखनी पडती है, पानी जो बहकर जाता है अुसको रोकना पडता है। कष्ट करते करते अुसके नाके नव आ जाते हैं। जब अैसी दिक्कतों का अुसे सामना करना पडता है। तो वह समझने लगता है कि जिसके बजाय मेरी मजदूरी ही ठीक थी। लेकिन सच्चा किसान

जानता हूं कि पहले अिस तरह के परिश्रम करने ही पडते हैं। हमको यह जानना चाहिये कि हैदराबाद का राज्य जब जनता के हाथ में मिला तो क्या वह हरेभरे खेत के समान अच्छी हालत में मिला है? जब दिक्कतें सामने आ रही हैं तो आज भी कुछ लोग यहां तक कहते हैं कि पहले का राज ही ठीक था। लेकिन वह अुसी हद तक ठीक है जिस हद तक अल्प ज्ञान रखनेवाला किसान कहता है कि मेरा मजदूरी का धंधा ही ठीक था। त्रुटियों के साथ साथ हमें आगे बढनेमें अुत्साहित होने के लिये यह भी देखना चाहिये कि आज तक हमने क्या क्या सुधार किये हैं। तभी वह टीका रास्त हो सकती है। शिक्षा के बारे में यहां टीका की गअी। कुछ हद तक वह सही है यह मैं मानता हूं। मैं भी देहातों में घूमा हूं. और देखा हूं। बहुत सी जगहों पर स्कूल्स हैं, मास्टर हैं लेकिन बच्चे कम हैं, कहीं बच्चे ज्यादा हैं लेकिन मास्टर कम हैं। लेकिन अिसके पहले की हालत क्या थी? पहले तो अितने स्कूल्स ही नहीं थे। आपने बताया कि चार सौ टीचर्स नियुक्त किये गये। अिससे आप खुद बता रहे हैं कि गवर्नमेंट शिक्षा प्रसार के लिये बहुत कोशिश कर रही है। न्यूनता है लेकिन अुसको हटाने की जरूरत है। कौन नहीं कहता कि अुसको हटाना नहीं चाहिये लेकिन अुसको किस तरह से हटाना चाहिये यह कोअी नहीं बताता। स्कूलों में बच्चे नहीं आते तो क्या वह गवर्नमेंट की गलती है? हमारा और आपका यह कर्तव्य होता है कि हम देहातों में जाकर लोगों को शिक्षा का महत्व समझायें और अुनको अपने बच्चे स्कूलों में भेजने के लिये मजबूर करें। लेकिन हम देखते हैं कि जब गवर्नमेंट कोअी अच्छा काम करने जाती है तो हम सोचते हैं कि अुसमें आडे पांव किस तरह से डाले जायं? क्या यह हुकूमत को मदद पहुंचाने का तरीका हो सकता है? क्या अुसकी अडचनों से फायदा अुठाने की कोशिश करना सही है? बच्चे स्कूल में नहीं भेजे जाते तो हमें अुन ग्रामीण लोगोंको समझाना चाहिये कि स्कूलों के लिये और मास्टरों के लिये जो पैसा खर्च होता है वह अुनका पैसा है। बच्चे स्कूलों में क्यों नहीं जाते अुसका कारण भी मैं जानता हूं। अुनकी दरिद्रावस्था अुसके लिये कारण है। लेकिन अुनकी कठिनाअियों को कम करने की हमें कोशिश करनी चाहिये। जब तक हम गवर्नमेंट की मदद करने की कोशिश नहीं करते तब तक अिस तरह की टीका अेकांगी ही नहीं विघातक भी है। अेक कमीज को अगर छेद गिरा है तो अुसमें अुंगली डाल कर अुसको और ज्यादा फाडने की कोशिश न करते हुअे अुसको जल्दी सिलाने के लिये अिमदाद देनी चाहिये। जब तक सब पक्षोपक्ष गवर्नमेंट की दिक्कतों को दूर करने में दिल से मदद नहीं करते तब अैसी टीका बेकार साबित होगी। टीका जरूर होनी चाहिये—घोडे को लगाम डालने की जरूरत होती है। वह अिसलिये नहीं कि लगाम खींच कर अुसको चलने ही न दिया जाय बल्कि अिसलिये कि वह ठीक रास्ते से चलता रहे। सब बातों का ख्याल करते हुअे टीका की जाय तो आपकी टीका से गवर्नमेंट फायदा अुठा सकती है। दुनिया में अैसी कोअी गवर्नमेंट नहीं है जो सब बातें बिना गलती के अच्छी तरह से कर सकती है। अैसा होता तो कोअी सुधार करने की आवश्यकता ही महसूस नहीं होती। बार बार कहा गया कि अब तक मंत्रि मंडल में दो बार तबदीली हुअी। यह होना स्वाभाविक है। [illegible] अनुभव नहीं है। घोडे पर बैठनेवाला आदमी नया है, वह तो [illegible] गिरते ही वह पक्का होता है। अिन सारी बातों का आपको [illegible] की टीका हवा में बाजा बजाने के जैसी होती है। [illegible] किये तो क्या

कोअी गलती की ? अुसी तरह से टेनन्सी बिल पर भी टीका की गअी। लेकिन अिस टेनन्सी अॅक्ट पर टीका करते हुअे हम अेक बात को भूल जाते हैं कि अिस अॅक्ट को किस अुद्देश से बनाया गया है। अुद्देश को छोड कर हम टीका करेंगे तो जिस रास्ते से जाना है अुसको छोड कर दूसरे ही रास्ते से जाने की बात हो जाती है। अुसका अुद्देश आज जमीन का बंटवारा करने का नहीं है। टीकाकार कहते हैं कि कसनेवाले को जमीन मिलनी चाहिये तो अुसका मतलब यह हो जाता है कि न कसनेवाले के पास जमीन नहीं रखनी चाहिये। हमारा अनुभव है कि देहातों में बहुत से लोग अैसे हैं जिनके पास खेती कम होने की वजह से वह खेती नहीं कर सकते। बहुत सी कठिनाअियां अुनके सामने आती हैं। बहुत वेसे लोग अैसे हैं जिनके पास चालीस या पचास अेकड जमीन है वे खुद कास्त नहीं करते लेकिन अुन्होंने दूसरों को जमीन दी है। अिसीलिये यह कहा गया है कि, जिनके पास अेक फॅमिली होल्डिंग से कम जमीन है अुसकी जमीन पर कोअी कौलदार नहीं होना चाहिये। अगर हो तो अुसको बेदखल कर सकते हैं। जो छोटी जमीन रखते हैं और जो खुद कास्त नहीं कर सकते अुनके पास अगर जमीन रखी जाय तो क्या अुससे पैदावार बढनेवाली है ? अिसलिये हुकूमत के सामने जे कठिनाअियां हैं अुनका भी आप ख्याल रखिये। खेती करनेवाले के पास जमीन रखनी चाहिये यह सब जानते हैं। लेकिन नीचे की पायरी से अूपर की पायरी पर चढने के लिये हमारे पास ताकत होनी चाहिये नहीं तो हम गिर जायेंगे ओर हमारे हाथ पांव टूट जायेंगे। भूखे को रोटी देने का ख्याल रखना चाहिये लेकिन जो दस बारा दिनसे भूखा न अुसको अगर हम खूब रोटी खिलायेंगे तो वह जिंदा रहने के बजाय मर जायगा। अुसकी पचन शक्ति कितनी है अुसको देखकर खाना खिलाना चाहिये। हमें कानून भी अैसा बनाना चाहिये जिसका शांतता के साथ अमल किया जा सकता है। अैसा कानून हमें नहीं बनाना चाहिये जिससे अशांतता पैदा हो जाय। हर कानून के बनाते वक्त गवर्नमेंट को अिस बात का ख्याल रखना पडता है कि अुस कानून का शांतता के साथ कैसे अमल किया जा सकेगा। अिस दृष्टि से अिस कानून की तरफ देखते हैं तो हमें मालूम होता है कि आज जनता कुछ हद तक संतुष्ट है। वह सोचती है कि सब को थाडा थोडा मिला है, किसी का कोअी खास नुकसान नहीं हुआ है। कसनेवाले की खेती यह हमारा रास्ता है और अुस पर हम चल रहे हैं। हम अपने ध्येय तक पहुंच गये हैं यह मेरा कहना नहीं है लेकिन हम वहां तक जाने की कोशिश कर रहे हैं। पूर्व परिस्थिति क्या थी ? पहले कितने बडे बडे जमीनदार थे जिनके पास तीन फॅमिली होल्डिंग से ज्यादा जमीन रह सकती थी। अुनकी जमीन कम करने की कोशिश अिस कानुन में की गअी है।

[MR. SPEAKER IN THE CHAIR.]

लोकल बॉडीज के बारे में भी बहुत से लोगों ने टीका की। लेकिन वह भी अेकांगी है। गवर्नमेंट क्या नहीं कर सकी यही सिर्फ अुन्होंने बताया। वह क्यों नहीं कर सकी और जितना किया है वह कितना किया है, अुसके पहले क्या अवस्था थी अिसका हम ख्याल नहीं करते तो हम गलती करते हैं अेक हाथ से कभी ताली नही बजती। आप अेकांगी टीका कर के हवा में सिर्फ अेक लहर पैदा करना चाहते हैं। यह सही नहीं है। जनता आज कितना मांगती है अुसको देखने की जरूरत है। जनता की आवाज को भी हमें सुनना चाहिये। सिर्फ हम ही अुनको सुनाते रहेंगे तो अुससे कोअी फायदा नहीं

होगा । मैं पूछना चाहता हूं कि क्या ग्रामपंचायतें अिसके पहले कभी हमारे स्टेट में थीं । वह अब
बनाअी गअी हैं । हुकूमत ने अुनको कुछ अिमदाद दी । ज्यादा अिमदाद देने के लिये गव्हर्नमेंट के पास
पैसा नहीं था, बैलन्स (Balance) नहीं था । बैलन्स हो कर भी अगर अिमदाद
नहीं दी जाती तो वह बडी गलती होती । अैसा होता तो आपकी टीका रास्त थी । आप कहते है कि
छोटे छोटे अिरीगेशन के काम होने चाहिये, शिक्षा का प्रसार होना चाहिये । लेकिन यह नही हो सका
क्योंकि गव्हर्नमेंट के पास अितना पैसा खजानेमे नहीं है यह बात आप पर्याय रूपसे यहां बता रहे हैं ।
ग्राम पंचायतों का काम किस तरह से आगे बढाया जा सकता है अिसके बारे में आपको कुछ कन्स्ट्र-
क्टिव्ह सजेशन्स (Constructive suggestions) देने चाहिये । मैं आशा
करता हूं कि आगे चल कर जब कभी आप गव्हर्नमेंट के कार्यों पर टीका करेंगे तब पूर्व परिस्थिति
क्या थी अुसमें हुकूमत ने क्या सुधार किये और आगे चल कर क्या सुधार करने की जरूरत है और
वह किस तरह से करने की जरूरत है, अिन सब बातों का आप विचार करेंगे । अिन बातों का ख्याल
न करते हुअे आप टीका करेंगे तो आपकी टीका अेकांगी होगी ।

شری عبد الرحمن (ملک پیٹھ) مسٹر اسپیکر سر - راج پرمکھ کے اڈریس پر شکریہ ادا کرنے والوں سے میں دوچار باتیں عرض کرنا چاھتا ھوں - میں گذشتہ سال کے قبل کے واقعات کا ھرگز تذکرہ نہیں کروں گا - اس لئے کہ اس وقت اس کا محل ھے نہ موقع - گزشتہ سال ھی ھمنے ان چیزوں کو پیش کیا تھا - گزشتہ ایک سال کے عرصہ میں حکومت نے کیا کیا کیا جس کے نتیجہ کے طور پر راج پرمکھ نے اوس کارنامہ و پالیسی کو ایوان کے سامنے رکھا اور وہ شکریہ کے مستحق قرار پارہے ھیں - میں اس سلسلہ میں صرف دوچار چیزیں ھی عرض کروں گا - کیونکہ تفصیلی باتیں تو بہت سے دوستوں نے کہی ھیں - اور آئندہ بھی کی جائینگی - مثال کے طور پر میں محکمہ رسد کو لیتا ھوں - گزشتہ ایک سال کے عرصہ میں محکمہ رسد نے ڈی کنٹرول (Decontrol) کی پالیسی کے نام سے سیکڑوں اور **ھزاروں** ملازمین کو بیروزگار بنادیا - اگر اسی کے لئے راج پرمکھ کے اڈریس پر شکریہ ادا کرنا ھوتو کیجئے - اس پالیسی کے نتیجہ کے طور پر نہ صرف ملازمین بیروزگار ھورھے ھیں بلکہ اجناس خوردنی اور دیگر کھانے پینے کی چیزوں کی قیمتوں میں بھی دن بہ دن اضافہ ھوتا جارھاھے - اس کے لئے اگر آپ شکریہ ادا کرنا چاھتے ھیں تو کیجئے گزشتہ ایک سال کے عرصہ میں یہ نعمتیں آپ نے عوام کو دی ھیں - محکمہ تعلیمات کو لیجئے - محکمہ تعلیمات نے ایک اچھا اقدام کیا ھے - اس حدتک میں حکومت کو مبارکباد دیتا ھوں - بہت سے تحتانی مدارس کئی دیہات میں قائم کئے گئے ھیں - میری معلومات کی حدتک ھر چھوٹے بڑے موضع میں ایسے مدارس قائم ھوئے ھیں - لیکن ان مدرسوں کی کارکردگی کو حکومت نے اس طرح خراب کردیا ھے کہ وھاں انٹرینڈ (Untrained) کی اور انکوالیفائڈ (Unqualified) افراد کو بھیجدیا - اس سررشتہ میں جو ٹرینڈ اور کوالیفائیڈ ٹیچرس تھے اون کو قبل از وقت علحدہ کر دیا گیا - میرا اشارہ صرف اون مدرسین ھی کی طرف نہیں ھے جن کو زباندانی کے سلسلہ میں علحدہ

کردیا گیا ۔ بلکہ دوسرے ٹیچرس کی طرف بھی ہے جنہوں نے زباندانی کے اور دیگر امتحانات پاس کرلئے تھے ۔ وہ جو تجربہ کار اور اچھی طرح واقف تھے ۔ لیکن حکومت نے ایک غلط پالیسی اختیار کرکے ایسے تین سو مدرسین کو قبل از وقت وظیفہ پر علحدہ کردیا اور ان کے تجربہ سے ہمارے نونہالوں کو مستفید ہونے سے محروم کردیا گیا ۔ اس کے بعد حکومت مقامی کو لیجئے ۔ حکومت مقامی کے تعلق سے میں ان تفصیلات میں نہیں جاؤں گا کہ حکومت مقامی نے کیا کیا کارنامے اس عرصہ میں عوام کے سامنے رکھے ہیں ۔ صرف ایک چیز کہنا چاہتا ہوں جو گزشتہ سشن کے وقت بھی تحریک التوا کی شکل میں پیش کیا تھا کہ گزشتہ ڈسمبر کے مہینے میں حکومت نے مکانوں کے کرایہ میں اضافہ کردیا ۔ یہ ایسے مکانات ہیں جس کی لاگت سے زیادہ حکومت نے قیمت وصول کرلی ۔ سیٹھ ساہوکار بھی جتنی قیمت وصول نہیں کرتے اوتنی قیمت وصول کرلی گئی ۔ اس کے باوجود حکومت کی حریص پالیسی ہے کہ پچاس فیصد ۔ سوفیصد بلکہ بعض صورتوں میں اس سے بھی زیادہ کرایہ کردیا گیا ۔ جس کے نتیجہ کے طور پر پانچ ہزار مکاندار پریشان ہوگئے ہیں ۔ گر حکومت کا یہی کار نامہ ہے اور اگر راج پرمکھ کا اڈریس ان ہی چیزوں کی وجہ سے شکریہ کا مستحق ہے تو یقیناً شکریہ ادا کیا جائے ۔ اس کے بعد محکمہ پولیس کو لیجئے ۔ گزشتہ سال کے مقابلہ میں بالخصوص اس سال زیادہ قتل چوریاں اور ڈاکے ہوے ۔ میں سمجھتا ہوں کہ خود پولیس ڈپارٹمنٹ اس کی تردید نہیں کرسکتا کہ ان کی تعداد گزشتہ بلکہ پیوستہ سال سے بھی زیادہ ہوگئی ہے ۔ لیکن ہم دیکھتے ہیں کہ ان کے انسداد کی کوشش نہیں کی گئی ۔ جتنے بھی قتل اور ڈاکے ہوتے ہیں اوس سلسلہ میں سیاسی مخالفین اور مختلف جماعتوں کے ارکان کو گرفتار کیا جاتا ہے ۔ اصل مرتکبین جرم کو تو حکومت ہاتھ لگانا نہیں چاہتی ۔ یا اس کے کارکن اتنے نااہل ہیں کہ اصل مرتکبین جرم کا پتہ نہیں لگا سکتے ۔ بلکہ مختلف جماعتوں کے کارکنوں کو ان الزامات میں گرفتار کرلیا جاتا ہے ۔ گو ہماری عدالتیں احتیاط سے فیصلے کیا کرتی ہے ہیں ۔ چنا نچہ انہوں نے کئی ایسے مقدمات کو ختم کردیا ۔ محکمہ پولیس نے ایک بہت اچھا کام اس سال کیا ہے کہ سیکل بغیر قندیل کے جارہی ہو تو گرفتار کرلیا جائے اور فوجداری بلدہ میں پانچ روپیہ جرمانہ وصول کیا جائے ۔ اس طرح روزانہ سیکڑوں روپیہ سیکل سواروں سے حاصل کئے جارہے ہیں ۔

رکشاران جو صبح سے شام تک مزدوری کرتے ہیں انہیں بدبختی سے ڈیڑھ دو روپیہ مزدوری ملتی ہے لیکن اگر وہ دو آدمی کو بٹھا کر نکلتا ہے تو اسکو گرفتار کرلیا جاتا ہے اور بڑی مقدار میں جرمانہ کردیا جاتا ہے ۔ حکومت کی اس فاشن اور عوام دشمن سرگرمیوں کے بارے میں کئی مرتبہ اخبارات میں مضامین آئے ۔ اخبارات نے ایڈیٹوریل لکھے تو ان پر بھی طرح طرح کی پابندیاں عائد کیجاتی ہیں کہیں اون سے ضمانت طلب کیجاتی ہے اور کہیں ضمانتیں ضبط کیجاتی ہیں اور ان پر مقدمات چلائے جاتے ہیں ۔ اسطرح صحافت کا گلا گھونٹنے کی کوشش کیجاتی ہے ۔ اخبارات پر مقدمات پولس ایکشن سے پہلے کی نظام شاہی میں بھی نہیں چلائے گئے حالانکہ وہ ایک شخصی اقتدار کا دور تھا اور اوس زمانے

میں سن سانی کارروائیاں کیجاسکتی تھیں لیکن اوس زمانے میں بھی ایسا عمل نہیں ھوا۔ اخبارات اور صحافت پر ھاتھ ڈالنے کی اوس زمانے میں ایسی کوششیں نہیں کی گئیں - حالانکہ اخبارات اوس زمانے میں جرات کے ساتھ لکھا کرتے تھے لیکن اوس نظام شاھی کے زمانے میں بھی اون پر مقدمات چلانے کی کوشش نہیں کیگئی . . .

श्री. शेषराव वाघमारे:—अुस वक्त मुकदमात नहीं चलाये जाते थे, वल्कि अखबारात बंद किये जाते थे ।

شری عبدالرحمن - جہاں تک مجھے یاد ھے صرف اخبار رہبر دکن سے ضمانت طلب کرنے کا حکم دیا گیا تھا لیکن بعد میں وہ حکم بھی واپس لے لیا گیا تھا - لیکن کسی عدالت میں اخبارات پر مقدمے چلاتے ھوے میں نے نہیں دیکھا - پولس ایکشن کے بعد ملٹری گورنر کا دور آیا وہ ایسا زمانہ تھا کہ ھم خود آپے سے باھر ھوگئے تھے اسکے باوجود اوس حکومت نے بھی ایسے رکیک حرکات نہیں کئے لیکن آج کی حکومت ایسے حرکات کررھی ھے - یہ عوامی حکومت کا کارنامہ ھے کہ صحافت کا گلا گھونٹا جائے اور یہ اس حکومت کا زرین کارنامہ ھے - محض اپنی تنگ نظری کو چھپانے کیلئے قانون کا سہارا لیکر مقدمات دائر کئے جارہے ھیں - ان تمام باتوں کی موجودگی میں یہ کہا جاتا ھے کہ اڈریس پر قرارداد تشکر پاس کیجائے - دیگر امور پر میں اوس وقت روشنی ڈالونگا جب میں اپنے امنڈمنٹ کے سلسلہ میں تقریر کرونگا -

Mr. Speaker : As no hon. Member is rising in his seat may I take it for granted that the general discussion is over.

The House then adjourned till three of the Clock on Wednesday, the 24th February, 1954.